

САРАДЊА ПАРТИЗАНА СА НЕМЦИМА, УСТАШАМА И АЛБАНЦИМА

НИП "Погледи", Крагујевац, 2006.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	7
---------------------	---

I

САРАДЊА ПАРТИЗАНА СА НЕМЦИМА

1. Сарадња пре напада Немачке на Совјетски Савез	25
2. Сарадња после 22. јуна 1941. године	30
3. Дражина реакција	34
4. Споразум комуниста и Немаца током марта, априла и маја 1943. године	36

II

САРАДЊА ПАРТИЗАНА СА УСТАШАМА

1. "Комунистичка партија Југославије поздравља усташки покрет..."	59
2. Тајни састанци Ј. Б. Тита са усташким министром и римским папом	68
3. Усташка црна легија и пролетерске бригаде против четника	77
4. Сарадња партизана и усташа у Херцеговини	84
5. Павелић одбија италијански предлог за напад на "Бихаћку републику"	88
6. Сарадња партизана и усташа у западним областима	93
7. Партизански и усташки командант – рођена браћа	101
8. Немачко виђење ствари крајем 1942. и почетком 1943. године	103
9. Сарадња комуниста и усташа поводом капитулације Италије	103
10. Страдање проте Константина Крстановића у Шибенику	114
11. "Хрватска војска"	116
12. Немци о престројавању Хрвата	123
13. Енглези и престројавање Хрвата	126
14. Однос комуниста према геноциду Хрвата над Србима	131
15. Дражина реакција	142

III

САРАДЊА ПАРТИЗАНА СА АЛБАНЦИМА

1. Комунисти обећавају српске земље Албанцима	151
2. Албанизација Западне Македоније	153
3. Дражина реакција	157

РЕГИСТАР	159
ИЗВОРИ	171
БЕЛЕШКА О АУТОРУ	175

ПРЕДГОВОР

У рату и љубави све је дозвољено. Ово праисконско, неписано правило, важило је и у Другом светском рату, за све зарађене стране, па тако и за партизане и четнике. Конкретизовано према наслову овог рада, а под условом да реч "сарадња" узмемо у њеном најширем смислу – то значи да су и једни и други сарађивали са свим формацијама на тлу окупиране Краљевине Југославије, као и међусобно.

Наравно, као и свако друго правило, и ово је имало један изузетак: четници никада нису сарађивали са усташама. Мада је наводна сарадња четника и усташа опште место комунистичке литературе, о њој дословце не постоји нити један једини документ. Разлог овоме једноставан је: хрватско-муслиманске усташке формације основане су да би убијале Србе, а међу њима и породице четника. Четници су, с друге стране, дигли устанак управо зато да би заштитили своје породице...

У оквиру нацистичке "Независне Државе Хрватске" деловале су две основне формације: домобрани и усташе. Први су сматрани, условно речено, регуларном војском, као и блажом варијантом у вези злочина, док су усташе биле нерегуларне формације подређене директно поглавнику Анти Павелићу. То не значи да у геноциду над Србима нису учествовали и домобрани. Напротив, у геноциду су учествовали и они, као и хрватска полиција, локалне власти, групе цивила, итд, а нарочито свештенство. У распису свим команданима од 15. октобра 1943. године Дража је управо хрватско свештенство означио најодговорнијим за злочине над Србима, рекавши, поред осталог:

У 1941. години Хрвати су издали нашу војску и читаве дивизије предали Немцима. После тога Павелићеви Хрвати поклали су 700.000 Срба, људи, жена и деце на најсвирепији начин. Павелићеви Хрвати знају шта их чека, а исто тако и католичка црква која је предводила у убијању Срба.¹

Ову идеју, о највећој одговорности хрватске католичке цркве, у наше време најбоље је обрадио италијански историчар специјализован за Ватикан, Марко Аурелио, у два књигама: "Надбискуп геноцида" (односи се на Алојзија Степинца, првог човека католичке цркве у Хрватској) и "Бог је с нама".

Елем, како су четници наспрам себе имали десетак непријатељских формација, сем голе снаге морали су примењивати и тактику. У депеши од 22. децембра 1942. године Дража је овим поводом писао Југословенској влади у Лондону:

Услед великог броја непријатеља, тежимо да тучемо једног по једног. Борба против свих њих ођедном била би узалудна и безуспешна.²

Најпогоднијим за политичку акцију, поред Италијана, сматрани су домобрани, због веома ниске борбене вредности. И заиста, што милом што силом, многе њихове батаљоне (сатније), по правилу оне удаљене од Загреба, четници су приволели на сарадњу. Чак је постојао договор да домобранске јединице из Источне Босне пређу на страну четника у тренутку савезничког искрцавања на Јадран.

Тако су са домобранима, као и са представницима локалних хрватских власти (жупницима), четници, од кад су их комунисти пролећа 1942. године напали у леђа, напустивши заједнички одбрамбени фронт против Хрвата – потписали низ споразума. Међутим, ти споразуми никада нису обухватили усташе, што комунистички историчари по правили прећуткују.

Примера ради, у извештају од 13. октобра 1942. године, генерал Фортнер, командант 718. немачке посадне дивизије, о четницима у "Независној Држави Хрватској" пише:

Четници уопште нису за озбиљне противнике узимали хрватске домобране, него су их делимично чак и трпели на својој територији. Насупрот томе, настављали су свим средствима огорчену борбу против усташа...

Споразуми (четника и домобрана – прим. аут) се више не узимају озбиљно. Овде полако али сигурно поново почиње ратно стање између четника и хрватских домобрана. Између четника и усташа није никад ни престајало.³

Стратегију према Хрватима, после издаје комуниста, четници су утврдили на конференцији свих одреда са леве обале Врбаса, одржаној 7. јуна 1942. године. Према речима адвокатског приправника Бранислава Лазичића, шефа пропаганде Команде Босанских четничких одреда, напад комуниста "присилио је вође војно-четничких одреда да се осигурају бар према Хрватима и да на тај начин заштите народ од даљњег клања".⁴ Лазичићу, међутим, није било по вољи што се у потписаним споразумима формално признаје "Независна Држава Хрватска", која "не признаје српског народа". Он је рекао да је то учињено из невоље, кривицом комуниста, а да Хрвати за своја недела "морају платити кад-тад".

У расправи која је уследила сви учесници конференције сложили су се у основним питањима односа према Хрватима.

Прво, до потписивања споразума дошло је зато што су комунисти изазвали грађански рат и тиме довели у питање опстанак Срба на територији "Независне Државе Хрватске". У

тренутку када су јединствене српске устаничке групе постигле највећи војнички успех, партизани су напустили своје положаје према Хрватима и напали четнике. Видевши да се против њих партизани више не боре, четнике истовремено нападају и Хрвати, па је тако српско цивилно становништво поново било изложено геноциду (почетком пролећа 1942. године). Геноцид је заустављен четничким нагодбама са Хрватима.

Друго, признавање "Независне Државе Хрватске" је формална, а не суштинска ствар. Без изузетка четнички команданти су се сложили да Хрватима не треба веровати.

Треће, циљ потписаних споразума био је извлачење "многобројних Срба који су трунули по хрватским затворима", као и спасавање народа од пропадања у збеговима. По питању збегова, Лазар Тешановић је рекао: "Имао сам 11 села која су била избачена из својих домова, а све су то села која су нас хранила. Тај народ требало је спасти, а кавгу су приметили комунисти. Овим потписом сав је тај народ враћен на своје место и тиме се то (потпис) може правдати. Ако смо се борили, борили смо се за народ, и ја ни ово нисам учинио против воље народа, него баш зато што је то било народна потреба и што је то народ хтео".

Четврто, споразуми су искоришћавани за набавку муниције од Хрвата, "а та ће нам изгледа требати баш за њих", како је то рекао поручник Марчетић. Ово питање образложио је потпоручник Урош Дреновић: "У погледу акције против Хрвата проста је ствар – докле је јак вањски фронт, ми не можемо ништа, јер ће им њихови савезници (Немци) помоћи и ми морамо бити опрезни... Сада је време кад народ треба нешто да ради, јер ја не могу лагати народу да ће нешто доћи и да ће неко послати, и ја рачунам само са оним што ми имамо... Ми морамо што даље изигравати ову политику, док не пукне фронт, а онда..."

Пето, једногласно је одбачен Дреновићев предлог да се од Хрвата, поред муниције, узима и новац. "Што се тиче новца, ја стојим на становишту да сада од Хрвата треба узети све што се може", рекао је Дреновић, изазвавши негодовање осталих команданата, који су се сложили "да би то стварно значило бити плаћеник".

Шесто, у сукобу са партизанима "треба штедети животе Срба бораца". Четници су себи ставили у задатак да ове несрећнике привуку пропагандом, да би тако ојачали своје снаге "за коначни обрачун са Хрватима".⁵

Према овако утврђеној стратегији, два дана потом командант Босанских четничких одреда, Раде Радић, у Бањалуци потписује споразум са представницима хрватских цивилних и војних власти, великим жупаном др Петром Гвоздићем и домобранским пуковником Иваном Брозовићем.

Најважније ставке споразума су следеће:

Припадници четничких постројби (војно четничког одреда "Борја") са просторије...

признају врховништво Независне Државе Хрватске...

Представници четничких постројби стављају следеће примједбе:

а) ...Житељи са означеног подручја желе имати управу својих обћина...

б) Да у вези са хрватским оружаним снагама суђелују добровољно на сузбијању и уништавању комунистичко-бољшевичких банди, те да у ту сврху задрже оружје.

ц) Да се враћеном пучанству, које покаже приврженост према држави и државним властима, пружи државна потпора, као и накнади штета учињена у току операције...

д) Да обитељи чији су храниоци у заробљеништву, а који не припадају Комунистичкој партији, добијају потпору у смислу постојећих одредаба и то на жену по 16 куна, а за дијете по 10 куна дневно...

ф) Да се омогући православном живљу предњег подручја, у колико буде исправног владања, запослење и зарада на државним и другим јавним радовима.

г) Да се становништву православне вјере зајамчи потпуно слободно исповједање њихове вјере у смислу постојећих закона.

х) Да се дозволи улазак у град житељима православне вјере ради подмирења својих животних потреба.

Горе именовани представници хрватске државне власти прихватају горње примједбе наведеног представника четничких постројба, с тим, да ће хрватска оружана снага као и грађанске власти пружити православном живљу пуну заштиту слободе, сигурности и њихове имовине...⁶

Споразум је допуњен 14. јуна у Прњавору, тако што су, за тај део Босне под контролом Борјанског четничког одреда, прецизно "утврђене границе". Срби су могли прелазити границу само са пропусницама овереним од стране четничких команданата, а Хрвати са пропусницама које је оверавао командант домобранских трупа у Дервенти и Прњавору.⁷ На овај начин четници су створили слободну српску територију.

На конференцији команданата шест највећих четничких јединица из Западне и Централне Босне, одржаној 1. и 2. јула 1942. у Грабској испод Требаве, одлучено је да се "признају сви уговори закључени између појединих четничких одреда и НДХ". Одредима који још нису склопили споразуме са "Независном Државом Хрватском", препоручено је да то учине. Задатак да постави "референта за односе према НДХ", тј. официра за везу, добио је потпоручник Урош Дреновић.

У вези злочина које су према Србима чинили муслимани, закључено је следеће: Има велики број муслимана који нису вршили никаквог насиља према Србима, па према томе питање одговорности муслимана не треба генерализовати, него треба стати на становиште, да се пронађу и казне само они муслимани, чија се кривица несумњиво може доказати, а сви остали да се поштеде било каквих репресалија од стране четника, а у сваком случају да се поштеде муслиманска деца и жене, јер сви учесници (конференције) сматрају да се морамо руководити најосновнијим принципима хуманитета и правичности па, према томе, онај који није крив не треба ни да страда.

У односу према партизанима усвојен је овај став:

У партизанским редовима налази се велики проценат Срба заведених комунистичком пропагандом, који стварно нису комунисти, па би их било могуће повратити, па ради тога уколико би који од таквих био заробљен приликом сукоба са партизанима, треба му поштедети живот, а уколико против којег од њих постоји доказ, да је починио злочине према српском народу, треба га упутити у Главни штаб (Босанских четничких одреда), који ће га предати суду (тада основаном при том штабу – прим. аут), а овај ће решити какву казну заслужује према почињеној кривици.⁸

Четнички споразуми са Хрватима испунили су свој основни циљ: заштиту Срба од покоља и јачање српских снага за наношење одлучујућег удара непријатељу у последњој фази рата, у очекиваном садејству са Западним савезницима. У неким случајевима, споразуми су по Србе били веома повољни, попут оног који је 13. маја 1942. у Бањалуци потписан за подручја између Врбаса и Сане. Тада је локални хрватски командант, потпуковник Бучар, свом људству издао следећу заповест:

Почам са 15. свибњом имају се прекинути сва непријатељства према четницима означеног подручја.

Забранити свако пуцање на четничке постојбе или становништво – ово се нарочито односи на добровољце села Кијево, Паланка (Томина), Стратинска и Шкрљовита, који чак пуцају и на мирно становништво које на пољима ради. Исто важи и за Врхпоље и Прхово, које без икаквог разлога пуцају на сељаке преко Сане, па чак и на стоку.

Према томе, непријатељства се имају наставити само према партизанима (комунистима), који имају црвене звијезде на капама...⁹

До забуне у вези са овим споразумима долази и због склоности да се све хрватске оружане снаге називају усташама. Као што ћемо видети, то је у једној депеши учинио и Дража, мада је у својим наредбама правио разлику између усташа и домобрана: увек је наређивао да се први туку, "где год се нађу",¹⁰ док је друге покушавао да неутралише политичким мерама.

И после потписивања споразума са "Независном Државом Хрватском", Срби су били на опрезу, како су говорили, "према Хрватима", а свакако посебно према усташама. Црна легија је, примера ради, напала Босански Кобаш, иако се споразум који је потписао Раде Радић односио и на ово село. Напад је одбијен противударом Мотајичког четничког одреда Николе Форкапе.¹¹

С друге стране, дешавало се да и четнички одреди крше споразуме. Тако је на Озрену нападнута хрватска стража, да би јој био отет један пушкомитраљез. На поменутој конференцији у Кулашима, прота Сава Божић је осудио овај чин: "На тај начин један неодговоран човек може да нас све уведе у борбу, а не знамо како би се та борба свршила, па би сви могли настрадати", рекао је он.¹²

И Хрвати су имали своје скривене циљеве у вези споразума са четницима, о чему је Дража писао влади у Лондону депешом од 5. августа 1942: "Усташе у Босни покушавају да се споразумеју са четницима, тежећи да их изиграју и разоружају. Потребно је преко радија истаћи ову опасност по четнике".¹³

Ипак, Хрвати нису остварили ове своје намере. Њихове локалне власти за Усору и Соли јављале су Загребу 12. новембра 1942. следеће: "Што се тиче држања четника у овим крајевима, оно није било подношљиво ни код оних који су потписали уговор, а камоли код оних са којима преговори нису уопште вођени". Због таквог извештаја, "Врховно оружанско заповједништво НДХ" закључило је 12. децембра да "четници постају сваког дана све дрскији", уз напомену: "Из свега се разбире да су ови споразуми са четницима без икакве вриједности".¹⁴ У ствари, без икакве вредности за нацистичку хрватску државу, док су за Србе били итекако корисни.

Према немачким извештајима, четничке зоне биле су затворене за Немце, усташе и домобране. О томе је марта 1943. јављао СА пуковник Реквард:

Нема ни говора о неком утицају хрватске владе у крајевима у којима они (четници – прим. аут) владају. Напротив, четници су своје крајеве херметички затворили и чак су тражили пропуснице од немачких официра. Хрватски чиновници и војници могу ступити у те крајеве само с опасношћу по живот.¹⁵

Један СС официр писао је годину дана касније како Срби у североисточној Босни "јако цене и штите" четнике.¹⁶

Као на оној конференцији од 7. јуна 1942, Дреновићев подешен наступ према Хрватима и

касније је наилазио на критике четничких команданата. Тако, мајор Славољуб Врањешевећ, командант Команде Западне Босне (формације илегалне и према Хрватима и према Немцима), 3. фебруара 1943. године извештава мајора Захарија Остојића, команданта Истакнутог дела Врховне команде:

Дреновић је слао поклонствену депутацију у име Босанске Крајине да изјави лојалност поглавнику и владици Термогену у Загреб. Вечито је са Хрватима и Немцима у Бањалуци.¹⁷ Дражин општи став по питању многобројних српских непријатеља, који је понављао у више наврата, био је једноставан: "Користити све против свих", писао је он на пример мајору Петру Баћовићу, команданту Оперативних јединица Источне Босне и Херцеговине, 15. фебруара 1943. године.¹⁸ Дреновић је, пак, од Драже добијао критике, јер је претеривао у томе. Дража је тражио дискрецију, пре свега због недобронамерних Западных савезника. Такође је забрањивао апсолутно сваки додир са усташама, наређујући да се они уништавају свуда и у свакој прилици. Уистину, као што је већ наглашено, није познат ни један документ о сарадњи четника и усташа – ни немачки, ни четнички, ни комунистички, сем њихових уобичајених поштапалица, писаних ради пропаганде. Међутим, као официр истурен према Хрватима, Дреновић је често одлазио у Бањалуку. Његова слика за столом у кафани хотела "Босна", са тројицом домобрана и једним усташом, спада у ред највише објављиваних фотографија из Другог светског рата на нашем тлу, наравно без давања целовите слике догађаја. А те ноћи, по првом Дреновићевом силаску у Бањалуку, Срби су први пут мирно спавали, још од почетка рата. Појава овог двометраша опасног изгледа, и још многих њему сличних четника на околним брдима, најзад је донела дозу смирења међу српски живаљ, који је, до тада, само благодарећи присуству немачких трупа спасен од потпуног истребљења.

Може бити да би Дреновић, у случају повољног исхода рата, био изведен пред војни суд. Његова одбрана свакако би се позивала на следеће чињенице: прво, ту, где су деловале Дреновићеве јединице, српски живаљ је спасен од Хрвата; друго, постојало је Дражино наређење о "коришћењу свих против свих"; треће, њега је Команда Босанских одреда одредила за контакте са Хрватима у вези потписаних споразума, а он тај задатак није могао извршавати без одлазака у вароши.

Али, како је Дреновић могао да иде у Бањалуку, и како су уопште Босански четнички одреди могли да потписују споразуме са домобранима, као делом немачке ратне машинерије – када су истовремено Немци свим силама настојали да пронађу и ликвидирају Дражу и када су свакодневно хапсили и стрељали "ДМ присталице"!

Тако, што ни домобрани, као ни Немци, нису знали да се ове формације, као и сам Дреновић, налазе под Дражином командом.

Постојале су, дакле, две врсте четника: легални (у односу на окупаторе и квислинге) и илегални. Још по пропасти устанка 1941. године Дража је наредио легализацију дела трупа, као вид убацивања својих људи у непријатељске редове.

Убацивање својих људи међу непријатеље је уобичајена појава у историји ратова. Али, тешко се може наћи пример убацивања тако великог броја официра и војника, као што се то десило у италијанској окупационој зони, па и у Србији, крајем 1941. и почетком 1942. године. Дражина идеја показала се успешном због повољних околности, јер је окупатор дозволио формирање, или је толерисао постојање, формација састављених од домаћег становништва. На немачкој окупационој зони у Србији то су били Пећанчеви четници, недићевци и љотићевци. Док су се прве две формације, а пре свега Недићева, показале веома погодним за спровођење тактике легализације, са верним немачким савезницима љотићевцима то није био случај.

Према томе, наредба некој јединици да се легализује значила је да она привремено ступи у друге формације, на пример у недићевце, и формално стане под туђу команду. За то време, та јединица би остајала у тајној вези са Дражом и извршавала његове задатке. Операција је утолико лакше успевала, уколико су у тој другој формацији постојали официри наклоњени четницима, или, још боље, ако су тајно радили за четнике.

Најпознатији је пример потпуковника Милана Калабића, оца Николе Калабића, који је био командант највеће јединице "Српске државне страже" генерала Милана Недића (тзв. недићевци). Преко Милана Калабића легализовали су се многи четници, али је он то на крају платио главом, када су га Немци открили.

Неки историчари, попут Дејвида Мартина, сматрају да је сарадња недићеваца и четника – нарочито испољена кроз легализацију – дошла исто онако природно као, на западу, сарадња усташа и комуниста. У оба случаја основ је у припадности истој нацији. Недићевци и четници нашли су се као Срби, а често и комшије, пријатељи или рођаци. Усташе и партизанске вође били су Хрвати, а сем тога у великом броју случајева и пријатељи из предратних југословенских затвора, у којима су делили ћелије као политички осуђеници. Четници легализовани у одредима генерала Милана Недића имали су задатак да се снабдеју оружјем и муницијом, па да се затим, у згодан час, врате у шуму. Легализованим официрима специјални задатак била је обавештајна служба.

Прва Дражина наређења о легализацији нису сачувана, или су дата усмено. Ипак, постоје

много документа из којих се види његов став. На пример, у радио депеши команданту Млавског корпуса капетану Синиши Оцокољићу Пазарцу, од 29. јуна 1942. године, Дража наређује:

У циљу прикривања одреда и спречавања разоружања дозвољене све преваре. У крајњем случају узмите Пећанчеву фирму.¹⁹

Потпуковнику Драгославу Павловићу, делегату Врховне команде у појединим секторима, 24. августа 1942. Дража пише:

Легализованим саопштити да буду на опрези јер ће Немци хапсити све. Нека запазе тренутак и на време се баце у шуму. Непријатељ треба да буде преварен, а не они.²⁰ Капетану Оцокољићу Дража на ову тему пише и 8. септембра 1942. године:

Легални делови по потреби претварају се у илегалне делове. Служе за превару, а не за корист непријатељу.²¹

Када су мајору Радославу Ђурићу (шифра "Херман"), команданту Јужне Србије, италијанске окупационе снаге са Косова и Метохије понудиле сарадњу, Дража му је 17. новембра 1942. године одговорио:

Италијани свуда покушавају да дођу у везу са нашим људима. Тежња им је да користе наше људе за своје циљеве. Ми само да их користимо да се дочепамо оружја. У разговорима са њима држати чисто националну линију. Никаква милиција за њихов рачун... Искористимо их само ради оружја, али да се Арнаутима не даје, јер они наоружавају и њих, а то је противу нас. Преваримо их да дођемо до циља. Они су лукави, будимо још лукавији. Херман лично не иде на састанак.²²

Легализација је, међутим, временом показала и своје негативне стране. Легализовано људство преведено је из ратног у мирнодопско стање, из планинских логора у живот у кругу породице (официри) или у касарни, са редовним платама. Део људства није био склон да из те позиције извршава задатке због којих је легализован, а због којих се лако губила глава. Зато је Дража, низом наредби, настојао да их тргне из летаргије. Тако у његовом распису свим командантима од 28. августа 1942. године, стоји:

Саопштите свима легализованим одредима следеће: Многи легализовани одреди заборавили су да је сада рат и да је њихова легализација само маска за подземни рад. Новац и угодан живот разнежио је многе који мисле да тако сачекају крај рата па да после само извлаче користи. Нека се зна да се о свакоме води рачуна. Наређујем да сви легализовани одреди најенергичније униште комунисте на својим просторијама. Даље да наше шумске одреде помажу на сваком кораку, новцем, храном, муницијом, оружјем као и у извођењу организације и тајне пропаганде.²³

Недуго потом, 8. септембра, уследила је још једна опомена, уз наређење за обавезно формирање летећих илегалних јединица на теренима свих бригада:

У многим нашим крајевима осећа се застој у раду. Многи легализовани делови прешли у мирнодопски живот. Многи заборавили да је рат и да непријатеља има много и свуда. Наређујем да сви команданти бригада организују летеће јединице како ће бити за сваког наређено. Ове јединице не могу бити легалне. Њихово је место шума и планина. Њихова акција брза и одлучна, против свих и свакога. Легални делови да им послуже као база за снабдевање и прикривање, као гром ове јединице има да уништавају народне издајнике и све унутрашње непријатеље, љотићевце, комунисте, Пећанчеве... Пред догађајима који наступају, ови летећи делови послужиле као језгро за мобилизацију свих снага бригада.²⁴ У депеши генералу Мирославу Трифуновићу, команданту Србије, Дража 21. новембра 1942. пише:

Од легализованих официра скоро више немамо користи. Зато их поједини команданти позивају да се одметну, али они се обично не одазивају јер мисле да је главно само да се упишу код нас, а да живе и даље у местима (градовима).²⁵

Истог дана Дража је послао "распис свима у Србији":

Легални официри у маси не раде ништа за нас. Често су кориснији Немцима више него нама. Нека команданти на терену воде о томе рачуна и уписују такве у црне књиге, а нарочито оне који неће да се одазивају нашим позивима за сарадњу. Саопштите свима легализованим. Нека им се скрене пажња да се каријера тече у шуми.²⁶

Почетком 1943. године легализовано људство у Србији већ је било реткост. Многи недићевци и даље су радили за четнике, да би у последњој фази рата све јединице генерала Милана Недића прешле под команду генерала Драже Михаиловића.

Легализација у Србији, на немачкој окупационој зони, сматрана је једним од најтежих ратних задатака. Многе легализоване четнике, чим би открили да су под Дражином командом, Немци су свирепо мучили и убијали. Мајор Љуба Јовановић Патак и потпоручник Радомир Петровић Кент отишли су крајем 1941. на Равну Гору, са молбом Дражи да их упуте у Босну, ради борбе против усташа. О томе Кент сведочи:

Када је дошао код мене (после рапорта код Драже), Љуба је био мало узбуђен и нервозан, што није било у његовој природи. Обојица смо се плашили да нас Чича не пошаље на неку другу страну уместо у Босну. Војали смо се Јужне Србије. Слутња нас није издала. На питање зашто су се толико бојали легализације, Кент одговара:

Јер је то била најгора ствар. Немци су овај вид нашег лукавства сматрали највећом преваром и најстрожије кажњавали. Да су нас похватили, у сваком случају бисмо висили на ћириличном слову "Г". И данас га памтим, Немци га нису померали са брда Краљица изнад Зајечара. Смрти се нисам плашио, али сам се плашио вешала.²⁷

Кент је враћен у свој родни крај, са задатком да се легализује, а уместо њега у Босну одлази поручник Милорад Булован, син фочанског свештеника. Булована су недуго потом комунисти на превару заробили и свирепо убили. Зиму 1941/42. године мајор Јовановић и потпоручник Петровић провели су у касарни у Зајечару као недићевци, а онда су се, са одабраним људством, које су добро наоружали и опремили, одметнули у шуму. Јовановић је постао командант Тимочког корпуса, а Петровић његове Бољевачке бригаде.

У италијанској окупационој зони, међутим, легализација четника била је релативно једноставна и зато прилично масовна. Италијани најпре заиста нису знали да су сви четници легализовани код њих - Јевђевић, Ђујић, Баћовић и остали - под Дражином командом. Потом су једно време знали, али су се правили да не знају, да би на крају у својим везама са четницима потражили мост за прелазак из осовинског у табор Западних савезника.

Шире образложење тактике коришћења "свих против свих", Дража је дао у писму пуковнику Баји Станишићу, команданту Зетских четничких одреда, легализованом код Италијана, од 9. марта 1943. године:

Ми радимо само за себе и никог више; само нас се тичу интереси Срба и будуће Југославије; за постизање циља користимо једног непријатеља противу другог, тачно онако, као што и сви наши непријатељи, без разлике, раде; постићи успех са најмање жртава, али поднети и највеће жртве, ако је то потребно за општу ствар, сачувати народ од сваког непотребног излагања на дому. О свему овоме води се рачуна.²⁸

У Источној Босни током 1942. године били су слаби не само домобрани, већ и Немци, па овде није било потребе за споразумима или легализацијом. На западу Босне, међутим, све непријатељске формације биле су јаче: Немци, усташе, домобрани, као и комунисти. Примирје које су четници потписали са домобранима важило је и за Немце. Једна немачка посадна дивизија која се ту налазила имала је задатак да чува комуникације и привредне објекте, па је за операције против комунистичке "Бихаћке републике" ангажовала усташе и домобране, не знајући да комунисти, заправо, и опстају захваљујући њима. Тако су хрватске операције против комуниста завршаване, с једне стране наоружавањем комуниста, а с друге уништавањем српских села.

Видевши ову игру комуниста и хрватских формација, командант Босанских четничких одреда Раде Радић послао је поручника Вукашина Марчетића, команданта Четничког пука "Мањача", на преговоре са Немцима у Бањалуци. У писму које је Марчетић носио, Радић саопштава Немцима како се хрватске трупе "редовно предају са наоружањем, без отпора, што нам даје доказа да су они у великој мери наклоњени комунистима и да их желе да потпомогну у уништењу српског народа". Следи навођење низа оваквих случајева, из којих произилази закључак да Немци, шаљући Хрвате против комуниста, заправо комунистима шаљу појачање. Дакле, уместо на Хрвате, у борби против комуниста немачка команда треба да се ослани на Србе, који су "у огромној већини против комунистички расположени", али су спутани из два разлога. Прво, српски народ није довољно наоружан. Друго, највећи број српских војника, упркос потписаним споразумима о примирју, и даље је распоређен према Хрватима. "Силом чињеница, које се свакодневно понављају, са стране хрватских власти а нарочито усташа, приморани смо да највећи део својих снага задржимо на својим секторима, да би заштитили своје домове, децу и жене од злочина усташа", пише Радић. Зато је Немцима упућен предлог да се разоружају хрватске јединице, "а нарочито усташке формације", како би се то оружје уступило Србима, који ће потом "водити успешне борбе против комуниста".²⁹

Из Радићевог извештаја Главном штабу Босанских четничких одреда, писаног четири дана касније, 31. августа 1942, види се да је овакав наступ према Немцима донекле уродио плодом. Дознавши за четничке намере, хрватски генерал Брозанић - "тај пас", како га назива Радић - покушао је да убеди Немце да не дају муницију четницима. Брозанићево образложење било је да су четници већ добили огромне количине муниције и да они, заправо, сада стварају залихе "за онај дан", тј. за дан устанка против окупатора. Немци су, међутим, натерали Хрвате да дају муницију четницима, о чему Радић извештава: Ипак, успели смо и Хрвати ће морати да пошаљу муницију за 2.000 четника и сва аутоматска оруђа-бацаче. Разуме се да ћемо од овога у првом реду гледати да оставимо нешто за онај дан, који нам је данас саопштен. Немцима смо рекли, да нам за Хрвате није потребна муниција, већ само мотке, са којима смо им отели и оружје којим су данас наоружани сви четнички одреди.

Разуме се, да нам сада Немци, моментално поклањају више пажње него Хрватима, како се то јасно да приметити, - али знамо докле би нас довела и њихова пажња, ако би, не дај Боже, са њима морали да продужимо познанство и додир.³⁰

Општа Радићева стратегија била је да комунисте униште четници, како би "тима спречили

офанзивне акције Немаца, као непотребне, пошто није тешко замислити како би се провело становништво и имовина куда би прошли Немци а за њима Хрвати, па евентуално и усташе". Донекле, четници у Западној Босни су успели да се наметну Немцима и остваре своје циљеве. Тих дана, они су заменили немачке трупе у Кадиној Води. Одатле је немачка артиљерија насумице тукла српска села у којима су се налазили партизани. Али, освајање оне позиције коју су четници у јужнијим крајевима имали код Италијана, није било могуће.

У ово доба, средином 1942. године, четнички одреди са запада Босне још нису били укључени у Дражину организацију, пре свега због физичке удаљености. Када се то ускоро десило, њихова веза са Дражом морала је бити скривана по сваку цену, да би што дуже опстала политика чувања српског народа од бројних непријатеља, која је до тада, на четничким територијама, дала одличне резултате.

Дакле, основна чињеница у вези оних неколико десетина фотографија Радета Радића, Уроша Дреновића и других четника из ових крајева, на којима се они налазе заједно са Немцима и домобранима – јесте да Немци и домобрани нису знали за њихову припадност Дражином четничком покрету.

Код комуниста је, као што ћемо видети, ситуација била дијаметрално супротна: све њихове везе са Немцима, усташама и домобрана ишле су директно преко Врховног штаба и Централног комитета Комунистичке партије. Ни у једном случају нема дилеме с ким се разговара, нити су комунисти стварали неку врсту посебних формација за односе са осовинским трупама.

А основна чињеница у вези додира, ма које врсте, четника и партизана са другим формацијама, јесте следећа.

Сви преговори, договори, споразуми и остали контакти које су имали четници, сводили су се на то да српски народ из њих извуче неку корист.

Све што су радили комунисти са усташама, Немцима домобранима, балистима и осталима – имало је за циљ приграбљивање користи у остварењу основног ратног циља, а то је борба за власт. Контакти комуниста са осовинским формацијама ишли су, дакле, на штету српског народа, јер је и сама делатност комуниста носила катастрофалне последице.

На пример, сарадња четника са домобранима увек је значила да се са тог сектора српски живаљ више неће одводити у концентрациони логор Јасеновац – сем ако усташе, које та сарадња није тангирала, не успеју да савладају четнике и продру до српских села. С друге стране, сарадња партизана са усташама, па и са домобранима, по правилу је доводила до тешких покоља српског становништва.

Сарадња четника са Немцима у Западној Босни сводила се на анулирање сарадње усташа и партизана, ради заштите српског народа од ове коалиције.

Сарадња партизана са Немцима од марта до маја 1943. године имала је за циљ удруживање против четника и Западних савезника приликом њиховог очекиваног искрцавања на Јадран, што је по Србе, као и по остале народе на Балкану, носило катастрофалне последице.

Сарадњу четника са Западним савезницима носио је талас одушевљења у борби за слободу и демократију, као и убеђење да се на тај начин рат скраћује и жртве умањују.

Сарадња комуниста са Западним савезницима уследила је управо оног часа када су западне силе прекршиле све међународне норме, мешањем у унутрашње ствари Краљевине Југославије на до тада невиђени начин, и када су српски народ издвојиле од свих осталих европских народа. Док су Срби, преко Четничког покрета, давали већи допринос борби против Сила осовине него други народи у окупираној Европи, Западни савезници су и даље тражили нова залагања и нове жртве само од Срба. Четници то нису прихватили, док комунисти, као несрби, јесу – додуше само формално, јер су и даље као основни ратни циљ имали борбу за власт, дакле борбу против четника, а не против Сила осовине.

ИЗВОРИ

1 АВИИ, ЧА, К-279, рег. бр. 6/1.

2 Р. и Ж. Кнежевић, Слобода или смрт, 858-859.

3 Зборник докумената, том XII, књига 2, 788-789.

4 Зборник докумената, том XIV, књига 1, 312.

5 Зборник докумената, том XIV, књига 1, 311-318.

6 Зборник докумената, том XIV, књига 1, 335-338.

7 Зборник докумената, том XIV, књига 1, 367-368.

8 Зборник докумената, том XIV, књига 1, 405-409.

9 Погледи, број 64, 1990. године.

10 Р. и Ж. Кнежевић, Слобода или смрт, 858.

11 Зборник докумената, том XIV, књига 2, 665.

12 Зборник докумената, том XIV, књига 2, 670.

13 Р. и Ж. Кнежевић, Слобода или смрт, 47.

14 И. Авакумовић, Михаиловић према немачким документима, 46.

15 и 16 И. Авакумовић, Михаиловић према немачким документима, 47- 49.

- 17 Зборник докумената, том XIV, књига 2, 147.
- 18 Зборник докумената, том XIV, књига 2, 213.
- 19 АВИИ, ЧА, К-299, рег. бр. 3/1.
- 20 АВИИ, ЧА, К-299, рег. бр. 5/1.
- 21 АВИИ, ЧА, К-299, рег. бр. 7/1.
- 22 АВИИ, ЧА, К-299, рег. бр. 14/1.
- 23 АВИИ, ЧА, К-299, рег. бр. 4/1.
- 24 АВИИ, ЧА, К-299, рег. бр. 7/1.
- 25 и 26 АВИИ, ЧА, К-299, рег. бр. 14/1.
- 27 Р. Петровић Кент, Четници Источне Србије, 85-88.
- 28 Зборник докумената, том XIV, књига 2, 399.
- 29 Зборник докумената, том XIV, књига 1, 569-571.
- 30 Зборник докумената, том XIV, књига 1, 586-588

САРАДЊА ПАРТИЗАНА СА НЕМЦИМА

1. САРАДЊА ПРЕ НАПАДА НЕМАЧКЕ НА СОВЈЕТСКИ САВЕЗ

Напад Немачке и њених сателита на Краљевину Југославију 6. априла 1941. године комунисти су дочекали као савезници Хитлеровог Трећег Рајха. Као део Сталинове Комунистичке интернационале (Коминтерне), и Комунистичка партија Југославије (КПЈ) је била обухваћена споразумом између Немачке и Совјетског Савеза, који су августа 1939. године потписали њихови министри иностраних послова, Рибентроп и Молотов. У својим илегалним гласилима, лецима, као и на друге начине, комунисти су ширили пропаганду против "западне империјалистичке клике на челу са Великом Британијом", а не против Хитлерове Немачке. На унутрашњем плану, њихова пропаганда и даље је била уперена против "великосрпске фашистичке клике".

Уочи и током Априлског рата 1941. године комунисти бојкотују мобилизацију, а када су наишли Немци нису се устручавали да пуцају у леђа нашим војницима, у одушевљењу због слома државе коју су толико мрзели. Тако су у Крагујевцу 11. априла 1941, док су немачке трупе надирале према граду, са крова кафане "Шумадија" (на том месту је данас тржни центар "Шумадија", испод хотела "Зеленгора") комунисти пуцали у колону војника која се повлачила према Гимназији. Убили су сина Боже Пешића из оближњег села Церовац. Кафана "Шумадија" је словила као познато стециште комуниста, јер су оба газдина сина, Жива и Мика Ђорђевић, били познати "партијци". Истог дана, неко је такође с леђа убио три војника код градског гробља: Драгољуба Милутиновића из села Живице у Драгачеву, Обрада Достанића из села Турице и Цалета Петаковића из Ужица. Није доказано да су и овај злочин починили комунисти, мада других сумњивих особа у Крагујевцу није ни било.¹ Непосредно по окупацији, задатак првих крагујевачких равногораца, поручника Драгана Сотировића, капетана Милутина Братковића, као и двојице свештеника, Јована Кнежевића и Андре Божића, био је управо парирање комунистичкој сарадњи са Немцима. Сотировић, Братковић, Кнежевић и Божић су одштампали летак са оштром критиком прославе 1. маја под окупацијом. Организацију прославе 1. маја помогли су комунисти, што је био знак подршке њиховим савезницима Немцима. Равногорци су ширили мрежу која је разносила вест о Дражиној одлуци да се продужи борба. "Истовремено се требало обратити радницима са захтевом да не иду на рад у Војно-технички завод и да не слушају комунисте, који да би се додворили окупатору, настоје да за рад мобилишу што већи број радника, повећавајући тиме ратни потенцијал нашег непријатеља и окупатора. Сељаке је требало саветовати да не предају храну немачким службеницима, него да је дају или продају радничким породицама и женама, које одлазе у села да набаве што им је за децу бивало потребно. Помагање породица ратних заробљеника је падало у дужност богатијим сеоским домаћинствима", пише Сотировић.²

Искористивши савез са комунистима, Немци су у Југославији применили једно искуство из сламања царске Русије 1917. године. Тада су специјалним возом послали Лењина и његове бољшевице да изазову грађански рат, како би ослабили Русију на фронту. Када су у пролеће 1941. Немци видели да Срби неће прихватити окупацију, њихова тајна полиција Гестапо је по окупираним земљама Европе почела да сакупља комунисте одбегле из Шпаније после пораза у грађанском рату. Највише их је било у Француској, где су многи лежали у затворима због криминалних дела. Према подацима Министарства спољних послова ФНРЈ, објављеним 1951. године у тзв. Белој књизи на енглеском језику, "Гестапо је послао у Југославију 150 Југословена који су се борили у Шпанији".³

Немачке намере поклопиле су се са плановима Комунистичке партије Југославије, којој су за извођење револуције били потребни борци са искуством из Шпанског грађанског рата. Јосип Броз Тито је тражио да се ови "Шпанци" врате у земљу, истовремено и од Коминтерне и од поглавника "Независне Државе Хрватске" Анте Павелића. Коминтерна се затим обратила Немцима, док је Павелић интервенисао лично код Хитлера. Тако је Гестапо допратио будуће Титове генерале Пеку Дапчевића,⁴ Иву Рукавину, Ивана Гошњака, Владимира Поповића, Косту Нађа, Вељка Ковачевића, Владу Ђетковића, Роберта Доманија, Срећка Манолу, Стјепана Милашинчића, Адолфа Штајнрбергера, Ивана Хариша, Изидора Штрока, Јакова Кршчевића...⁵ Према књизи "Крвава листа комунистичких злочина у Србији", објављеној 1942. године у Београду, у издању Недићеве владе, после априлског рата у Србију је послато око 400 комуниста, који се називају "међународним олошем".

Долазак великог броја комуниста у Србију, почетком лета 1941, бележи и комунистичка историја. Она каже да су у Србији постојали "најповољнији услови за дизање устанка". Међутим, из комунистичке историје дало би се закључити да је међу тим комунистима било највише Срба, поред припадника осталих "братских" југословенских народа, од којих су најпознатији Хрват Јосип Броз Тито и Словенац Едвард Кардељ. Али, у "Крвавој листи..."

тврди се да је ту понајмање било Срба. У овој књизи наводи се списак водећих припадника Комунистичке партије у Србији 1941, који баца другачије светло на читаву њену акцију. Ево тог списка, уз пратећи коментар аутора књиге:

И доиста, по непобитним доказима, велики део комунистичких вођа и политичких комесара ("политкома", како се потписују) – нису ни Срби, ни православни, ни са територије Србије.

Тако је утврђено да се међу комунистичким вођама, политичким комесарима или истакнутим комунистима, налазе или су се налазила, пошто су погинула, заробљена или стрељана, следећа лица:

Аца Барниц, трговац из Новог Бечеја, Венцел Бауер, Аца Межнар, Хенрих Мелцер, Лука Шурл, Рожа Шулман, Младен Штурза, Аврам Пијаде, Јосиф Мајер, др Краус, др Курт Леви, лекар из Земун са женом, Франц Вер, Фрањо Богве, др Јосип Бузек, лекар, Бууат Џелиловић из Градице, Франц Банкибер, Израило Хасан, студент медицине, Валент Хорват, Алојз Хиршл, Хаим Харабан, Винко Фолиновић из Златара, Емерик Гедулдих, Леополд Грашничар, Конрад Тергловчник, Јожа Тот, Хаим Абрахам судија, Исак Соломон Анаф, адвокат, Александар Турк, Милутин Туроман, Јохан Пакаји, Јохан Ритхен, Јанош Сечењи, Франц Визек, Јуре Сарих, Јосиф Фајл, Јанош Јерковић, Јосиф Ерјавец, Ивана Ситер, Стеван Стелер, Мартин Микуш, Розалија Керн, Мартин Красно, Иванка Кухар, Јоха Ленђел, Хајим Хороваш, Ерих Коен, Исак Форка, Александар Девајид, Моша Бенвенисти, Моске Конфино, Исак Беара, Хаим Садикаријо, Валтер Коен, Бенцион Леви, Елида Илешковић, Феодор Махин, Скуз Вамновић, Мујо Ибрић, Штефица Косијер, Анте Михаљевић, Мика Арпад, Адам Мулаосмановић, Хаим Медина, Никола Крга, Хрват из Кореничког среза, Марко Данити, Жива Френч, Андрија Кокотовић, Хрват, Бела Арањи, Фадим Мулић из Бијељине, Петар Лабеш, Живко Шиншар, Александар Ушћебрка, Боганић, Јанкулов, Ботев, Звонимир Одак, Мастелица, Валентин Козомарник, Мурат, Хинко Мајер, велетрговац из Загреба, командант комунистичког одреда који је српским сељацима тестерисао главе, Лазар Лалије, Иштван Борота, командант комунистичког одреда који је секао српским подофицирима, добровољцима и четницима руке и ноге, нос, уши и полне органе, Бела и његов син Карло Хиршвалд, Худалес, Фрањо Пунцер, Шобер, Хриберник, Алија Фотић, Алмузлино, отац, син и ћерка, Зденко Сењић, Друмка Ђурђевић, Пера Јурковић, Ева Граушник, Хрвоје Белош, Лујо Хитри, Моле Рабас, Јаков Албахари, Тома Водничек, Иван Даклер, Иван Пухловец, Барбарезе, Вита Гутман, Иван Вентричек, Нисим Барух, Фрањо Мартер, Моша Кабиљо, Ирена Мункер, Иван Катић, Хрват, Шериф Хусрефовић, муслиман који је заклао неколико десетина Срба, међу њима и православног свештеника Милошевића из Азање: Иван Михар, Иван Кап, Мухадиновић, муслиман из Бијељине, инжењер Вајнер, Јеврејин из Сарајева, Пишега, Иван Бајазит, Јожи Барух, Линдмајер, Иван Гарански, Хрват из Сарајева, крволоци Мурат и Смајо из Тузле, црвар Асим из Сарајева који је уместо овчјих и говеђих, парао црева православних Срба усред Србије уз припомоћ отпадника од српског народа, православне вере и здравога разума.

Ето, то су ти велики "Срби" који су пошли да "ослобађају Србију" тиме што пљачкају српски народ, уништавају милијарде његове имовине и кољу на најбестијалнији начин стотине и хиљаде најбољих српских родољуба.

То су "вође" српског народа који га свим својим силама гурају у неповратну пропаст. То је тај међународни олош који је дошао да опогани, окрвави и уништи херојску и мученичку Србију.

Није ни овде ни изблиза поменут сав тај скуп међународних зликоваца, који су покушавали да залуде српски народ, како би сам помогао да буде уништен.

Још стотине и стотине страних бандита помешало се овде са највећим олошем из Србије, са одбеглим робијашима, професионалним разбојницима и Циганима.

У једном комунистичком билтену помиње се да су 8. августа у борби код Космаја погинули ови комунистички бандити: Фриц Рајнпрехт, Никола Зубов и Јуро Котро. У другом једном комунистичком извештају, који је пао српским оружаним одредима у руке, пише да су 8. октобра у борби код Венчана погинули комунисти Еди и Фриц, а да је рањен Махлајгер. У трећем једном комунистичком документу, листи Срба сељака из околине Београда, које су ови међународни бандити осудили на смрт, што неће њихову акцију да помажу, налазе се и имена чланова комунистичке тројке, која има извесне људе да побије. Ту комунистичку тројку сачињавају Смајо, Еди и Борис. Све чиста сама српска имена.⁶

Дакле, акција комуниста у Србији није била српска ствар – па чак ни српских комуниста – већ пре свега странаца доведених са одређеним циљем. Управо у Србију Коминтерна је, уз помоћ Гестапоа, послала највећу групу професионалних комунистичких "револуционара", плаћеника какви ће се касније називати "пси рата". Прву базу за проширење они налазе међу робијашима, који су управо преплавили Србију, пошто су током Априлског рата све казнионице биле распуштене. По правилу, жандарми који нису желели да наставе службу у оквиру Комесарске управе Милана Аћимовића, одлазили су у четнике, док су робијаши одлазили у партизане.

Опасна комунистичка дружина већ током прве ратне године успела је да у Србији ликвидира преко 1.000 цивила, извршивши притом пљачке огромних размера.

2. САРАДЊА ПОСЛЕ 22. ЈУНА 1941. ГОДИНЕ

После напада на Совјетски Савез, Немци и у Србији проглашавају комунисте непријатељима. Они сламају "Ужичку републику", крајем новембра 1941, али наредне године, уочивши да у Србији има веома мало комуниста – недовољно да би им правили сметње, Немци мењају тактику. Другим речима, они поново покушавају да употребе комунисте против својих главних непријатеља – четника. Ово је било лако извести, јер су и комунисти имали исту тактику: употребити Немце против својих, такође главних непријатеља, четника.

"Комунисти су у вези са Немцима у Србији и са усташама у Босни", писао је Дража у распису свима од 15. децембра 1942. године. Нешто раније, у распису од 3. децембра, као човека за везу "између комунистичких вођа и Нојхаузена" именовао је адвоката Радоја Вукчевића из Београда. "Немци у безнадежној борби против нас осећају своју немоћ и зато покушавају да помоћу комуниста подрију наше редове", стајало је још у овом распису.⁷

"Радоја Вукчевића, адвоката из Београда, могу сигурно да скинем", јављао је поручник Предраг Раковић, командант 2. равнорског корпуса, 27. марта 1943. године, тражећи конкретне податке "против њега као комунисте, јер га неки утицајни Немци још штите".⁸ Конкретне податке о немачко-комунистичким везама у Србији Дража је тражио од свих команданата. "Лице које је требало да ми да податке о тим везама као и друго ухапшено је. Још нисам пронашао друго лице. Иде доста тешко, јер тајна полиција ради свим силама на откривању наших људи", жалио се мајор Радослав Ђурић, командант Јужне Србије, 25. јануара 1943. године.⁹ Његови обавештајци су после месец дана ипак успели да сакупе доста информација и 19. фебруара Ђурић јавља да везу са Гестапоом одржавају уредник "Новог времена" Богдан Симић, "комуниста-троцкиста", као и поштански чиновник Пауновић.

Он је радио у Гестапоу, а био је пријатељ Милована Ћиласа, члана комунистичког Централног комитета и Врховног штаба. Ђурић наставља: Комбинација Гестапо-троцкисти нарочито је дошла до изражаја приликом пуштања око 60 ухваћених вођа из логора у јулу и септембру прошле године када је требало оживети комунистичку акцију због сузбијања пораста нашег покрета...

Данас комунисти и даље одржавају везу са Гестапоом, и један од начина њиховог рада је проваљивање наших организација...

Познато је да су комунисти преко Јадранско-подунавске банке добили у лето 1942. године десетак милиона динара од једне немачке банке. Књиговођа Јадранско-подунавске банке је Бора К. Ратковић, најближи рођак Владимира Дедијера. То је било у исто време са пуштањем из логора друге групе ухваћених комуниста.¹⁰

Наставак депеше емитован је 22. фебруара:

Дедијер је један од главних комунистичких вођа у Србији. Врло је вероватно да је субвенција ишла тим путем. На Јастрепцу је у септембру 1942. године примећена добро наоружана група од око 70 људи који су били обучени у најновија војничка одела и имали сви гојзерице и модерно немачко наоружање.

У моравској Србији коју води троцкиста др Рајко Јовановић и извесни Марко Шпанац такође стари троцкиста, појавиле су се поново комунистичке вође које су пре неколико месеци биле похапшене од стране Гестапоа. Видну улогу између Гестапоа и комуниста игра извесна госпођица Стојановић, ћерка Александра Стојановића, новинара.¹¹

У комунистичкој архиви пронађеној у Горњем Милановцу крајем 1942, Окружни комитет је саветовао члановима партије "да се убацују у обавештајну службу окупатора и на тај начин потказивањем продуже борбу против нас, пише капетан Звонимир Вуковић, командант 1. равнорског корпуса. Комунисти су ља приликом тајношћу обавештавали Немце о покретима четника, стекавши тако њихово поверење. Немци ће ускоро отићи, али ови са Равне Горе остају овде и са њима ћемо кубурити целог њивота, објашњавали су комунисти својим присталицама.¹²

Мајор Симеон Оцокољић Пазарац, командант Млавског корпуса, известио је Дражу 19. јануара 1943. године:

Немци су у току октобра и новембра прошле године имали састанке са претставницима комуниста ових крајева и то са: Бошком Вребаловим, студентом медицине Јованом Шербановићем и другима. Бошко је родом из Мелаунаца а Шербановић из Лознице. Ове састанке су држали код с. Орешковице и Добрње. Ово су потврђени извештаји. Због надирања Руса и јаке пропаганде преко "Слободне Југославије" и Радио Лондона, оживела је комунистичка делатност у селима у близини Пожаревца. Комунисти су потпомагани од њихових другова, агената немачких. И наслањају се на саме Немце, те у близини њихових гарнизона и раде. Дакле, тамо где се наши одреди због близине Немаца често не крећу. Наредио сам нашим јединицама силажење до самог Пожаревца, да би се комунисти угушили. Сељаци траже оружје да се сами бране.¹³

Мајор Драгутин Кесеровић известио је Дражу 26. јануара 1943. како су, после борбе делова Расинског корпуса против партизана у Разбојни, одмах дошли Немци, похапсили

четничке присталице, запалили једну и опљачкали више кућа. "По свему изгледа да су комунисти у вези са Немцима и због тога нам је отежана борба. Где се год десила борба између нас и партизана, после 24 сата Немци долазе у потеру за нама. Потере ради чишћења терена почеле су", писао је Кесеровић.¹⁴

Три дана потом Кесеровић је јављао о још драстичнијем случају. Док се 2. расинска бригада капетана Петковића борила против партизана, са једне стране су је напали Бугари и Немци, а са друге недићевци под командом потпуковника Мојсиловића. Од осовинских трупа је том приликом погинуо потпоручник Драгољуб Попадић, а заробљени су ваздухопловни потпоручник Драгољуб Николић и редови Драгомир Бећировић и Адам Бабић. С друге стране, партизани су убили два редова, Владимира Вукојевића и Светозара Терзића, које су нашли на лечењу код сељака.¹⁵

И 2. априла мајор Кесеровић је јављао да је борба против комуниста "отежана, јер Бугари и Немци одмах иду у потеру за нашим јединицама". Ипак, он је "предузео све" да се униште, тим пре јер су им управо стигла "знатна појачања из Лебана".¹⁶ Према томе, извештаји мајора Кесеровића потврдили су оно што су сазнали обавештајци мајора Ћурића: да су Немци од ухапшених комуниста створили један партизански одред, наоружали га и послали на Јастребац, како би им служио пре свега за маркирање четника.

Мајор Љуба Јовановић јављао је 9. фебруара 1943. вести из Тимочке крајине:

За уништавање комуниста не бирамо средства. Снага имамо довољно. Они су овде изгубили сваку подршку народа и у насељена места не долазе. Непријатељ не само да их не гони, него му служи као главни агенти.¹⁷

А поручник Боровије Манић, командант Пожешког корпуса, пише 10. фебруара:

4. о.м. Немци са Бугарима упали у две општине Гугаљ и Табановићи. Убили ми тројицу четовођа и упалили им куће. Издаја од стране комуниста. Идуће ноћи заклао сам тројицу комуниста.¹⁸

У чачанском крају највеће жртве на овај начин комунисти изазивају 13. фебруара 1943. године. Раковићев официр, поручник Лучић, тога дана је организовао забаву у корист сиромашне деце, у три кафане у Мрчајевцима. Сазнавши за забаву, комунисти обавештавају немачки гарнизон у Горњем Милановцу да су у кафанама четници, иако су сви гости били у цивилу и ненаоружани. Немци ноћу неопажено опколе кафане и насумице оспу паљбу. Убили су 13 мушкараца и две девојке, спалили пет кафана и две куће и одвели 60 талаца. О овоме су Дражи јавили капетани Звонко Вучковић и Предраг Раковић, депешама од 15. и 18. фебруара.¹⁹

3. ДРАЖИНА РЕАКЦИЈА

Четници су најдаље почетком 1943. сазнали да је ради сламања устанка у Србији 1941. године "немачки Ђенералштаб употребио исти систем који је употребљен 1917. у Русији где је пломбираним вагоном пребацио Лењина да сломи руски фронт", како је то Дражу обавестио мајор Ћурић 17. фебруара, на основу поузданих информација обавештајне службе у Београду. Наиме, према Ћурићевим информацијама, јуна 1941. Немци су из логора у околини Минхена и Нирнберга преко Загреба довели у Србију 50 "највиших комунистичких вођа из Југославије". Они су били заробљени у Шпанији, или ухапшени у Француској, па су после окупације Француске пребачени у Немачку. Мајор Ћурић наставља:

Педесет комунистичких вођа пребачено је у Србију да би сломили српски национални фронт против окупатора и унели бациле међусобне борбе и анархије на Балкану. Тиме је одмах у почетку миниран од стране Гестапоа јединствен народни фронт балканских народа и специјално Србије као квасца устаничког отпора.²⁰

Дакле, пошто је акција Немаца 1917. године потпуно успела – пораз на Источном фронту уз помоћ комуниста претворили су у победу – они је понављају у Србији 1941, али је примењују и касније, финансирајући комунисте и пуштајући њихове људе из затвора. У ово доба, Дража је очекивао савезничку инвазију Јадрана у лето 1943. године, а уједно и највећу употребу комуниста од стране Немаца. Поред поменутог Ћурићевог извештаја и депеша о немачко-комунистичкој спрези које је добијао од команданата из разних крајева Србије, Дража је имао у виду и стратешке споразуме између партизанског Врховног штаба и Немаца, постигнуте у њиховим контактима од марта до маја 1943. године. Зато он, примера ради, 18. маја упозорава команданта београдских илегалца мајора Александра Михајловића да ће у тренутку "главне акције" Немци убацили у Београд комунисте из Срема и Баната.²¹

Према томе, сем формалне законске обавезе о борби против пете колоне, и посебно против комунизма, Дража је имао низ крупних разлога за вођење антикомунистичке акције. Покушавао је да их уништи још од јула 1941. године, али када је у Црној Гори на лицу места видео последице њихове владавине у једној "совјетској републици", почео је да издаје нарочито оштре наредбе у том правцу. Од лета 1942. године, карактеристична Дражина наређења о комунистима у Србији су следећа:

Распис свим командантима, 15. јула:

У појединим крајевима почеле су се појављивати комунистичке банде јачине 20–30 људи. Најенергичније, свим силама, посредно и непосредно, без икакве милости настати да се

униште чим се појаве. У овим крајевима њихова зверства била су неописива. Ово наређење пренети свим суседима.²²

Мајору Драгутину Кесеровићу, 12. августа:

Комунисте уништите по сваку цену. У Вашем реону можете бити само Ви. Они не заслужују никакву милост и човечност. У Црној Гори су побили на хиљаде националног елемента.

Морамо имати чисту ситуацију да би могли окренути против окупатора.²³

Распис свима, 18. августа:

У Југославији мора бити јединствен фронт. Комунисте и љотићевце уништавати без милости свуда где се појаве, не бирати средства.²⁴

Мајору Радославу Ђурићу, 10. новембра:

Предузмите са свима мерама да очистите комунисте са Косова. Плаћајте Арнауте, користите више тројке. Све што знате и умете.²⁵

Мајору Кесеровићу, 1. децембра:

Комунисте гонити до истребљења и ако изјављују да су уз нас. Покушавају превару као и увек, а циљ им је да се дочепају власти па да убијају.²⁶

Поручнику Предрагу Раковићу, 10. децембра:

Јављају ми да у срезу Трнавском има комуниста. Предузмите најенергичније уништавање без милости.²⁷

Мајору Ђурићу, 31. децембра:

Добро је што рашчишћавате комунисте на десној обали Вардара. Продужите рашчишћавање што енергичније да немамо после са њима муке. Нарочито помогните свештенике и учитеље наше организације.²⁸

4. СПОРАЗУМ КОМУНИСТА И НЕМАЦА ТОКОМ МАРТА, АПРИЛА И МАЈА 1943. ГОДИНЕ

Ратни циљ комуниста није био ослобађање земље, већ освајање власти: према томе, они су непријатеља видели у чуварима те власти – краљу, влади и легалној војсци – а не у окупаторским трупам. Преглед ратних догађаја показује да су се партизани борили против окупатора само кад су морали, у оним ситуацијама кад не би стигли на време да се склопе, док би оштрицу своје борбе увек усмеравали ка непријатељу број један, чијим би уништењем остварили свој ратни циљ – дакле према четницима.

Марта 1943. године и комунисти су предвиђали да ће се у скорој будућности савезничке трупе искрцати на јадранску обалу. Долазак "буржоаских сила", Енглеске и Америке, значио би њихов крај: комунистичка нада била је Сталинова Црвена армија. Али, Совјети су били далеко, док је после победе у Африци долазак савезничких трупа у Европу представљао извесност. Зато су комунисти били решени да се боре против Енглеза и Американаца, све док им Сталинова војска не дође у помоћ и постави их на власт. У том смислу обавили су посебне припреме. Партизански комесари ширили су песме попут ових: "Ако дођу дебели Енглези, чекаће их наши митраљеви" и "Партизани, припремите митраљезе, да чекамо краља и Енглезе".

Наравно, југословенски комунисти то нису чинили на своју руку, већ по налогу из Москве. Радио "Слободна Југославија", који је емитовао програм из СССР-а и био под директним надзором Коминтерне, претећи је јављао 17. јануара 1943: "Ако се једна енглеско-америчка војска буде искрцавала на Балкан са намером да успостави анационалну југословенску владу у Лондону, југословенски ће се народ силом одупрети".²⁹

У депеши од 22. фебруара, Дража је извештавао Лондон: "Командант из Словеније мајор Новак доставио је следећи телеграм: 'Комунисти шире пропаганду преко нашег људства у Трсту позивајући их да се одупру енглеском искрцавању и да заједно са Италијанима задрже Енглезе док не стигну бољшевичке падобранске трупе. У Словенији, Приморју и Далмацији комунисти врше пропаганду против Енглеске и Америке'".³⁰

У истом духу била је и Дражина депеша од 26. фебруара: "Према извештају из Србије у последње време комунисти шире пропаганду и позивају народ да се бори против Енглеза и Американаца ако се ови искрцају на Балкану. Комунисти то исто раде у Словеначкој и Истри. Међутим, расположење народа је сасвим супротно".³¹

Немци су знали за овакве комунистичке ставове. Још ујесен 1942. један Немац који је разговарао са Титом известио је о његовим жељама да СССР и Трећи Рајх склопе споразум, иначе ће Британија и Америка "опет на крају да изађу као победници".³²

Заправо, комунисти су ширили мржњу против "енглеских империјалиста" још пре рата. То су наставили у својим првим лецима издатим после "мајског заседања" у Загребу 1941, као и током читавог рата, чак и 1944. године, када им је Енглеска пружала огромну подршку. Никада нису поверовали да је циљ англосаксонске политике уистину комунизирање Југославије – уосталом, то јесте изгледало невероватно.

Комунисти су почетком 1942. године имали следећу изјаву поручника Недељковића, члана мисије енглеског мајора Теренса Атертона: "Недељковић сматра да Енглези припремају терен за искрцавање својих трупа у Далмацији чим Италија остави Хитлера и пође на споразум са Енглезима".³³

На основу ове изјаве, Ј. Б. Тито је 8. априла 1942. писао Централном комитету Комунистичке партије Хрватске да Енглеска не подржава партизана, већ четнике, као и да ће се, "када за то буде zgodна ситуација", енглеска војска искрцати у Далмацији. "У ту сврху већ је дошло у Југославију око 10 њених тзв. `војних мисија`, стоји у Титовом писму.³⁴

Едвард Кардељ, комуниста чије је мишљење Ј. Б. Тито нарочито уважавао, писао је овоме 17. јануара 1943:

Јако је вероватно да ће доћи до енглеске интервенције на Балкану... Ја и не рачунам на најтежу могућност - али је и не искључујем - могућност оружаног сукоба са империјалистичким интервентима, него просто са могућношћу да интервенција дође овамо у "легалној" форми, као савезник, који ће нас као војну снагу формално признати, али који ће самим својим присуством створити могућност да и реакција формира своју војску... Колебљивци ће се под утицајем туђе интервенције ослонити на реакцију, која ће се евентуално појавити под демократским заставама. Нема сумње да би у таквом случају могла ситуација и однос снага битно да се промени на нашу штету.³⁵

А Ј. Б. Тито је, у ово време, јављао Москви:

У Михаиловићевом штабу налази се још око 25 енглеских официра у српској националној ношњи. Њихов старешина је један потпуковник, који је лично изјавио да је представник енглеске владе. И Михаиловић и енглески официри састају се често са представницима италијанских власти... Не само у редовима наших бораца, него и код свих народа Југославије расте мржња према Енглезима због тога што не отварају други фронт у Европи...³⁶

Наравно, Дража и енглески официри у његовом штабу никада се нису састајали са Италијанима.

У одговору на Титову депешу, из Москве је стигао радиограм у коме се партизански Врховни штаб упозорава на "могућност отварања другог фронта на Балкану и уласка англо-америчких трупа у Југославију, с тим да униште партизана".³⁷

Почев од 28. маја 1943, код партизана су почели да долазе енглески официри, а када је њихов шеф, генерал Маклејн, питао Ј. Б. Тита шта мисли о савезничком искрцавању на Јадран, он је писао Москви, 12. октобра: "Ми нећемо дозволити ово искрцавање без наше сагласности и спремни смо да се супротставимо силом". Лета 1944, када је савезничко искрцавање на јадранску обалу поново постало актуелно, Тито се обратио лично Сталину, тражећи, 5. јула, долазак Црвене армије "да би могли што прије ријешити питање Србије".³⁸ Наиме, четничка одбрана је стално заустављала партизанске офанзиве на Србију.

Елем, очекујући савезничку инвазију пролећа 1943. године, комунисти су грчевито покушавали да успоставе контакт са Немцима. Веровали су да ће им то најпре поћи за руком преко размене заробљеника. Држали су 26 Немаца, већином цивила, и једног мајора, заробљеног првих дана марта код Горњег Вакуфа. Овог мајора, Штеркера, већ 4. марта шаљу код генерала Рудолфа Литерса, тражећи преговоре. Литерс прослеђује комунистичку понуду генералу надлежном за политичка питања, Глезу фон Хорстенауу. "Он је и раније сматрао да је за немачку страну корисно да успостави и одржава везу са партизанским Врховним штабом и био је спреман да и лично прими његове представнике, како је то већ једном, крајем августа 1942, учинио, примивши партизанског преговарача Маријана Стилиновића, који је, под именом Срећко Шуњеварић, као представник Врховног штаба, водио разговоре о размени немачких стручњака из фирме `Ханза-Лајхтметал` заробљених у Ливну", пише Мишо Лековић.³⁹ (Ово је један од ретких комунистичких извора где се наводи тачан број заробљених Немаца. Комунисти, иначе, пишу тако да неупућени посматрач никада не би помислио да су држали свега 27 заробљеника, од којих су готово сви били цивили - чиновници похватани по босанским рудницима. До доласка Сталинове војске комунисти ниједном нису заробили већи број Немаца. Четници су ујесен 1941. заробили преко 500 Немаца. Део ових заробљеника, њих око 300, комунисти су преузели из четничког заробљеничког логора у Планиници, приликом офанзиве на Равну Гору октобра месеца, и потом их у Ужицу приказивали као своје. Други део је страдао од немачке авијације, која је грешком бомбардовала логор са заробљеницима у манастиру Троноша. Остатак је ослободила немачка војска, при поновном заузимању Лознице и других места. Октобра 1944. четници су заробили више хиљада Немаца приликом ослобођења Крушевца, Лазаревца, Петровца на Млави, Сењског рудника и других места.)

Том приликом, 3. септембра 1942. у Гламочу, како даље наводи Лековић, са немачким делегатима капетаном Хансом Хејсом и инжењером Хансом Оттом, састао се лично Ј. Б. Тито. Оног дана када је проследио понуду комуниста генералу Хорстенауу, Литерс је послао писмо и генералу Бенигнусу Диполду, одређујући његову јединицу, 717. пешадијску дивизију, као најпогоднију за контакт са партизанима, јер им је била најближа. Састанак са комунистичком делегацијом заказао је за 12. март у Бугојну. Међутим, због неког пропуста са немачке стране комунисти нису били обавештени да је њихова понуда за преговоре прихваћена, па Врховни штаб шаље још једно писмо, немачкој војно-привредној

установи у Мостару, са којом је такође одржавао везу приликом размене заробљеника у јесен 1942. године. У Мостару се налазио Титов познаник капетан Хејс, коме 7. марта Владимир Велебит поред осталог пише: "Изненађује нас да након више од месец дана г. Линцхиз (Леинсцхутз) није нашао за потребно да се поврати ни јави".⁴⁰ Другим речима, комунисти су и у фебруару покушавали да успоставе контакт са Немцима. Ни одговор из Мостара није стигао, али комунисти ипак састављају делегацију за преговоре. Очекујући разговоре о важним питањима, они у пуномоћју наглашавају да њихови преговарачи представљају директно Врховни штаб. У том циљу именују и највише представнике: једног члана Врховног штаба и Централног комитета Комунистичке партије Југославије (Милована Ђиласа, под именом професор Милош Марковић), команданта своје најбоље јединице, 1. пролетерске дивизије, Кочу Поповића (он је наступао под својим именом, као и приликом преговора са Немцима претходне јесени) и Владимира Велебита (под именом Владимир Поповић).

Ђилас, Поповић и Велебит добијају пуномоћје за преговоре, оверено печатом Врховног штаба и потписом заменика начелника, Велимира Терзића, 8. марта. Пуномоћје их овлашћује за преговоре о размени заробљеника, о примени међународног ратног права на заробљене партизане, као и "о свим осталим питањима која ће поставити ова делегација а о којима је већ било речи са г. капетаном Хејсом приликом последње размене заробљеника у Ливну 17. новембра 1942. г."⁴¹

Најзад, 9. марта у Врховни штаб стиже писмо штаба немачке 717. дивизије, којим се трочлана партизанска делегација позива у Бугојно, 12. марта. Не могавши да дочекају 12. март, Ђилас, Поповић и Велебит са белом заставом крећу према Немцима дан раније, назначеним друмом (Рама - Прозор - Г. Вакуф). Од Рамене до Прозора нису видели ни једног партизана, ни Немца. Коча Поповић пише у својим мемоарима: "Већ од синоћ, најистуренији војник наш према непријатељу био је онај који је, потпуно необезбеђен, палио мост. Тенкови су могли продрети лако до моста, па и овладати њиме, али нису ни покушали".⁴² Била је то најкритичнија фаза за комунисте, када су од 8. до 15. марта прелазили мост на Неретви код Јабланице (овде је реч о паљењу моста код Рамене). Немци су их могли уништити, али су се задржали северно од линије Коњиц - Прозор, јер су их на то натерали Италијани, на притисак четника. (Четници легализовани код Италијана, међу којима је најважнију улогу одиграо војвода Доброслав Јевђевић, претили су Италијанима да ће напасти Немце ако уђу у долину Неретве: истовремено, четници су минирали пругу Сарајево - Брод, којом су долазиле немачке трупе, а све у намери да задрже Немце што даље од Јадранског мора, где су ускоро очекивали инвазију Западних савезника.) Партизани за ово нису знали, па ипак, како произилази из Поповићевих мемоара, према Немцима нису истурили ни предстраже. Изгледа да су на основу писма штаба 717. дивизије од 9. марта сматрали да је споразум са Немцима готова ствар.

На километар пред Прозором партизанска делегација је учила трагове тенковских гусеница: дошли су дотле и вратили се. Немце су видели тек на улазу у град, јер ни они нису држали предстраже према партизанима. Ђилас, Поповић и Велебит, са повезима преко очију, одвежени су у Горњи Вакуф, где је генерал Диполд у међувремену дошао из Бугојна. Састанак је почео у 9,30. Прва ставка преговора брзо је пређена, генерал Диполд је саопштио да за другу није надлежан, а у вези треће, о којој се највише причало, у записнику који је сачинио капетан Вебер из штаба дивизије, стоји:

Ова тачка је већ раније била предмет дискусије, у писму Глеца Хорстенауа од 17. новембра 1942. Делегација је мишљења да се о овим стварима сада може разговарати. У овом часу они немају основе да воде рат са немачком војском. Они једино желе да се боре против четника: борили су се против Немаца само зато јер су их ови претходно напали. Делегација објашњава да су они један потпуно самосталан, националан и независан покрет. Ослањају се на Совјетски Савез само ради пропаганде, док с Лондоном никакве везе не желе да имају. Делегацији је познато да Италијани помажу четнике и да их снабдевају оружјем. Четници су се у задње време врло оснажили, они су уствари органи владе која је побегла у Лондон, увек су спремни следити њена наређења. НОВ

("Народноослободилачка војска": тако су комунисти звали своје паравојне јединице - прим. аут) би се и сама борила против Енглеца у случају да се они овде искрцају: напротив, четници не би, јер они једва чекају ту прилику. У радио вези су с Енглезима, примају курире, а Италијани све ово допуштају. Делегација истиче да ова излагања не значе предлог за капитулацију (они се не могу угушити, имају доста начина да се повуку, после сваке офанзиве постају јачи, спремни су да погину, увек су успевали да преживе, без заклона, намирница и муниције). Они једино желе задати одлучујући ударац четницима и стога предлажу заједничко утврђивање интересних сфера.⁴³

На крају, капетан Вебер је руком дописао: "Моле да се тачка три третира тајно". Сачињена је и званична изјава, са потписима сва три комунистичка преговарача, у којој под тачком три пише:

Штаб НОВ Југославије је мишљења:

а) Да у садашњој ситуацији не постоји разлог због којег би немачка војска требало да води ратне операције против НОВ Југославије, нарочито када се узме у обзир ситуација, непријатељи и интереси обеју страна - због тога би у узајамном интересу било да се непријатељство прекине. У вези с овим немачка команда и ова делегација би требало да одлуче о својим предлозима по питању интересних сфера и да утврде правце привредних и других интереса.

б) НОВ Југославије сматра четнике као главне своје непријатеље.⁴⁴

Очигледно, "ситуација" се односи на очекивано савезничко искрцавање на Јадрану, "непријатељи" су четници и савезничке трупе, а "интереси обеју страна" удруживање против њих.

Комунистичка делегација је послужена цигаретама и храном и смештена у оближњу кућу, чекајући одговор. Њена изјава одмах је прослеђена у Сарајево, Загреб, Берлин и Беч, у коме се тренутно налазио командант немачких трупа на Балкану, генерал Александер Лер. У повратку за Солун, Лер је најпре хтео да сврати у Загреб или Сарајево и по овом питању разговара са Глезом фон Хорстенауом, али се предомислио. Генерал Рудолф Литерс такође није желео да се упушта у преговоре, као војни командант, већ је све пребацио на Хорстенауа. Пуковник Пфапфентрот, начелник Литерсовог штаба, доставио је генералу Хорстенауу, увече тог истог дана, извештај у коме поред осталог стоји:

Они изјављују да се не боре против хрватске државе и ни под којим условима ни против Немаца, већ искључиво против четника. Они су спремни да се оружаном бором против сваког непријатеља кога би Немци означили и против Британаца кад се буду искрцали.⁴⁵

У међувремену, Ћилас, Поповић и Велебит становили су у оној кући у Горњем Вакуфу, поред штаба 717. дивизије, разговарајући свакодневно са Немцима. Како одговор на њихову изјаву није стизао, 14. марта су одлучили да се Поповић врати у Врховни штаб. Ваш кад је полазио, група немачких официра дошла је и честитала му рођендан.⁴⁶

Немачки ауто оставио је Кочу Поповића на друму између Раме и Јабланице, а онда је он продужио пешице. Тита и Ранковића нашао је после поноћи 16. марта, у селу Борци. Ради наставка преговора, увече 14. марта Немци одвозе Ћиласа и Велебита у Сарајево и смештају их у једну зграду крај Миљачке. Поред официра из обавештајног одељења 718. пешадијске дивизије, са комунистима је сутрадан разговарао и њихов стари познаник, инжењер Ханс От. Следећег дана, 16. марта, у аутоу са једним немачким наредником Ћилас преко Коњица креће у Врховни штаб. Испод села Челебић, око неког виса који је доминирао друмом, водила се борба између Немаца и партизана - једна од последњих за наредна два месеца. Ћилас и немачки наредник сачекали су мрак и прешли на партизанску територију, а онда продужили према Врховном штабу. Ћилас је отишао код Тита и Ранковића, а немачки наредник код заробљених Немаца. Као знак "добре воље", немачки заробљеници су одмах пуштени.

У међувремену, генерал Хорстенау и немачки посланик у "Независној Држави Хрватској", Зигфрид Каше, позвали су Владимира Велебита у Загреб. Авионом, инжењер От и Велебит стигли су увече 16. марта. Сутрадан, према својој накнадној изјави, Велебит је саопштио Немцима:

Ни једној страни оружаном сили не можемо дозволити приступ на нашу територију без претходног одобрења АВНОЈ-а. Ако би се, према томе, енглеске трупе без такве дозволе искрцавале на нашој територији, били бисмо спремни да такво искрцавање одбијемо по потреби и оружаном силом. У том случају сматрали бисмо њихово искрцавање интервенцијом у корист рестаурирања монархије, довођења емигрантске владе и помагања наших огорчених непријатеља четника.⁴⁷

Вилхелм Хетл, Хорстенауов пријатељ, пише како је Велебит рекао немачком генералу своје право презиме, уз напомену да је његов задатак саопштавање поверљиве Титове поруке Немцима.⁴⁸ Велебит је, међутим, касније писао да су Немци сами открили његов идентитет, јер су га на улици у Загребу, док се шетао са Немцима, познаници заустављали и поздрављали. Пре рата, иначе, Велебит је био адвокатски приправник и курир Коминтерне, а у ово време имао је чин партизанског генерала. Његов отац Љубомир био је аустроугарски генерал и ратни друг, из Првог светског рата, управо генерала Глеза фон Хорстенауа. Живео је у својој кући у Загребу, разуме се, неузнемираван од стране Немаца и усташа. Ових дана, Владимир је посећивао своју родитељску кућу. У изјави о "мартовским преговорима" он пише да су Немци уопште, а не само Хорстенау, према њему имали веома коректан став. Као разлог наводи ратно другарство Хорстенауа и његовог оца.⁴⁹

У немачким документима Владимир Велебит је иначе сматран Хрватом, што комунистички историчари наводе као грешку. Немци, међутим, нису грешили: Велебити су само пореклом били Срби - давно похрваћени.

У вези преговора са комунистима, на адресу Зигфрида Кашеа из Берлина 19. марта стиже писмо министра спољних послова Рибентропа, које је саставио његов чиновник Ритер:

У односу на Ваш радиограм господин министар иностраних послова осврнуо се у том смислу да сваки Ваш контакт са партизанима није целисходан.

У односу на остала питања из Ваше радио-поруке он би желео да зна следеће:
Какво становиште заузимају надлежни немачки команданти, нарочито у погледу даљих акција против Михаиловића које су Вам познате (Операција "Шварц" – прим. аут).

2. Какву гаранцију нуде Титови сарадници, које сте Ви поменули, у погледу озбиљности и аутентичности њихових предлога...⁵⁰

У међувремену, Владимир Велебит је у Загребу разговарао са италијанским генералом Реом. Комунисти су потом пустили заробљене Италијане, као и раније Немце, не чекајући реванш, ради јачања своје позиције за најважнију тачку преговора – тачку број три. Нема података да ли су се током дугог бављења у Загребу Велебит, и касније Ћилас, сретали са представницима усташког покрета и уопште "Независне Државе Хрватске". Изгледа невероватно да нису, имајући у виду њихову сарадњу са усташама, а на крају крајева и чињеницу да је ипак реч о боравку у Загребу – али они то наравно никада не би признали.

Такође, нема података да су комунисти, било Немцима било Италијанима, уопште поменули хрватски геноцид над Србима, да су тражили затварање концентрационих логора и слично, као што су то приликом преговора увек чинили четници.

Већ 18. марта Велебит је из Загреба писао Врховном штабу да су Немци прихватили преговоре. Његово писмо донели су Немци, један официр и два војника, у Бијелу. Улазећи у ово место, носили су белу заставу, али, нико их није приметио све док нису дошли до школе, у којој се налазио штаб 1. пролетерске дивизије. Већ исте вечери са Немцима се у Сарајево враћа Милован Ћилас. Успут су свратили у једну кафану у Коњицу, и ту их је видео капетан Војислав Лукачевић, који је још играо своју игру са Немцима (једној мањој немачкој јединици, најистуренијој у долини Неретве, Лукачевић је рекао лажно име, као и да није под Дражином командом).⁵¹

Из Сарајева 20. марта Велебит (који је управо стигао из Загреба), Ћилас и Ханс От крећу аутомобилом до Славонског Брода, а потом возом до Загреба. Немци партизанске преговараче смештају у своју команду у Гајевој улици, односно у предратно седиште Савске дивизијске области. Док је Велебит посећивао породицу, Ћилас је проводио време одлазећи са Немцима у биоскоп. Наредних дана, Немци су пустили двадесетак заробљених комуниста. На састанцима са Кашеом и Хорстенауом Ћилас и Велебит су понављали раније тезе о борби против четника и, ако дођу, Британаца. Немци су сматрали да су партизани већ разбијени у Операцији "Вајс" и да више не представљају опасност, али да ипак треба водити "политику изигравања четника и партизана", као што је то писао СА официр Вили Реквард из Кашеовог штаба. Немцима је на реду била Операција "Шварц", планирана само против четника, међутим, како је даље писао Реквард, "када би сада истовремено иступили и противу четника, развукли бисмо своје снаге, а то би нас довело и до озбиљних конфликта са Италијанима".⁵²

Другим речима, комунисти су покушавали да са Немцима успоставе односе налик онима које су четници имали са Италијанима. Немачким представницима у "Независној Држави Хрватској" та идеја је била прихватљива, а свакако и званични Загреб, у најмању руку, није имао ништа против. Међутим, комунистичка иницијатива дошла је у лоше време, јер су напори Немаца да раскину италијанско-четничке споразуме управо почињали да дају резултате. Зато је Рибентроп 29. марта писао Кашеу:

Када бисмо сада преговарали са Титом или се споразумели, бојим се да би Италија то могла узети за повод да поново доведе у питање јасне немачко-италијанске споразуме из Рима, о одлучном наступању против четника, против Михаиловића.⁵³

Наравно, између италијанско-четничких и немачко-партизанских односа постојала је суштинска разлика. Четници су истурали само своје легализоване трупе, а Италијани су хапсили војводе Илију Трифуновића Бирчанина и Доброслава Јевђевића када су сазнали за њихов састанак са Дражом. Дражина Врховна команда није улазила у преговоре са Италијанима, нити је мислила на нешто друго сем на њихово коришћење ради заштите Срба од Хрвата, борбе против комунизма и припрема за дочек англосаксонских трупа, што је подразумевало и покушај окретања италијанских дивизија на страну Западних савезника. Обрнуто, аранжман комуниста са Немцима укључивао је читав њихов покрет и имао је циљеве супротне четничким.

На Рибентропово писмо Каше је одговорио 30. марта, молећи да се не забрани одржавање везе са комунистима, "која нас ни на шта не обавезује". Наводио је низ користи од везе са комунистима, сугеришући да се поред војне мора водити и политичка акција. Нарочито је нагласио да се "поузданост Титових обећања доказала у свим досадашњим догађањима". Што се тиче Италијана, Кашеов став је био да се њихово држање према четницима "није у стварности променило", те да, према томе, замерке Рима не треба озбиљно разматрати. Зигфрид Каше на крају предлаже да је боље, уместо сопственим снагама водити Операцију "Шварц" против четника, подржати партизана који их већ нападају.⁵⁴

Два дана касније, 1. априла, Каше позива на састанак све водеће личности Трећег рајха у Загребу, не би ли добио подршку за своје ставове. Међутим, уз њега је и даље стајао

само генерал Хорстенау, док су остали пре свега имали у виду Хитлерово наређење: "Са бандитима не сме бити преговора".

Још док су Немци већали шта ће и како ће, Ћилас и Велебит 25. марта одлазе за Сарајево. Ханс От им је рекао да ће се преговори наставити ако партизани прекину сваку акцију против Немаца. Партизанска главнина није представљала проблем, већ удаљене јединице, са којима није било контакта. На пример, Велебит је уз помоћ Немаца почетком априла отишао до славонских партизана, којима је требало месец дана да би у Главном штабу Хрватске проверили да ли су његове инструкције тачне, јер га нису познавали.

Ћилас и Велебит су у Сарајеву посећивали штаб 718. дивизије. Ту су им Немци ставили на сто све податке о четницима које су имали и онда, наводно, изашли. Велебит каже да су Немци то учинили - случајно.⁵⁵

Преко Трнова, са 16 одробљених комуниста и два немачка подофицира, Ћилас и Велебит 27. марта одлазе у Врховни штаб. (Долазак Италијана у Дражину Врховну команду, наравно, био је незамислив.) Тито прима извештај и упућује Велебита поново у Загреб, па у Славонију, да тражи партизана. Он је сматрао да су Немци стали на Неретви, то јест да су прекинули борбени контакт са партизанском главнином и омогућили јој несметану акцију против четника, управо због преговора и да их зато треба наставити.

Са Велебитом до Сарајева, 30. марта, путује и курир Врховног штаба Грујо Сокнић, који је имао задатак да пронађе још једну лутајућу групу партизана: 6. источнобосанску бригаду и Групу мајевичких батаљона.

Велебит је, према немачком записнику, у Сарајеву још једном поновио циљеве партизанског покрета. Рекао је да партизанске јединице 70 посто чине Срби, на што су му Немци поставили логично питање: "Како је могуће да се Срби боре против четника?" Велебит је дао антологијски одговор: "Ми смо Србе убедили и они су увидели да овде у земљи превласт Срба није добра".⁵⁶

Срба је, у ово доба, уистину било 70% у партизанским редовима, али они су чинили тек 0,25% српског народа, што комунисте није занимало.

Велебит са Немцима у аутомобилу, а Сокнић са Немцима на мотоциклу, 1. априла крећу у потрагу за партизанима у Источној Босни. Велебитова група је код Средњег наишла на 6. источнобосанску бригаду баш кад су је гонили Немци, пошто је запалила неку пилану. Ова бригада 10. априла стиже у Врховни штаб, где јој Ј. Б. Тито саопштава:

Ту се не ради ни о каквом примирју него само о обустављању напада на једног непријатеља док се не обрачунамо са другим. Четници су за сада најопаснији непријатељ с обзиром на сутрашњицу. Нарочито ако дође до искрцавања савезника на Балкан... Ми досад нисмо користили тактику супротности непријатеља, а то треба да се чини.⁵⁷

Три дана раније, на путу за Врховни штаб, један удаљени батаљон 6. источнобосанске бригаде није на време примио инструкције, па је напао немачку ауто колону која је долазила из Сарајева. У ствари, Немци су ишли друмом необезбеђени, уздајући се у примирје. На њиховом челу био је један од оних официра који су 14. марта честитали рођендан Кочи Поповићу у Горњем Вакуфу. Он се предао и затражио пријем код Поповића. Сви Немци су одмах пуштени.⁵⁸

Тито је свим својим јединицама јављао да избегавају сваки, "ма и најмањи", сукоб са Немцима и да се концентришу на четнике. Примера ради, од 1. босанског корпуса он 30. марта тражи да пошаље једну дивизију према Врховном штабу, "пошто су четничке снаге овђе врло јаке", а затим каже:

Искористивши контакт за размјену заробљеника са Нијемцима, ми смо успјели неутрализовати Нијемце од четника и Талијана. О томе морате водити и ви рачуна и сву вашу борбу употријебити против четника у централној Босни и Крајини.⁵⁹

У међувремену, немачки посланик у НДХ, Зигфрид Каше, није одустајао од својих планова. У писму Рибентропу од 17. априла, он поново критикује Италијане, а потом каже:

Као резултат операције "Вајс" ми смо задобили важну предност тиме што се већ неколико недеља између Фоче, Калиновика и Невесиња и црногорске границе воде оштре борбе између делова Титових банди које су се тамо пробиле и Михаиловићевих четника (Битка на Неретви - прим. аут). Те борбе, које непосредно пратимо, јако слабе обе стране, а нас поштеђују жртава. Већ сам у ранијем телефонском извештају предложио да се прати тај развој, а да се у међувремену чисти наша позадина. Ако бисмо сада наступали на Фочу против Титових банди, дали бисмо им подстрека да се удруже са четницима и дошло би до општег устанка о којем се иначе говори међу српским становништвом да ће избити 6. маја... Ако сада посматрамо борбе између Тита и Михаиловића и не мешамо се, распаћује се снаге које изазивају немире и онемогућује се општа жеља за устанком српског становништва, до којег би дошло ако би се они удружили и заједнички иступили против нас. Пошто смо стално добро обавештени о догађајима у Титовом табору, не постоји опасност да се разочарамо.⁶⁰ Рибентроп је Кашеу 21. априла послао коначни одговор:

Са нашег становишта не долази у обзир да вештим тактизирањем изиграмо четнике и партизана натуткајући их једне на друге. Пошто смо постигли да и Дуче усвоји наш став да и четнике и партизана треба на исти начин уништити, не можемо се сада залагати за

поступак који се не разликује много од досадашњег италијанског метода – користити четнике против партизана.⁶¹

По новом доласку у Загреб, 2. априла, Немци смештају Велебита у хотел "Централ", што сведочи о међусобном поверењу. Седам-осам дана Велебит је разговарао са Хансом Оттом и другим Немцима, који су му потом помогли да оде до партизана у Славонији и пренесе им наређење о примирју. Вративши се из Славоније Велебит остаје у Загребу још 3-4 дана. У Сарајево креће 19. априла, са Хансом Оттом и Хертом Хаас, Титовом супругом која је до тада била у затвору (Немци ово нису знали, већ су је ухапсили као комунистичког курира: заправо, иако се није развео, Тито је још од почетка рата живео са другом комунистичком курирком, Даворијанком Пауновић). Ту неколико дана чека још једну групу заробљеника, али му Немци саопштавају да су они у међувремену оболели од тифуса.

От остаје у Сарајеву док Велебит и Херта Хаас 23. априла преко Трнова крећу за Врховни штаб. Тито саопштава Велебиту да преговоре треба наставити, као и да жели да се састане са Хансом Оттом. Оту је послано писмо да дође на разговор са Титом 10. маја, негде између Калиновика и Фоче. Међутим, састанак је пропао због Операције "Шварц. От је о овоме, поред осталог, писао Кашеу:

Кад сам примио то писмо покушао сам да преко Горажда успоставим везу с партизанима који су тада већ образовали мостобран јужно од Фоче, што ми није успело због четника који су ту крстарили. Зато је морао да изостане разговор са Титом, односно преузимање пропагандног материјала.⁶²

Реч је о четничком материјалу који су партизани запленили од Пропагандне секције Врховне команде, код Калиновика. Очигледно, Немци и партизани су мењали информације о четницима. Навођење ове чињенице, као и писма Ханса Ота где он тврди да због четника није могао доћи до партизана, једна је од веома ретких прилика у којима комунистички историчари признају да су Немци и четници били непријатељи. Иначе, они су о Немцима и четницима увек писали као о једном табору, без обзира на чињенице.

О преговорима са Немцима Тито је обавестио Коминтерну 30. марта, али је следећег дана добио негативан одговор. Из Москве је заправо стигла тачна дијагноза: "Није ли све то повезано са политиком Немаца да искористе наше људе за распаљивање међусобне борбе међу самим (собом)..."⁶³

Наравно, Коминтерна је прва распаљивала међусобне борбе међу "нашим људима", али, када су Немци продрли дубоко на совјетско тле, подстицање комунистичких преврата ставила је у други план.

Тито је послао још један радиограм, називајући четнике "најгорим непријатељима", и протестујући што је радио станица "Слободна Југославија" престала да их напада. Из Москве више није било одговора, јер је Коминтерна управо тада распуштена. Команду над југословенским комунистима преузело је руководство Совјетског Савеза, које, како изгледа, ово питање није превише занимало.

"Мартовски преговори", како их назива режимска литература, иако су трајали до половине маја, и нису били само преговори, остали су као један од карактеристичних показатеља природе комунистичког покрета. Жељу за сарадњом са Немцима, која је у једном периоду и остварена, показао је сам врх Комунистичке партије, и то по тако крупном стратешком питању као што је савезничко искрцавање, а самим тим и скоро окончање ратних сукоба на територији Југославије.

Четници су рано сазнали за комунистичко-немачке преговоре, захваљујући свом човеку, капетану Војиславу Лукачевићу, убаченом међу Немце. Комунисти су се немало разочарали видевши, у оној кафани у Коњицу, капетана Лукачевића са Немцима, који је преко радио станице одмах о томе обавестио мајора Остојића. Тако, Остојић 19. марта јавља Дражи: Од Воје добивен извештај да су комунисти ступили у неке преговоре са Немцима. У ноћи између 18. и 19. др Милош Марковић професор техничког факултета у Загребу дошао у Коњиц као делегат Титовог штаба. Из Коњица је продужио одмах у Сарајево.⁶⁴

Ову депешу Дража је одмах проследио у Лондон. А нове вести Остојић је јавио 25. марта: Комунисти и даље воде преговоре са Немцима, а Немцима је циљ да нас подвојено уништавају, употребљавајући на првом месту комунисте противу нас. Др Ерос, понављам Ерос, из Павелићеве владе, стигао у Сарајево са циљем да код Немаца убрза уништавање и разоружавање наших организација и наших јединица и поново уведе усташе на терен Херцеговине на коме надиру Немци. Све је ово резултат радио пропаганде Лондона. Сад је ситуација у Херцеговини следећа: комунисти нападају нас, а Немци и усташе иду позади њих. Комунисти се боре само противу нас, а не против Немаца, Италијана и усташа.⁶⁵ Стање на фронту постајало је све горе по четнике, о чему је мајор Остојић јављао Дражи 30. марта:

Известите владу у Лондону да се Немци непрекидно групишу према нама на линији Љубушки - Широки Бријег - Коњиц - Сарајево - Вишеград... Наши траже бомбардовање ових места. Нарочито Рајловца и Бутмира, где има око 100 авиона.⁶⁶

Савезници, међутим, нису прекидали своју пропаганду у корист комуниста.

ИЗВОРИ

- 1 С. Ћировић, Гружа у четницима, 59-60. Управо Мика Ђорђевић ће 1946. године постати судија на Сталинистичком процесу генералу Михаиловићу у Београду, где је главна тачка оптужбе била - сарадња са Немцима.
- 2 Д. Сотировић и Б. Јовановић, Србија и Равна Гора, 376-377, 383.
- 3 М. Аћин Коста, Дража Михаиловић Чича - Апостол слободе, 46.
- 4 Р. и Ж. Кнежевић, Слобода или смрт, 766, 761.
- 5 Опширније: Ж. Ђорђевић, Истином за Србију.
- 6 Крвава листа комунистичких злочина у Србији, 95-97.
- 7 АВИИ, ЧА, К-299, рег. бр. 15/1.
- 8 АВИИ, ЧА, К-293, рег. бр. 4/1.
- 9 АВИИ, ЧА, К-293, рег. бр. 1/1.
- 10 и 11 АВИИ, ЧА, К-293, рег. бр. 2/1.
- 12 З. Вучковић, Сећања из рата, 281.
- 13, 14 и 15 АВИИ, ЧА, К-293, рег. бр. 1/1.
- 16 АВИИ, ЧА, К-293, рег. бр. 4/1.
- 17 АВИИ, ЧА, К-293, рег. бр. 3/1.
- 18, 19, 20 и 21 АВИИ, ЧА, К-293, рег. бр. 2/1.
- 22 и 23 АВИИ, ЧА, К-299, рег. бр. 3/1.
- 24 АВИИ, ЧА, К-299, рег. бр. 4/1.
- 25 АВИИ, ЧА, К-299, рег. бр. 14/1.
- 26 АВИИ, ЧА, К-299, рег. бр. 15/1.
- 27 и 28 АВИИ, ЧА, К-292, рег. бр. 17/1.
- 29, 30 и 31 Р. и Ж. Кнежевић, Слобода или смрт, 873. Мајор Новак је о комунистичкој пропаганди у Трсту против Енглеске и Америке јавио 16. фебруара, депешом бр. 1321: АВИИ, ЧА, К-293, рег. бр. 2/1.
- 32 И. Авакумовић, Михаиловић према немачким документима, 113.
- 33, 34, 35, 36, 37 М. Лековић, Мартовски преговори 1943, 29, 28, 30, 27, 29.
- 38, 39 М. Лековић, Мартовски преговори 1943, 32, 55-56.
- 40, 41, 42 М. Лековић, Мартовски преговори 1943, 67, 70, 79.
- 43 Р. и Ж. Кнежевић, Слобода или смрт, 188.
- 44 Р. и Ж. Кнежевић, Слобода или смрт, 189. Такође: М. Лековић, Мартовски преговори 1943, 90.
- 45 Р. и Ж. Кнежевић, Слобода или смрт, 190. Такође, са небитном разликом у преводу: М. Лековић, Мартовски преговори 1943, 93.
- 46, 47 и 48 М. Лековић, Мартовски преговори 1943, 97, 114.
- 49, 50 М. Лековић, Мартовски преговори 1943, 120, 115.
- 51, 52, 53 М. Лековић, Мартовски преговори 1943, 121-122, 139, 142.
- 54, 55 М. Лековић, Мартовски преговори 1943, 144-147, 151.
- 56, 57 М. Лековић, Мартовски преговори 1943, 185, 190.
- 58 М. Лековић, Мартовски преговори 1943, 191.
- 59 Зборник докумената, том II, књига 8, 361.
- 60 М. Лековић, Мартовски преговори 1943, 169.
- 61, 62, 63 М. Лековић, Мартовски преговори 1943, 169, 202, 177.
- 64 и 65 АВИИ, ЧА, К-293, рег. бр. 4/1.
- 66 Зборник докумената, том II, књига 8, 361.

САРАДЊА ПАРТИЗАНА СА УСТАШАМА

1. "КОМУНИСТИЧКА ПАРТИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ ПОЗДРАВЉА УСТАШКИ ПОКРЕТ..."

Основни задатак са којим су комунисти послати у Југославију, односно Србију – насилно узимање власти, био је први узрок њихове немоћи да ступе у озбиљну борбу против Сила осовине. Испуњени безграничном мржњом према "класном непријатељу", домаћем и било ком другом, били су неспособни да се, макар "за сада", преусмере на нови колосек.

Притиснута немачким трупима, Москва је тражила скривање комунистичких симбола, сарадњу са четницима и истицање савезништва са Енглеском и Америком. Међутим, Стаљин је за тако нешто милионе невиних људи послао у смрт. Најчешћа оптужба у злогласним чисткама била је управо "агент Запада". Зато су пред југословенске комунисте искрсавале дилеме: да ли су антикомунистичке директиве из Москве само провере њихове оданости? Ако јесу, како сутрадан доказати невиност, када пред комунистичким судом уопште нема одбране? Шта ако припадници одељења за везу са њима буду стрељани због "шпијунаже у корист Запада"? Није, међутим, само "класно питање" условљавало да се комунисти боре пре свега против четника. Има томе још најмање два разлога. Први се тиче њихове опште снаге, тј.

слабости. Будући тек једна од стотинак југословенских партија, они реално нису ни могли да постигну неки успех против немачке силе. Да су јој се супротставили свим снагама, као на речима, нема сумње да би били потпуно сатрвени. У првој години ратовања само једном нису могли да избегну већи судар са Немцима, када су ови напали њихову "Совјетску републику" у Ужицу. У паничном бегу комунисти нису успели да извуку ни своје рањенике: Немци су их стигли и поубијали на Златибору. С друге стране, комунистима је недостајао основни предуслов за герилско ратовање, а то је подршка народа. У огромној већини, народ је био са својом регуларном војском, иза које су стајали краљ, влада, црква, па и све друге политичке странке. Тако су комунисти следили логику немоћног силеуије, према којој треба напасти оног кога већ сви други (и јачи) нападају, дакле – четнике.

Следећи – а то је и најважнији – разлог окретања оружја на српску војску такође је везан за природу комунизма, али овога пута не за "класно", већ за "национално питање". Комунистичка теорија учи да у свакој вишенационалној заједници већински народ "угњетава" и "експлоатише" мањинске народе. У Совјетском Савезу на стуб срама стављени су Руси, а у Југославији Срби. Још Пети конгрес Коминтерне, одржан 1924. године, захтевао је издвајање Хрватске, Словеније и Македоније из састава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Штавише, тада је изричито наглашено да је за југословенске комунисте на првом месту "национално питање", због чега они не треба да се боје "распаљивања националних страсти" и "пламених елемената националних покрета".

Комунистичка партија Југославије донела је резолуцију о националном питању, са следећом основном тезом: "Југославија је продукт светског империјалистичког рата, у којој се као владајућа нација јавља српска, која угњетава све остале народе у Југославији". Дакле, српска нација, а не "српска буржоазија". Оваквим ставовима стварана је геноцидност комуниста према Србима, која ће доћи до изражаја већ на почетку устанка 1941. године.¹ На тим основама је Четврти конгрес КПЈ, одржан 1928, позвао радничку класу да "свестрано помаже борбу раскомаданог и угњетаваног албанског народа за независну и уједињену Албанију", док је Четврта земаљска конференција 1934. године осудила "окупацију Хрватске, Далмације, Словеније, Црне Горе, Македоније, Косова, Босне и Војводине од стране српских трупа".

Најбоље сараднике међу "пламеним елементима националних покрета" комунисти су нашли у усташама. Прва позната документа о сарадњи усташа и комуниста потичу из 1929. године – по један страни и домаћи.

Страни документ је извештај италијанске обавештајне службе министарству иностраних послова у Риму, под насловом "Понашање Хрвата према Србији". Италијански обавештајци писали су, 24. августа те 1929. године, како се "хрватски сепаратистички покрет развија у једну широку организацију", која обухвата Хрватску сељачку странку и хрватске комунисте. Наредни извештаји бележе "узлазну линију" ове сарадње.²

Документ домаћег порекла из 1929. године је осуда једног од истакнутих комуниста, Андрије Хебранга, пред Судом за заштиту државе, "због рада са усташком организацијом на рушењу државе Краљевине Југославије".³

Сарадња комуниста и усташа у ово доба није била тајна. Примера ради, гласило Комунистичке партије Југославије, "Пролетер", у броју 28 из 1932. године објављује

чланак "Усташки покрет у хрватским крајевима". У чланку је, између осталог, писало и ово:

У последње вријеме почиње да се шири особито у Лици и Сјеверној Далмацији усташки покрет против српских окупаторских власти. Било је више сукоба између наоружаних усташа и жандара. Међу Шибеником и Бенковцем усташе су дигли у зрак четири жандарске касарне. У сукобима у Лици заробили су усташе 5 жандара и одвели их са собом као таоце. Влада је, да угуши покрет, прогласила опсадно стање у тим крајевима, послала тамо 1400 жандара, три батаљона војске, два кавалеријска одреда стројних пушака (митраљеза) и једну брдску батерију. Осим тога су послати нерегуларни одреди тако зване "Народне одбране" Косте Пећанца (српски комите)...

Комунистичка партија поздравља усташки покрет личких и далматинских сељака и ставља се потпуно на њихову страну. Дужност је свих комунистичких организација и сваког комунисте да тај покрет потпомогну, организују и предводе. У исто вријеме, Комунистичка партија указује на досадашње недостатке и погрешке у том покрету, које се разјашњавају тим да у покрету досада знатан утицај имају хрватски фашистички елементи (Павелић-Перчић), којима није у интересу да против великосрпске војно-фашистичке диктатуре развијају један лички масовни покрет, јер се боје да би се такав покрет окренуо не само против диктатуре него и против њих и њихових италијанских господара. Због тога се они ограничавају на акције малих одреда и методе индивидуалног терора.

Борба за раширење масовне базе усташког покрета, против индивидуално-терористичких метода хрватских фашиста - то је задаћа комуниста. Великосрпска војно-фашистичка диктатура не може да се обори само акцијама малих група људи без учешћа најширих маса. И то не само у хрватским, него и у српским крајевима. А да би се у борбу увукле најшире масе, потребно је да се оне заинтересују са одговарајућим паролама. Борба за национално ослобођење треба да буде испуњена конкретним садржајем и да обухвати питање земље, дугова, пореза, борбе против мјесних богаташа-лихвара... Павелић и остала фашистичка господа неће да истакну захтјев и да се боре за то, да се земља одузме од велепосједника, цркава, манастира и државе и да се раздијели бесплатно и са инвентаром сиромашним сељацима... Због тога они (комунисти - прим. аут) узимају најактивнијег учешћа у усташком покрету и предводе тај покрет, везујући борбу усташа за национално ослобођење са борбом широких маса радног народа за рад, хљеб, земљу и слободу.⁴ Према томе, комунисти су покушавали да омасове усташки покрет, везивањем његове националне димензије ("ослобођење хрватског народа"), са својим класним програмом ("социјално ослобођење"), али и да му се наметну као лидери.

Поред овога, комунисти су штампали летак у коме су се обратили "цијелом хрватском народу са позивом да свим снагама подупре борбу усташа", и чак "радницима и сељацима Србије" да "свим снагама" помогну "борбу усташа и народа у Лици и Хрватској!"⁵

Од 1935. године Стаљин напушта политику разбијања Југославије, проценивши да би она могла бити амортизер евентуалног Хитлеровог напада на Совјетски Савез. Ипак, то није значило да комунисти мењају своју националну политику. Њихова нова parola била је:

"Мала и слаба Србија - јака Југославија". Задржани су сви основни елементи националне политике из претходног периода, с тим што су се сада имали примењивати у оквиру Југославије. Са своје стране, Коминтерна је организовала ликвидацију свих Срба у врху КПЈ, да би на њихово место поставила Хрвате на челу са Јосипом Брозом Титом.

Тако су комунисти, једнако као и према "класном непријатељу", распиривали мржњу и према српском народу у целини, док су на другој страни истицали стратегијски значај Хрвата. Међу овима су им и даље највећи пријатељи били усташе. Пријатељство између усташа и комуниста учвршћено је у југословенским затворима, где су се сретали као политички осуђеници.

Током Другог светског рата, влада генерала Милана Недића прештамповала је и ширила споразум о сарадњи, који су комунисти и усташе потписали у сремскомитровачкој казнионици 1935. године. У споразуму, поред осталог, стоји:

Свесни тешкоће у борби, без обзира на подвојеност у односу на друштвени поредак, вођство хрватског народног усташког покрета и вођство југословенске комунистичке странке у Краљевини Југославији, овлашћено и споразумно са свим првацима легалних и илегалних формација склапа следећи

СПОРАЗУМ

1) Вођство хрватског народног ослободилачког усташког покрета с једне стране и вођство комунистичке странке с друге стране свесни су тежине свога положаја који долази од заједничког непријатеља, сваке југословенске владе и српског народа као носиоца српске хегемоније (надмоћност) и подржаваоца сваког режима који спутава, смета и тупи наде:

а) код хрватског народа да ће икада доћи час ослобођења испод српског јарма, б) код комунистичких маса да траже савезнике у рушењу постојећег стања, ма какве погледе тај савезник имао на поредак и форму државе по постигнутом успеху.

2) Вођство југословенске комунистичке странке свијесно своје улоге, признаје да до комунизација Балканског полуострва не може доћи док се не сломи кичма српству и

православљу, јер је познато да су то два фактора која су омела продирању Османлија на Запад и комунизма и Аустрије на Исток. Споразумни су да уништавањем свега што је српско и православно утире се терен за комунизирање Југославије и Балканског полуострва. Вођство хрватског ослободилачког усташког покрета предосећа да би без промене постојећег стања хрватски народ подлегао југословенској лукавости и српској хегемонији и нуди сарадњу свима поробљенима народима Југославије и комунистичкој странци посебно, да убрзају ток догађаја средствима и начинима према упутима свога вођства.

3) Вођство хрватског усташког покрета обавезује се да ће све штрајкачке демонстрације, манифестације и све разне изгреде које изводе комунистичке формације потпомагати и у њима учествовати.

Вођство комунистичке партије сматрајући хрватски усташки покрет јаким чиниоцем и помагачем у рушењу постојећег стања, обећаје сваки подржак и потпору у остваривању усташких идеала.

Вођство и једне и друге стране обавезује се да ће избегавати, све свађе и зађевице између једних и других: у написима, личном разговору и итд..., а у случајевима демонстрација, револуција и ратова, једни друге без приговора помагати, нарочито уништавањем свега што је српско и православно, као што је истакнуто у тачци два овог споразума...

Сремска Митровица, јуни-липањ 1935. године

За комунистичку странку За усташки ослобод. хрв. покрет

Моша Пијаде, с.р. Др. Миле Будак, с.р. адвокат6

Овај споразум је очуван у препису, али не и у оригиналу. Тако данас постоје два мишљења: прво, да је споразум заиста постојао, и друго, да је реч о недићевском фалсификату употребљеном у ратној пропаганди.

Присталице прве тезе тврде да се оно што пише у споразуму заиста дешавало, док је основна тврдња присталица друге тезе да се Будак у то време налазио у емиграцији, а не у затвору у Сремској Митровици.

Можда се никада неће утврдити да ли је овај споразум постојао или не, међутим, из једног аутентичног усташког документа с почетка рата 1941. године, види се да је управо Будак био највећи поборник сарадње са комунистима.

2. ТАЈНИ САСТАНЦИ Ј. Б. ТИТА СА УСТАШКИМ МИНИСТРОМ И РИМСКИМ ПАПОМ

Нови подстицај за сарадњу усташа и комуниста дошао је са потписивањем споразума Рибентроп-Молотов 1939. године. После окупације и распарчавања Краљевине Југославије априла 1941. године, Комунистичка партија Хрватске водила је преговоре са Павелићевим режимом о свом легализовању у оквиру "Независне Државе Хрватске". Како је Коминтерна већ легализовала Комунистичку партију Словачке у оквиру Хитлеровог "Новог поретка", очекивала се дозвола и за легализацију Комунистичке партије Хрватске, али ситуација се мења 22. јуна 1941, са немачким нападом на Совјетски Савез.7

Ипак, комунисти и усташе у међувремену потписују још један споразум о сарадњи. То видимо на основу дневника Славка Кватерника, заменика хрватског поглавника Анте Павелића, који се чува у Историјском архиву града Београда, у Легату Вицка Крстуловића, једног од партизанских команданата. Кватерник је 22. априла 1941. записао:

Миле (Будак - прим. аут) био поново код мене. Тражио да се убрза договор о сарадњи са комунистима. Поглавник потписао договор. О томе одмах јављено Лорковићу. Он је добио задатак за сарадњу.8

Са почетком рата између Совјетског Савеза и Немачке, дугогодишње пријатељство комуниста и усташа нашло се пред новим искушењима. Оно је морало бити скривано од Немаца и Италијана (усташких савезника који су ратовали против комунизма), затим од Западних савезника (јер су комунисти рачунали на њихову подршку) и на крају од српских маса (које је Комунистичка партија покушавала да придобије).

Међутим, комунисти и усташе нису успели да сакрију своју сарадњу ни према коме: о њој је остало довољно доказа практично из свих извора.

Када је о осовинском блоку реч, најпре се огласила италијанска обавештајна служба.

Врховна команда италијанских трупа извештена је о сарадњи усташа и комуниста 28.

новембра 1941. године. Ова прва сарадња уочена је у пределима између Сиња и Книна.9

После пропасти "Совјетске републике" у Ужицу, комунистичка главнина прешла је у Црну Гору, прогласивши је за нову републику Совјетског Савеза, такође уз примену мера из "друге фазе револуције". Масовна убиства Црногораца, као и суседних Херцеговаца, имала су за комунисте исте последице као и у Србији крајем минуле године. Потпуно раскринкане, њих је осветољубиви народ тих крајева гонио до последњег. Када је Дража после неколико месеци стигао у Црну Гору, још је трајала акција вађења из јама и сахрањивања жртава "црвеног терора". Жене у црнини долазиле су у његов штаб да траже освету.

Будући редом протеривани из српских области, комунисти су излаз нашли у савезу са формацијама нацистичке хрватске државе, са којима су прву велику борбену сарадњу имали

за време офанзиве против четника мајора Јездимира Дангића у Источној Босни, почетком 1942. године. Сада им је остало да нову "совјетску републику" прогласе негде у дубини "Независне Државе Хрватске", под Павелићевом заштитом. Најпогоднија за то, показало се, била је бихаћка регија. Зато је "Бихаћка република" трајала дуже од претходних. У њој комунисти не само што нису нападани од стране "Независне Државе Хрватске", него су и редовно снабдевани оружјем, муницијом и ратним материјалом. У то време акредитовали су једног свог високог функционера (Андрију Хебранга) за везу са усташама, а једног (Владимира Велебита) за везу са Немцима. Та двојица безбедно су седела у Загребу. Већ смо видели да је у Загребу, у својој вили, живео Велебитов отац, аустроугарски генерал у пензији, ратни друг Глеза Хорстенауа из Првог светског рата, док је Андрија Хебранг још 1929. године био осуђиван због сарадње са усташама. "Независна Држава Хрватска" је била једина нацистичка држава која после напада Немачке на Совјетски Савез није прогонила вође Комунистичке партије. Сви истакнути функционери Комунистичке партије Хрватске су преживели рат, изузев неколицине Срба-комуниста, које су, преко усташа, ликвидирали сами комунисти (Раде Кончар, Станиша Опсеница и други).¹⁰ Почетком 1943. године Павелић је тајно послао комунистима једног свог министра, Н. Рушиновића, да изрази "повјерење" према њима. Непосредан повод за слање овог усташког министра био је обавештавање партизана о предстојећој немачкој Операцији "Вајс", како би се на време склонили. Командант 4. зоне "Народноослободилачке војске Хрватске", Вицко Крстуловић, о доласку министра Рушиновића писао је 18. јануара Врховном штабу: ...Да је Павелић послао министра нарочито зато да нађе везу са партизанима, како би се на било који начин предусрела ова акција (Операција "Вајс" - прим. аут) и убијање партизана и хрватске војске. Ово преговарање и споразум са партизанима мора бити апсолутно тајно пред Њемцима и Талијанима. Наводно да су стали (Павелић и његова влада - прим. аут) на становиште да држава без народа не вреди. Министар и жупан (Н. Леутић, велики жупан из Омиша - прим. аут) су изразили своје повјерење према партизанима, само се боје да не би у партизанским редовима Срби преузели вођство и да би сутрашња Југославија опет дошла под вођство Срба.¹¹

По пријему Крстуловићевог писма, на састанак са Павелићевим министром долази лично Јосип Броз Тито. Састанак је био тајан и комунисти, по природи ствари, ни касније о њему нису говорили. Али, за сусрет комунистичког вође и усташког министра сазнала је италијанска команда из Шибеника и о томе обавестила своје претпостављене. У италијанском војном архиву у Риму оригинални извештај о састанку Рушиновић - Броз пронашла је др Смиља Аврамов.¹² Такође, др Аврамов је пронашла и оригинални извештај италијанске обавештајне службе о састанку Јосипа Броза Тита и папе Пије Дванаестог - дакле, истог оног папе који је пружио подршку Анти Павелићу - у Ватикану, 9. августа 1944. године. Састанак је одржан у највећој тајности, која је очувана све док др Смиља Аврамов није објавила овај документ. Др Аврамов пише да је састанак папе и вође Комунистичке партије Југославије уговорен још приликом доласка усташког министра Н. Рушиновића код комуниста, јануара 1943. године. Наиме, у претходном периоду управо Н. Рушиновић је био стални представник нацистичке хрватске државе у Ватикану. Тако се из Рушиновићеве поруке од 18. јануара 1943, коју је пренео Вицко Крстуловић, види не само суштина разговора Ј. Б. Тита и Павелићевог министра, већ и разговора Ј. Б. Тита и римског папе. Најзад, познат је и један хрватски извор, који став Анте Павелића према партизанима дефинише тачно онако како је то његов министар Рушиновић саопштио Крстуловићу. Павелић је, према овом извору, рекао: Нека се из партизана на нашој земљи одстране туђинци, хрватске партизане све ћемо сместити на ову позорницу и погостити их".¹³

Комунисти су после рата систематски уништавали компромитујућа документа, али промакла су им им још најмање два - не рачунајући немачке, италијанске, британске, америчке и четничке изворе - доказа о сарадњи са усташама. Први је извештај заменика начелника Врховног штаба, бившег капетана Велимира Терзића, Ј. Б. Титу од 17. јануара 1943. године. Терзић пише:

Овим усташким преговарачима - парламентарима, по моме мишљењу, требало би ставити до знања да је безусловно потребно да донесу оригинална - званична пуномоћја од Павелићеве владе, а не овако од неких разних делегата.¹⁴

О садржају преговора редакција зборника докумената упућује читаоца на Архив војноисторијског института у Београду, наводећи ознаке два документа, што су како произилази записници са састанака комуниста и усташа. Међутим, та два документа, са ознакама АВИИ К-1491 рег. бр 16-5 и АВИИ К-12 рег. бр 5-1, не налазе се у наведеном Архиву. Другим речима, она су "преживела" акцију уништавања компромитујућих докумената, редакција их је погледала и неопрезно поменула у зборнику, а онда је неко дошао и уништио их.

Познат је још један овакав случај. Историчар др Саво Скоко потражио је наређење Ј. Б. Тита од 14. фебруара 1942. године, које је школски пример ратног злочина. Речено му је

да је по објављивању у једном од зборника дошао официр Титове гарде и однео наређење, с образложењем да је "подметнуто".¹⁵

Међутим, четничка обавештајна служба одмах је сазнала за ове преговоре усташа и комуниста, о чему је Дража 14. јануара 1943. известио владу у Лондону:

Вођа комуниста у Далмацији Булшан послао је бившег среског начелника у Сињу код команданта усташа да преговарају о заједничкој акцији против четника.¹⁶

Контекст Терзијевог извештаја од 17. јануара 1943. је следећи. Терзић је запазио да се четници концентришу у Далмацији, претварајући је у "базу за будуће догађаје", то јест за дочек инвазионих трупа Западних савезника. Зато је предлагао Ј. Б. Титу:

Морамо припремити и плански извести једну операцију на книнске четнике и дошљаке из Херцеговине и Црне Горе, те да их добро потучемо и унишtimo. Ово би требало извести у што краћем року, како би пресекли у корену њихове даље тенденције и ликвидирали их са далматинског подручја. У ову сврху ми би могли користити нашу 2. дивизију и највећи део далматинских снага, можда и један део 6. хрватске дивизије, а вероватно и комплетну.¹⁷

Потом следи ставка о тражењу званичног пуномоћја од Павелићеве владе, са образложењем да се усташе што дуже задржавају у преговорима, "како би нам остало довољно времена да извршимо прегруписивања снага у циљу разбијања и уништења четника". Терзић наставља:

"Затим, касније, пошто би разбили четнике, могли би се бацити целокупним снагама на усташке банде".¹⁸

Терзићев став о усташама вероватно је разлог што комунисти овај документ не само што нису уништили, већ су га и публиковали. Наиме, неспорно је да су многи комунисти српског порекла размишљали о усташама као Терзић. Међутим, тако нису размишљали Ј. Б. Тито и хрватски комунисти из Главног штаба Хрватске – дакле они који су истински командовали партизанским јединицама. Они су Терзићу и другим комунистима српског порекла говорили да се права акција против усташа одлаже док се не ликвидирају четници – а то се отегло на читав рат. Скривали су, такође, и контакте са Павелићевом владом, попут оног са министром Рушиновићем. О доласку Рушиновића Терзић очигледно није био обавештен. Контакти које је Терзић имао са усташама били су на нижем нивоу, а он није ни имао овлашћења за доношење стратешких одлука.

Други доказ о преговорима комуниста и усташа је инструкцији Ј. Б. Тита својим преговарачима са домобранима, писана 2. јула 1943, с тим што су они, како се наводи у зборнику докумената, преговарали и са усташама. Реч је о "фингираним нападима" комуниста на домобранске и усташке гарнизоне. Комунисти и представници хрватских формација договорили би се о симулирању борбе, јер су Хрвати морали да подносе извештаје Немцима за изгубљене гарнизоне. У ово доба, у договореним "фингираним нападима" комунисти су заузели од домобрана Хан-Пијесак, Власеницу, Олово, Шековиће и Кладањ. Вишедневни преговори комуниста са усташама у Зворнику нису уродили плодом, па је ово место заузето правом борбом (да је борба била права, може се закључити по великим губицима комуниста).

Ј. Б. Тито се користио својим старим споразумима са хрватским формацијама, а очигледно и неким начелним договором. У поменутој инструкцији од 2. јула 1943, тј. директиви "за преговоре са представницима Хрватске домобранске војске у Источној Босни", каже се да треба успоставити "што тешњи контакт са свима нама наклоњеним представницима војних и цивилних власти" хрватске нацистичке државе, наводно ради њене "дезорганизације и разбијања". Преговоре, који су већ заказани, треба искористити за постизање што бољих резултата, "како би то послужило као пример и осталим старешинама хрватске војске".

Титови представници имали су да свим домобранима, официрима, подофицирима и војницима, "гарантују безбедност живота и личне приватне имовине". Свима који пређу у партизане признају се чинови и омогућава даље напредовање, пише Ј. Б. Тито и наставља:

Сваки онај војник који изрази жељу да из било којих разлога не приступи Народноослободилачкој војсци или да буде прекомандован у свој крај, код тамошњих наших јединица, изаћи ће му се у сусрет. У овом последњем случају биће упућен са својом потпуном ратном спремом.

У току преговора тражити од представника Хрватске домобранске војске да предаду у исправном стању сву убојну спрем – ратни материјал, храну, возила, магацине и остало. У крајњем случају, тј. ако представници Хрватске домобранске војске не пристају на јавну предају, пристати и на фингирани напад на њихов гарнизон, где ће бити тачно уговорен и предвиђен начин предаје.¹⁹

Усташе се не помињу, али се упутство односило и на њих, што доказују преговори са Црном легијом у Зворнику. Као и према домобранима и усташама, комунисти задржавају исти однос и према четницима: "Све похватане четничке групе одмах стрељати на лицу места", наређивао је помоћник начелника Врховног штаба, Велимир Терзић, 1. јула 7. дивизији.²⁰ У другом наређењу 7. дивизији, послатом истог дана, Терзић наређује да 7. бригада не напада четнике, јер су њене снаге "недовољне и слабе". Врховни штаб ће, пише даље Терзић, упутити "за разбијање четничких банди другу јединицу и јаче снаге".²¹

Упућена је једна бригада из 2. дивизије, и то не на обичан задатак, већ "као казнена експедиција", како се изразио Терзић у писму Павлу Ивићу од 3. јула.²² "Чишћење Звијезде планине од четничких банди" подразумевало је и конфискацију хране у српским селима, као што је то и раније чињено.

Према томе, ратна сарадња комуниста са усташама дошла је исто онако природно као и њихова борба против четника. И у једном и у другом случају реч је о наставку предратне комунистичке политике, како "класне", тако и "националне". Обе те политике систематски су неговале антисрпство, за рачун наводно угњетаваних Хрвата.

3. УСТАШКА ЦРНА ЛЕГИЈА И ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ ПРОТИВ ЧЕТНИКА

Као ни у Западној Србији крајем 1941, комунисти нису могли да се одрже ни у Источној Босни почетком 1942, пошто је народ тих крајева подржавао само своју војску. А управо та војска је комунистима била трн у оку, јер су је сматрали главном препреком у остварењу свог ратног циља, тј. у освајању власти. Зато је Ј.Б. Тито 8. фебруара 1942. издао наређење да партизанска главнина, уместо ка Сарајеву и Западној Босни, где су се налазиле усташе, нападе усмери ка Источној Босни:

Сви одреди треба да усагласе своја дејства, а то је: да се територија Источне Босне очисти од четника и буде ван сваког четничког утицаја.²³

Комунистичке снаге биле су, међутим, исувише слабе за спровођење оваквог плана. Према немачким документима, мајор Јездимир Дангић, командант Источне Босне, имао је 20.000 четника, а партизани укупно 6.000 људи (локалне јединице плус остаци главнине пребегли из "Ужичке републике"). Тако комунисти доносе одлуку да у борбу против четника крену у сарадњи са усташама. О томе је генерал Паул Бадер, командант немачке Команде Србије (која је обухватала и Источну Босну), први пут јавио претпостављенима 20. марта 1942. године:

Између хрватских комуниста, усташа и из Црне Горе наступајућих делова пролетерске бригаде, изгледа да је постигнут споразум по коме се ове групе не боре једне против других.

У извештају од 31. марта он је имао више информација:

Усташе, домаћи партизани и на крају наступајуће банде из Црне Горе боре се овде раме уз раме против борбених српских снага под Дангићевом командом.²⁴

У зборнику докумената немачког рајха, том XII, књига 2, који су комунисти објавили 1976. у Београду, из Бадеровог извештаја од 20. марта избачена је реченица о сарадњи партизана и усташа (стр. 231-234). Међутим, у Бадеровом извештају од 31. марта таква реченица није избачена (стр. 267). Вероватно је разлог тај што се "наступајуће банде из Црне Горе" у извештају од 31. марта не називају "пролетерским бригадама", као у извештају од 20. марта.

О исходу борби четника с једне, а партизана, усташа и домобрана с друге стране, Бадер је јавио 10. априла:

Изгледа да је четничка група Дангић јако разбијена у борбама са хрватском војском и усташама у сарадњи са комунистима, тако да Дангић сада може да постигне само локалне успехе.²⁵

У поменутом зборнику докумената немачког рајха остављен је део Бадеровог извештаја од 10. априла о сарадњи усташа и партизана. Али, реч "сарадња" замењена је речју "садејство". Ево како, према овом зборнику, гласи цела Бадерова реченица: "Изгледа да је четничка група Дангића тешко потучена у борбама с хрватским оружаним снагама и усташама, у садејству с комунистима, тако да Дангић, по свој прилици, није више у стању да постигне више од локалног успеха". Уз ову реченицу комунистички историчари у фусноти дају следећи коментар: "У то је време Оперативни штаб Ударне пролетерске групе (2. и 1. пролетерска бригада) а према наређењу Врховног штаба НОП и ДВ Југославије, чистио Источну Босну од Дангићевих четника" (стр. 276-277). Дакле, комунистички историчари су овим практично потврдили наводе из Бадеровог извештаја о "садејству" партизана и усташа. Заједно са усташком најозлоглашенијом јединицом, Црном легијом, против четника се борила партизанска главнина (једине две пролетерске бригаде које су тада имали) и то по наређењу Врховног штаба, тј. Ј. Б. Тита.

Нешто касније, немачка Команда Србије располагала је новим подацима: у извештају од 16. априла она спомиње да се "усташе и партизани" боре заједно, али да Дангић "још није слоњен", иако се повлачи због несташнице муниције.

У извештају од 20. априла, немачка Команда Србије каже да је ситуација "и даље нејасна и напета, јер партизани се боре само против Дангићевих присталица, а не и против усташа". Писац извештаја, пуковник Ерих Кевиш, даље наводи: "Према расположивим извештајима усташе су се, наводно, с хрватским комунистима борили против Дангића".²⁶ Комунистички историчари објављују овај документ без цензуре, уз коментар да су се четници "игром случаја" нашли између партизана и усташа. Они су, наравно, скривали континуирану сарадњу усташа и комуниста још од 1929. године.

Према Бадеровом извештају Команди Југоистока од 20. априла, "продор хрватског усташког потпуковника Францетића до Дрине претворио се у уништавајући ударац против снага Дангићеве групе". Францетићев напад био је успешан зато што су се "усташе наводно с хрватским комунистима бориле против Дангића", како стоји у Бадеровом извештају, а свакако и зато јер су против четника наступале и јаке немачке формације.²⁷

У извештају оперативног штаба борбене групе "Бадер", упућеном 22. априла генералу Бадеру и Команди Југоистока, стоји да је "расположење српских устаника врло потиштено при почетку офанзиве и изненадном продору кроз троструки положај Срба". Међутим, пише даље у извештају, "појава једне нове групе у Власеници, која је дошла из Србије, опет је положај Срба вратила у пређашње стање". Нова помоћ прекодринским Србима стигла је од генерала Милана Недића. Ови људи су наоружавани, како пише у истом извештају, "путем `такозване избегличке помоћи` у Београду". Немци су утврдили постојање "и других група исте врсте".²⁸

Те "друге групе" стизале су по наређењу генерала Драже Михаиловића, који је стаје на фронту у Источној Босни пратио из дана у дан, помажући колико је могуће. Нарочито ангажовање Дража је тражио од јединица наслоњених на Дрину, попут Златиборске бригаде капетана Милорада Митића и Церске бригаде капетана Драгослава Рачића, а исто тако и од својих људи легализованих у јединицама генерала Недића на овом сектору. То су били потпуковник Радојко Јовандарић, негдашњи командант Котленичког четничког одреда, сада легализован у Бајиној Башти, и мајор Момчило Матић, командант Недићеве Дринске групе српских оружаних снага. У радио депеши Лазару Тркли од 15. априла, Дража наређује да се "потребне снаге" узму од Рачића, Митића, Јовандарића и Матића.²⁹

Међутим, управо у пристиглим четницима и Недићевим одредима – за које су говорили да се "тобоже боре против усташа" – комунисти су видели своје највеће непријатеље.

Допуштајући могућност да локални четници, ако буду заробљени, "добровољно" пређу у партизане, у вези с придошлицама из Србије Ј. Б. Тито је издао овакво наређење:

Све четнике из Србије стрељати без икакве разлике.³⁰

Извештај оперативног штаба групе "Бадер" од 4. маја, даје следећи опис ситуације у Источној Босни:

Продор у лук Дрине-Власенице-Сребренице, који су извршиле усташе под потпуковником Францетићем, сломио је тамошњу доминантну снагу устаника и довео до поновног освајања најважнијих места на овом подручју. Тај продор је на тај начин учинио непотребном једну већу акцију предвиђену Операцијом "Трио II".³¹

Комунисти су се још једном повукли у италијанску окупациону зону, пошто су, како пише у истом извештају, "очигледно о предстојећим догађајима (били) обавештени од хрватских официра". Један од Титових људи за везу са усташама био је Едвард Кардељ, који се тада налазио у Сарајеву. Извештавајући Ј. Б. Тита о покретима усташких и немачких јединица, у писму од 15. јануара 1942, Кардељ напомиње: "То су вести из поузданих (теби познатих) извора..."³²

Сем Кардеља, Ј. Б. Тито је међу Хрвате послао и Иву Лолу Рибара и Владимира Велебита, којима је 6. марта 1942. наредио:

Наша је дужност да хрватској војсци објаснимо опасност која прети хрватском народу у Босни и другим крајевима од стране српских четничких банди, од стране српске хегемонистичке клике... На том питању ми морамо добити хрватске војнике, па и офицере... На том питању треба да се споразумете са напредним деловима Хрватске сељачке странке, да они преко својих веза утичу у хрватској војсци да она прилази нама и да нам даје оружје и муницију.³³

Комунистички делогати су се слободно шетали Загребом, па их је Ј. Б. Тито упозорио да то не смеју чинити, упркос добрим односима са Хрватима, следећим писмом:

Будите опрезни! Предузмите мере да се прекине са малограђанским, фамилијарним посјетама и састанцима, као што је то случај код НН.³⁴

Реч је о Владимиру Велебиту, чији је отац, као аустругарски генерал и пријатељ немачког генерала Хорстенауа, утицао да се комунисти у Загребу осећају као код своје куће. С једне стране, ово је комунистима било од користи, али је с друге стране дружење њихових делегата са Немцима и домобранима, а нарочито са усташама, негативно утицало на Србе у партизанским редовима. Нема вести да су Срби партизани сазнали за мисију Велебита, Кардеља и Рибара, али су зато добро видели сарадњу усташке Црне легије и 1. и 2. пролетерске бригаде против четника у Источној Босни. О томе др Иван Авакумовић пише: "Кад су Срби у Средњој и Источној Босни осетили шта комунисти раде и спремају, организовали су пучеве у многим партизанским одредима. На Озрену, Романији, код Зенице итд, српски сељаци су отерали или побили комунисте".³⁵

Наиме, мада су партизанске одреде већином чинили Срби, они су систематски усмераивани против српских трупа које су грчевито браниле српски народ – па тако и родбину Срба партизана – од усташких покоља. Командант партизанског Бирчанског одреда Михаило Милосављевић Шпанац и његов помоћник Цвијетан Мијовић Мујо, писали су 2. марта 1942. године Врховном штабу дословце овако:

Мислимо да је хитна потреба доласка бригаде, али не да се ангажује у борби против усташа, већ против Рачића и официра и њихових жандара.³⁶

А Ј. Б. Тито је 29. марта писао командантима 1. и 2. пролетерске бригаде да је њихов долазак у Источну Босну имао "и негативних страна, јер је извршен у вријеме када су четничке јединице водиле борбу са усташама код Хан Пијеска".³⁷

Тако је у Источној и Средњој Босни под командом Ј. Б. Тита остао само мали број Срба, који је био потпуно индоктриниран комунизмом.

Сумарни извештај Групе "Бадер" послат је 20. маја 1942:

У очишћеном делу немачког посадног подручја, предузете мере за смирење земље показују свој досадашњи успешан напредак. Из поређења стања пре почетка операције са садашњим стањем, јасно се види да су досадашње мере за смирење земље биле успешне. Ипак, не сме да се сумња да овај мир неће бити нарушен већим спољним или унутрашњим поводом. На пример, новим устанком Срба под Дражом Михаиловићем, погоршањем положаја Осовине или новим усташким зверствима над Србима.³⁸

Писац извештаја не помиње опасност од комуниста.

Нова немачка документа о сарадњи комуниста и усташа у борби против Дангићевих четника објављена су 2005. године, и то први пут у једном службеном војном часопису –

"Војноисторијском гласнику". Реч је о приказу књиге немачког историчара Клауса Шмидера "Партизански рат у Југославији 1941–1944", у коме се поред осталог каже да је на слом Дангићевих четника "утицала тактичка сарадња између усташа и партизана почетком априла 1942. која је трајала око две недеље. У том периоду су усташе два пута испоручиле муницију партизанима".³⁹

Дакле, овде је нов податак о испорукама муниције, док ограничавање сарадње усташа и партизана на две недеље не стоји. Видели смо, већ позната документа казују да је та сарадња током борби у Источној Босни трајала око месец дана, односно онолико колико је било потребно. Такође, већ је било познато да су хрватске формације још у ово доба снабдевале партизанае муницијом, али су комунисти скривали усташе иза термина "хрватска војска". Примера ради, за период пре овог о коме пише Шмидер, делегат Врховног штаба за Источну Босну Светозар Вукмановић Темпо 31. марта 1942. године извештава о делатностима Гласиначког партизанског батаљона и Рогатичког партизанског одреда:

Истовремено они су добили задатак (Рогатички одред – прим. аут) да се повежу са неким официрима хрватске војске у Подроманији, са којима је већ успоставио везу Гласиначки батаљон и од којих су добили нешто муниције.⁴⁰

Савез комуниста и усташа против четника отежао је ионако трагичан положај српског народа у Источној Босни, о чему сведочи извештај пуковника Кевиша:

Прелазак српских избеглица, скоро искључиво жена и деце, преко Дрине у Србију није се делимично могао спречити због слабо поседнуте границе на Дрини. Хрватске усташке и муслиманске јединице поклате су велики број избеглица који су хрлили ка Дрини, а делимично их побацале у реку. Међу онима који су побегли у Србију хара глад и пегави тифус.⁴¹

Реч је о последњој фази немачко-хрватске Операције "Трио И", током које је сломљена четничка линија фронта према Дрини. Четници су желели да обезбеде повлачење избеглица преко Дрине, како би их спасили сигурне смрти, али у томе нису потпуно успели.

Формално, Операција "Трио И" била је уперена и против комуниста, али њих су усташе држале даље од немачких јединица. Непосредно уочи покоља српских цивила на Дрини, 1. и 2. пролетерска бригада раздвојиле су се од усташа и отишле у Црну Гору.

Трагедију српског народа у Источној Босни, после пада троструке линије четничке одбране, описао је и војвода Доброслав Јевђевић:

Почетком априла 1942, две немачке дивизије и једна усташка и домобранска, извршили су концентрични напад на слободну територију среза Рогатичког и Вишеградског. Наши борци не могући одолети десетострукој надмоћи, повлачили су се ка Дрини и Србији. Побеснили непријатељи клали су и старо и младо и наша војска крене цео народ пред собом са стоком и нешто покретне имовине. Наше чете, задржавајући навалу, гинуле су једна за другом, док су збегови ужурбано кретали ка Дрини код Старог Брода, слегло се око 7.000 српских душа са својим благом.

Само онај ко позна Дрину, знаде каква је она у пролеће, она Дрина о којој народни песник пева да ваља дрвље и камење. Нигде моста, нигде брода а борба се све више приближује. Народ је секао јеле и целу ноћ журно правио сплавове али је Дрина тргала већину од њих. У зору, 7. априла, усташе и Немци приближише се Дрини. Једна петина народа била се је пребацила. Хука борбе, хука Дрине, њиштање хиљаде коња и рикање говеди, плач жена и деце. Бацачи већ гађају у масу, из неба авиони сеју смрт а у том часу и једна немачка бригада се указа на другој обали Дрине сејући смрт из аутоматских оружја. Настао је пакао. Хиљаде лешева људских и животињских пливали су Дрином. Усташе су већ избили на обалу. Један део бораца мешао се са њима на нож, у борби. Народ је скакао у валовиту реку. Три стотине и двадесет девојака стајале су још на обали. Чекала их је срамота, силовање и смрт.

И десио се пример каквог историја не памти. Племените девојке српске, са стена на обали скакале су у групама у реку, бирајући смрт у валовима рађе него срамоту. Свих, три стотине и двадесет до последње. Немци са десне обале су обуставили паљбу и отишли запрепашћени тим приказом. Усташи су настављали клање. На обали су ухватили још четири стотине људи. Заклани су их одмах. Од осам хиљада, прешло је тог крвавог 7. априла у Србију, три хиљаде и три стотине из среза Рогатичког и Вишеградског.⁴² Трагедија 320 девојака, 7. априла 1942. године, је најмасовније самоубиство забележено у српској историји.

4. САРАДЊА ПАРТИЗАНА И УСТАША У ХЕРЦЕГОВИНИ

Из Источне Босне 1. и 2. пролетерска бригада отишле су у Црну Гору. Ту је главнина комунистичких снага поражена од четника у Колашинској бици, вођеној од 17. до 19. маја 1942. године. Нешто касније, комунисти су поражени од четника и у Херцеговини, у Бици на Гату, током 10. и 11. јуна. Тада се њихова главнина повлачи даље на запад, где ће основати "Бихаћку републику".

У међувремену, почетком 1942. године у Херцеговини је и даље постојао изванредан вид сарадње између четника и партизана. Под командом мајора Бошка Тодоровића, четници су настојали да заштите српски народ од муслиманских усташа, нападајући њихова главна упоришта, Борац и Фазлагиха Кулу. С друге стране, партизани су се спремали да и овде нападну четнике у леђа. Тако, Штабу Невесињског партизанског одреда, писмом од 14. фебруара 1942, Ј. Б. Тито наређује:

Прикупите снаге, па растерајте све четничке организације. Оне као такве не смију постојати на вашој територији. Њихово је ликвидирање исто толико важно као и ликвидирање окупатора, с којим они отворено сарађују. Све њихове вође треба ликвидирати...

Добро би било ликвидирати Борац. Али ми ћемо мало причекати док за то сазру политичке прилике.

Да би се спречили нови усташки злочини, херцеговачки партизани су тражили да се прикључе четницима у нападу на Борац – који је управо био у току – али Ј. Б. Тито је захтевао супротно. Вероватно је неко из Херцеговине приговорио, па партизански командант у наређењу свом Главном штабу за Босну и Херцеговину од 20. фебруара каже: Питање Борча не треба сматрати као прворазредно у Херцеговини. Но, уколико би Борчани покушали да омету борбу на другим секторима, они се могу неким демонстративним нападом приковати у њиховој рупи. Четничко-окупаторско питање је овђе на првом мјесту... Још једном: ликвидирање свих четничких банди исто је толико важно као и питање ликвидације окупатора.⁴³

Одвлачење најбољег људства у борбу против четника довело је партизанска села у опасност од усташа. Уочивши то, усташе 3. марта ујутру крећу у поход на село Брестиче. Управо те ноћи Брестичани су се опирали комунистичком захтеву да још 10 њихових младића оде из села. "Ви идете сјутра да се бијете са својом браћом, а не видите да смо на удару усташа, да ће нас поклати", рекао је Солунац Стеван Лубурић комунистима. Током ноћи село је неприметно опкољено са свих страна и заметнула се неравна борба. Погинуло је 40 Брестичана, од којих 12 жена и шесторо деце. Потпуни масакр спречен је акцијом околних села, из којих су дошли у помоћ сви који су могли носити пушку, било четници, било партизани. "На жалост, била је то последња заједничка акција билећких Срба против заједничких непријатеља", пише Саво Скоко, настављајући:

Већ сутрадан, 3. марта, јаке партизанске снаге предузеле су крваве репресалије против четника Граничног батаљона у којима је убијено више од 40 људи, међу којима је било и оних који су притекли у помоћ партизанском селу Брестичама.⁴⁴

Нешто слично дешава се и 9. априла 1942. Видевши да су главне партизанске снаге ангажоване против попа Радојице Перишића, усташе из Борча нападају српска села Изгори и Чемерно. У оба села налазило се свега шездесетак слабо наоружаних партизана, тако да је страдало више десетина жена, деце и старца.

Херцеговачки партизани упорно су тражили дозволу за напад на Горњи Борац (Доњи Борац је ликвидан под командом мајора Тодоровића) али је Ј. Б. Тито никако није давао. Према Скоку, он је сматрао да, "када су у питању Хрвати и муслимани, партизански одреди морају показати пуно разумевање за њихово дотадашње избегавање да ступе у борбу против окупатора и да, у циљу њиховог придобијања за ту борбу, треба избегавати нападе на хрватска и муслиманска села". Према Светозару Вукмановићу Темпу, партизани "чак не би требало да траже храну из тих села", већ "сав терет борбе у прво вријеме треба да падне на леђа српског народа".⁴⁵

Тито се предомислио тек када су усташе из Борча једним походом угрозиле његов Врховни штаб. Он издаје наређење за напад на Борац, али под условом да се претходно уништи јединица попа Перишића. Други Титов услов био је да се партизанске снаге поделе чак на 12 нападних група. Штавише, у наредби је писало да ни једна од тих група "не сме гледати ни лево ни десно, него извршавати задатак". Те "грешке", пише Скоко, "имале су

за последицу веома тешке губитке које су претрпеле партизанске и добровољачке јединице у дводневним борбама на Борчу", 17. и 18. априла 1942.

У стварности, није било речи о грешкама, већ о Титовој намери да Срби страдају и да се очува језгро усташких јединица, што се и десило. Главнина од 1.500 усташа у повлачењу наишла је на једну од 12 партизанских група, бројног стања испод 100 људи. Ових стотинак партизана пружио је очајнички отпор, али нису имали изгледа пред 1.500 усташа. Када је усташка главнина била на безбедном, читава партизанска група изведена је пред преки суд због "саботерства".

Жедан српске крви, Ј. Б. Тито 22. априла наређује команданту Калиновичког партизанског одреда, Раду Хамовићу:

Све оне који су саботирали борбу на Борчу мораш ликвидирати. За ово си нам ти лично одговоран. У овом циљу ослони се на своје ударне јединице и Пролетерски батаљон. Исто тако мораш очистити пету колону на том терену где се налазиш. Дакле, мораш енергично поступити. Поступак са петоколонашком имовином знаш какав је.⁴⁶

Хамовић већ 24. априла стреља 21 партизана због непостојеће саботаже на Борчу! На вест о томе Ј. Б. Тито шаље још једно писмо Хамовићу, а он, осокољен, креће у својеврсну одмазду за напад на усташку тврђаву у Горњем Борчу. У писму Ј. Б. Титу од 28. априла Хамовић отворено говори о "веселу" због убијања Срба:

Сјутра судимо тринаесторици лица ради пљачке у Борчу. Надам се веселу – биће ваљда половина за стријељање. Замах другова из Херцеговине је обухватио и нас, јер заиста се не може никуда док се најприје у корјену не само ликвидира пета колона, него и они који ће да то буду за још 20 година... Све те петоколонаше ћемо да немилосрдно побијемо. Сутра баш реорганизујемо Обаљски батаљон. Смијенили смо све досадашње старешине, а сјутра ћемо да многим и судимо и заувјек пресудимо.⁴⁷

Хамовићу се ипак није посрећило, јер је баш тих дана дошло до распада "совјетске републике" у Херцеговини, па није стигао да стреља и ове људе.

Током повлачења на запад, партизани су наишли на усташку муслиманску милицију у селу Секићи. Она их је "лепо примила", па је "Тито наредио да се овом селу поклати један пушкомитраљез, како би могло да се бори против четника", пише комунистички историчар Владимир Дедијер, настављајући:

Продрли смо у крај у којем у селима има усташких елемената (Ракитница, Бјелемић и Ледићи, где су усташке страже). С четницима смо завршили у првом налету. Стигао је и батаљон који је донео храну петом бригади. Наишли смо у шуми на једног сељака са усташком капом. Села се налазе на сат и по одавде. Послали смо им писмо у којем их обавештавамо да настављамо својим путем и да их нећемо дирати.⁴⁸

Док се главнина партизанских снага повукла према Бихаћу, један њихов део је остао у Западној Херцеговини, у областима са хрватском и муслиманском већином. Командант четника западних крајева, војвода Илија Трифуновић Бирчанин, који је био легализован код Италијана, покушао је да од команданта италијанске 2. армије генерала Роате добије одобрење за напад на комунистичку главнину. Међутим, Италијани су одобрили само акцију против оне заостале групе комуниста у Западној Херцеговини, назвавши је Операција "Алфа".

У напад на комунисте, без Италијана, кренуло је 5.000 четника Требињског и Невесињског корпуса, под командом мајора Петра Баћовића. Заправо, био је то истовремено и напад на усташе: део фронта на који су нападали четници држали су партизани, а део усташе. Извештај мајора Петра Баћовића Дражи од 10. октобра 1942. године гласи:

Наше колоне заузеле Прозор. Ворбе са комунистима тешке и крваве на Вран планини, Савићима. Са усташама водиле су се борбе више Дрежнице и на Дољанима. Комунистички губици 350. Губици усташа и њима наложеног становништва 1.200. Петнаест католичких села попаљено. Муслимани нису били нападнути и код њих није било губитака. Наших 24 мртвих и 16 рањених.⁴⁹

Према италијанском извештају, на правцу наступања четничких јединица (Дрежница – Прозор) нађено је преко 700 мртвих "међу борцима и становништвом разних села који су давали отпор".⁵⁰

Била је то највећа одмазда према Хрватима током читавог рата. Италијански и четнички извештај са лица места битно се разликују у цифрама (вероватно су Италијани бројали, док су четници дали само процену) и не рашчлањују усташе, наоружано становништво и цивиле. Италијански извештај, затим, не наводи губитке комуниста, који су тај сектор бранили заједно са усташама. Што се Италијана тиче, они су и убудуће сматрали да се "треба помирити са неизбежним притужбама од стране Хрвата", како је то писао Роатин обавештајни официр 21. јануара 1943, предвиђајући да ће наступање четника на хрватску територију поново довести до убиства хрватских цивила.⁵¹

5. ПАВЕЛИЋ ОДБИЈА ИТАЛИЈАНСКИ ПРЕДЛОГ ЗА НАПАД НА "БИХАЋКУ РЕПУБЛИКУ"

Дражин општи план био је да се акције против комунистичке републике и хрватске нацистичке државе изведу пре искрцавања Западних савезника, које се очекивало у лето

1943. године. Без комуниста и усташа за леђима, четници би ефикасније помогли продор англосаксонских трупа против немачког и евентуално италијанског фронта. То је био крајњи циљ свих четничких акција према западу. Обезбеђење територијалне везе између Херцеговине и Динарске четничке области, Дража је поверио војводи Илији Трифуновићу Бирчанину. Бирчанин почетком септембра одлази у команду италијанске 2. армије у Сушак, не само ради коридора за своје легализоване четнике, већ и у покушају да издејствује одобрење "за једну операцију најширих размера", коју би Италијани помогли артиљеријом и авијацијом. Војвода је, наиме, у међувремену сазнао да је комунистичка главнина коју је процењивао на 14.000 партизана груписана у једном уском сектору (Јајце-Гламоч-Ливно - Д. Вакуф), што је била повољна прилика за њено уништење. Међутим, Италијани су склонили своје гарнизоне на путу повлачења комуниста после пораза у Бици на Гату, управо са намером да они не буду потпуно уништени. Наиме, постојање комунистичких одреда служило је Италијанима као врста притиска на четнике.

После тродневних састанака, од 10. до 12. септембра 1942, Бирчанин је "загрејао" команданта италијанске 2. армије генерала Роату за свој план. Роата 13. септембра одлази у Рим по одобрење од Мусолинија, а пет дана потом у Загреб. Међутим, хрватски поглавник Анте Павелић не прихвата план за акцију против комуниста. Уз обећање да ће о овоме накнадно послати одговор, он у први план ставља четничко питање, тражећи њихово повлачење из "зоне предвиђене операције". Уместо Павелића одговор генералу Роати дао је његов командант Главног стана, Кватерник, 22. септембра. Рекао је да се "у начелу слаже" са покретањем акције против комунистичке главнине, али "Независна Држава Хрватска" не може одвојити снаге за ту операцију пре 15. октобра, јер је наводно ангажована на другим секторима, а и тада ће бити потребно немачко одобрење, због напуштања немачке окупационе зоне. И Кватерник је изразио противљење евентуалном учешћу четника, "с обзиром да је у том крају хрватско становништво у већини и с обзиром на њихово тешко искуство с четницима".⁵²

Хрвати су се, наиме, бојали одмазде за стотине хиљада српских цивила које су зверски убили од почетка рата. Кватерник је овде мислио на случај од 6. септембра, када су четници у Прењу код Чапљине ликвидирали 40 хрватских цивила, користећи одсуство Италијана.

Италијански генерал је, како изгледа, намеравао да учешће својих јединица у операцији уништења "совјетске републике" сведе на минимум, истурајући легализоване четнике и формације "Независне Државе Хрватске". Међутим, геноцидност ове нацистичке творевине искључила је могућност сарадње Срба и Хрвата, чак и под италијанским окриљем. Сем тога, на преговорима у Загребу Роата је видео да у ствари ма какво озбиљније учешће нацистичке Хрватске у операцијама против комуниста долази под знак питања, тј. да су интерес за борбу против комунизма имали само Срби. Али, од Роатине спремности да подржи ту борбу мало је остало када се вратио код војводе Бирчанина, који га је чекао у Сушаку. Јер, "совјетска република" се налазила на територији "Независне Државе Хрватске", граничећи се и делом улазећи у италијанску окупациону зону. Четници су, у сваком случају, приликом напада морали прећи преко италијанске окупационе зоне. Ако им то Италијани дозволе, Хрвати ће се жалити код Немаца. А ако четници крену без дозволе, Италијани не само што могу ускратити заштиту српским цивилима од усташа, него читав план играња на италијанску карту може пасти у воду, тако да се и овај једини пасивни непријатељ може претворити у активног непријатеља.

"Вративши се из Загреба генерал Роата је оједном променио своје дотадашње расположење", пише потом војвода Бирчанин у тајном извештају Дражи о овим догађајима. Уместо акције за дефинитивно уништење комуниста, италијански командант је пристао само на једну мању операцију - а то је поменута операција "Алфа" - док је трајно решење комунистичког питања одложио до пристанка Загреба. Почетком октобра Италијани су јавили да ће у операцији против "совјетске републике" учествовати и две усташке колоне, са чим се војвода Бирчанин није сложио, јер би усташе искористиле прилику за покретање новог таласа геноцида. Он је у ствари желео да избегне и учешће италијанске војске, како би само четници били у зони операција, тј. у додиру са српским становништвом. Тако је сада са четничке стране одбачено покретање велике операције против комуниста, што је војвода Бирчанин у извештају Дражи од 20. октобра образложио следећим речима:

Ја сам Вас, господине министре и драги брате, у једном од ранијих писама обавестио о свом путу у Сушак и о послу ради кога сам тамо ишао. Из тог писма Ви сте могли видети, да је била предвиђена једна велика операција против комуниста на линији: Ливно - Гламоч - Јајце. До остварења те операције није дошло и врло вероватно неће ни доћи...

Главни разлог због чега је та замисао пала, лежи у италијанском инсистирању да у тој операцији узму учешћа и две усташке колоне, тако да једна од њих по завршетку посла, поседне Ливно и угарнизонира се, мада сам ја још у Сушаку искључио сваку комбинацију са усташама. Обавештен о овој италијанској намери, ја сам, у немогућности да то лично учиним (пошто сам тих дана био тешко болестан), упутио свог начелника штаба команданту

18. италијанског армијског корпуса са налогом, да у моје име саопшти том команданту, да ја не допуштам сарадњу четника са усташама и да нема Србина, који би такву солуцију смео да прихвати, а најмање бих ја смео бити тај Србин.⁵³

Месец дана касније овај став Роати у једном подужем писму саопштава и војвода Доброслав Јевђевић, помињући и Немце:

Поједине ниже италијанске команде покушавају да нађу платформу помирења или чак и сарадње између нас и одреда хрватских и њемачких. Ми поштујемо обавезе према њеним савезницима. Али категорички изјављујемо да никада и ни у ком случају не можемо заједно иступати ни са једнима ни са другима. Сваки такав покушај довео би до напада на те јединице. Наши легализовани одреди држаће се лојално обавеза да се не мешају у те ствари, али ми нисмо у стању забранити да десет хиљада наших независних четника у њемачко-хрватској зони бране своје куће и породице од крвника и злочинаца. Једини пут да се смири Босна, јесте да се из ње одстрани усташе и преда на управу италијанској војсци.⁵⁴

Уместо договора о уништењу комунизма, генерал Роата је у први план разговора са војводом Бирчанином ставио његов однос према Дражи. Војводе Бирчанина и Јевђевића Италијани су једном већ хапсили због састанка са Дражом. Међутим, они су их тада убедили како су састанак прихватили да би одговорили Дражу од сарадње са Западним савезницима. Али управо у време Бирчаниновог боравка у Сушаку, немачка обавештајна служба јавља Италијанима да се Дража 16. септембра у околини Невесиња још једном састао са четничким командантима тог краја ради планирања операција против упоришта муслиманских усташа у Грачаници и Фазлагиха Кули. Ако би се италијанске трупе противиле тој акцији, рекао је Роата војводи Бирчанину, Дража је наређивао "отварање непријатељства и према њима". Други циљ овог састанка код Невесиња био је борба против комуниста у рејону Прозора и Гламоча.⁵⁵

Сумњичења за везу са Дражом, праћена тражењем нових уступака од Срба, ишла су дотле да је војвода Бирчанин спремио писмо генералу Роати којим потпуно прекида сарадњу са Италијанима. "Анализирајући дубље све напред изнетог, ја јасно видим да од оваквог начина сарадње Срби не могу готово ништа да очекују, јер им се оваквим захтевима италијанске команде намећу само дужности, а не признају никаква права", стоји поред осталог у том писму.

Писмо је предато Роати, али је у италијанско-српским односима све остало по старом: и једни и други ће покушавати да искористе супротну страну колико могу. О повременим италијанским затезањима, мајор Баћовић и војвода Јевђевић писали су Дражи крајем новембра 1942:

Тачно је да су све више неповерљиви, али и не помишљају озбиљно да са нама кидају... Молим Вас да верујете да ми имамо могућност да на извору пратимо њихове намере и да нас сигурно неће заскочити.⁵⁶

Свој став по питању Италијана и усташа Дража је образложио у два депешама мајору Баћовићу и војводи Јевђевићу, послатим 24. новембра. У првој он пише:

Талијанима упутите ултиматум да не помажу усташе ако мисле да прођу с миром. Позовите на солидарност свих осталих крајева, а нарочито Црне Горе, у одбрани Српства од усташа као и од Италијана ако их помажу. Усташе уништавати без милости где год се појаве. Чича.⁵⁷

У другој Дражиној депеши, послатој касније истог дана, поред осталог се каже:

У сваком случају сте јачи од усташа у погледу броја. Имате и две хаубице са доста муниције. Људство усташа несравњиво слабије у моралу од наших. Ако би усташе пошле морате загазити у крв иначе ће поклати народ. У случају да пођу не тиче нас се ни мишљење Талијана. Народ се мора одбранити, иначе шта ћемо му.

Не примамо ни домобранце, све је то усташа. Ако Италијани остану неутрални, утолико боље. На случај да протежирају усташе, онда и по њима. Талијанима не веровати у њихову реч. Развијајте што јаче обавештајну службу да пратите сваки покрет усташа, као и Талијана.⁵⁸

6. САРАДЊА ПАРТИЗАНА И УСТАША У ЗАПАДНИМ ОБЛАСТИМА

На путу из Херцеговине Јосип Броз Тито, врховни командант комунистичких паравојних формација и генерални секретар Комунистичке партије Југославије, пред собом је видео три стварна или потенцијална непријатеља.

Јужно од линије Гат - Книн налазили су се четници и Италијани. Односи између Италијана и Срба одвијали су се и на Тromeђи истим током као и у Херцеговини. И овде су Италијани, после хрватског геноцида над Србима и српског устанка, потисли формације "Независне Државе Хрватске" на север. Затим су потписали споразуме са четничким јединицама и заједно са њима посели градове, док су села оставили самим четницима. Готово све четничке јединице биле су легализоване код Италијана. Да је војвода Ћујић под Дражином командом, то Италијани нису знали, или су се барем правили да не знају. У борбама против комуниста они су помагали четницима, али су настојали да своје учешће

сведу на минимум. Против својих формалних савезника, Хрвата, Италијани су пружали четницима тзв. логистичку подршку. Северно од Бањалуке, после операција против партизана на Козари, у којима су због комунистичке политике тешко страдали српски цивили, налазила се немачка 714. пешадијска дивизија.

На простору између Бањалуке и Босанског Грахова градове су држале јединице нацистичке хрватске државе – усташе и домобрани, док су шуме биле прошаране партизанским и четничким одредима. По правилу, партизани су преовладавали на просторима ближим Загребу и Карловцу (Кордун, Банија, Грмеч, север Лике), а четници на теренима према својој матици (Динара, Трмеђа, Мањача, Мотајица). Партизанским јединицама западно од Грмеча није директно командовао Врховни штаб, већ Комунистичка партија Хрватске. Дакле, војници су били Срби, а командно особље Хрвати.

За ново одредиште партизанског Врховног штаба област северно од Бањалуке није долазила у обзир, јер су комунисти увек избегавали Немце. Остале су друге две могућности: нападати четнике и Италијане или усташе и домобране.

Комунисти су се одлучили за обе ове варијанте, али на различите начине.

Према писму начелника партизанског Врховног штаба, бившег капетана Арсе Јовановића, Оперативном штабу за Босанску крајину од 11. септембра 1942. године, постојао је план за напад на Јајце "са три најјаче бригаде".⁵⁹ Штабу 5. црногорске бригаде Јовановић сутрадан пише да је напад на Јајце утаначен за 15. септембар и да најпре треба уништити околна усташка упоришта.⁶⁰ Град су, наиме, држали Хрвати.

Међутим, 13. септембра Арсо Јовановић обавештава 4. хрватску оперативну зону да се припреми за акције око Босанског Грахова,⁶¹ првог већег српског места на италијанској окупационој зони, окруженог великим бројем српских села организованих у четничке јединице. Грахово је требало напасти са три бригаде – међу којима је била и најбоља партизанска јединица, 1. пролетерска бригада – и два одреда. Истог дана Титов Врховни штаб наређује штабу 4. крајишке бригаде:

Одлучили смо да ликвидирамо Босанско Грахово. Важност тога мјеста у војно-политичком погледу је велика... Грахово се може заузети само у том случају, ако се претходно ликвидирају сви непријатељски отпори од Грахова до Книна (Цигељ, Дерало, Стрмица, као и околна четничка села).⁶²

Слично наређење добија и партизански Главни штаб за Хрватску, с том разликом што је сада уместо Врховног штаба потписан Ј. Б. Тито.⁶³

И 14. септембра Арсо Јовановић пише о нападу на Јајце, али, два дана потом, Ј. Б. Тито саопштава свом Оперативном штабу за Босанску Крајину да се од акције одустало, јер би "напад на Јајце у таквим условима, када непријатељ надире с леђа, био у сваком погледу бесмислен". Ј. Б. Тито затим пише да су већ отпочеле борбе са четницима у селима око Босанског Грахова, као и да се одустало од напада на још једно место са усташко-домобранском посадом, Дувно. Као разлог усмеравања јединица испред Дувна у новом правцу наводи се "спречавање намеравање офанзиве на ослобођену територију", за коју се претпостављало да ће бити покренута од стране четника и Италијана.⁶⁴

Нешто касније, крајем октобра, за одустајање од напада на још једну усташко-домобранску посаду, у Купресу, као разлог наводи се да су јединице "са закашњењем" добиле наређење.⁶⁵

За вођу напада на Босанско Грахово именован је Коча Поповић, кога су комунисти сматрали једним од својих најбољих команданата.

Из једног извештаја Арсе Јовановића види се да је сва, или готово сва, артиљерија са којом су комунисти располагали сакупљена за напад на Босанско Грахово: две хаубице, два брдска топа и више минобацача.⁶⁶ Заповест за напад на ово место Јовановић издаје 25. октобра. У ноћи између 26. и 27. октобра требало је "ликвидирати сва четничка села и непријатељска упоришта око Грахова", а сам напад на град имао се извести "ноћу 27/28". Под тачком шест Јовановић наређује:

Поред тога формираће (комунистичка Команда подручја Дрвар – прим. аут) три екипе за евакуацију конфискованих ствари из четничких села, и то: једна екипа за села: Кесићи, Обраљ, Сарићи, друга за села: Лука и Угарци и трећа за села: Печенци, Видовићи и Кнежевићи.⁶⁷

Дакле, комунисти су унапред спремали екипе за плачкање српских села. У зборницима докумената нема оваквих наредби за хрватска и муслиманска села.

Под ставком "обавештења о непријатељу" Јовановић пише да се у Босанском Грахову налазе само Италијани, и то 1.200 њихових војника, не помињући четнике. Нешто касније, 5. новембра, у писму Ј. Б. Тита штабу 2. пролетерске дивизије стоји да "у Грахову има око 1.000 Италијана са око 200 четника".

Међутим, редакција зборника докумената овде даје објашњење да се у граду заправо налазио само 2. батаљон 152. пешадијског пука "Сасари",⁶⁸ тј. највише 500 италијанских војника. У ствари главну одбрану града давао је корпус "Гаврило Принцип" снаге 800 људи, ојачан четницима из Петровца, Дрвара и Гламоча које су комунисти потисли

претходних седмица. У граду је дакле било око 1.500 четника. Комунистима је то било познато, али су давали лажне податке зазирући од Срба у својим редовима. Нису знали како ће они доживети напад на своје сународнике – који међу осталима чувају и њихове породице – а не на усташе који њихове породице убијају.

Командант корпуса "Гаврило Принцип", мајор Милан Цвјетићанин, у својим записима уопште не помиње улогу Италијана у одбрани Грахова. Он каже како су у шест сати увече, 26. октобра 1942. године, истурене четничке патроле опазиле примицање збијених комунистичких колона. А затим описује ток битке:

Четници су, према раније утврђеном плану, примили борбу и под борбом, бранећи сваку стопу, одступали према Грахову, око кога су били ископани ровови за последњу одбрану. Један део четника остао је у шумама да акцијом с леђа помаже, кад до опсаде дође. Комуниста је било око осам пута више него четника, али је одступање извршено у савршеном реду, и поред великог броја жена и деце који су напуштали села и кретали за Грахово...

У првом налету комунисти су имали велике губитке. То их је толико огорчило да су почели палити сваку кућу до које би допрли, пошто би је претходно потпуно опљачкали. Било је неколико случајева да су запалили и становнике у кућама и нису им дозволили да побегну из пожара. Мало по мало сва села око Босанског Грахова плануше и ватрени језици лизнуше у небо осветљавајући читав крај као да је дан. Сви мушкарци изнад 14 година, које су комунисти у селима нашли, побијени су на најгрознији начин.

Читаву ту ноћ гранате су падале као ватрена киша с неба и засипале храбре браниоце малог Принциповог места у којем се и Принципова стара мајка нашла са осталим избеглицама, молећи се Богу за победу српског оружја над вражјом комунистичком војском. Бука граната мешала се са циктањем пушака и митраљеза, праском бомби и ужасном дреком партизанки које су бодриле своје "другове" за време неколико јуриша, које су на разним местима фронта у току ноћи неколико пута покушавали. Сви ти јуриши били су одбијени и скупо су их стали.⁶⁹

Сутрадан, 27. октобра, Арсо Јовановић и Коча Поповић подносе први извештај Ј. Б. Титу о нападу:

Ноћас смо ликвидирали сва четничка и окупаторска упоришта око Грахова, па до Стрмице. Отпор је био жесток. Упад у сам град није нам успео, мада су наши делови долазили до саме жице... Бандита смо убили око 20 ван града, док су непријатељски губици у граду велики... Плен у намирницама и осталом богат је.⁷⁰

Тог дана борба је изгубила на жестини, али су комунистички напади ипак настављени. Ноћ између 27. и 28. октобра била је одлучујућа. "Ако пакла има ту је тада био", каже Цвјетићанин и наставља: "Јутро нас је нашло на истим местима, само мање и нас и њих". У немоћном бесу комунисти су кидисали још један дан и још једну ноћ. Повукли су се 29. октобра, остављајући на бојном пољу, према мајору Цвјетићанину, 620 погинулих бораца. Четници су изгубили 87 војника, док број жена, деце и стараца страдалих од комуниста у околним селима није утврђен.⁷¹

Према наређењу Арсе Јовановића напад на Грахово је обустављен 29. октобра. Један део јединица са тог сектора остављен је "око Грахова", док је други део упућен у напад на "четничка упоришта на отсеку Книн-Стрмица".⁷²

Села око Босанског Грахова комунисти су потпуно спалили, а сву покретну имовину опљачкали. И у самом Грахову ниједна кућа није остала поштеђена од њихове артиљерије. Наступајућа зима, у тој пустоши, није се смела дочекати. Месец дана после Граховске битке одлучено је да се цивили пребаце у Далмацију, а да војници оду у помоћ Личанима у Грачац. У овом месту очекивала се нова велика битка са комунистичком главнином. После евакуације цивила и војске, комунистичке претходнице ушле су у Босанско Грахово.

Док су битке за четничку територију биле жестоке, то није био случај са местима која су држале формације нацистичке хрватске државе. При нападима на Србе с једне, и Хрвате и муслимане с друге стране, комунисти су имали два аршина.

Када је 15. новембра 1942. издао директиву за наступање у правцу Централне Босне, Ј. Б. Тито је писао оштрим тоном: "Према четничким вођама и затрованим четничким бандама треба бити немилосрдан". Затим је поновио:

Напомињемо вам да се на Озрену налазе затроване четничке банде.⁷³

Како је у партизанским редовима било доста Срба, комунисти су их посебно спремали за убиства својих најрођенијих. У говору једној јединици састављеној од Срба, Ј. Б. Тито је 7. јануара 1943. рекао дословце:

Рука није задрхтала ни када се требало обрачунавати и са рођеним оцем, ако је он пришао издајницима четницима.⁷⁴

Међутим, у директиви Ј. Б. Тита од 25. новембра 1942. за напад на усташки гарнизон у Ливну, срећемо савим другачији тон:

У самоме Ливну има око 500-600 усташа, већином млађих бораца. Ова непријатељска посада не испољава никакву активност према нашим јединицама... У Ливањском Пољу усташе врше општу присилну мобилизацију... Сеоско становништво у западном делу Ливањског Поља нама

је потпуно наклоњено, чак и она села која су раније била усташки расположена сада прилазе нама и шаљу нашим јединицама намирнице које су сами прикупили добровољним прилозима... Зато ви требате са сељацима у Ливањском Пољу поступити опрезно и показати се као прави народни ослободиоци и заштитници.⁷⁵

Ево још једне од уобичајених наредби партизанског команданта. Реч је о директиви Босанском корпусу од 30. марта 1943. године, која гласи: "Сву вашу борбу употребите против четника у централној Босни и Крајини, а одбрамбену борбу против усташа ако вас нападну".⁷⁶

Партизанске јединице, изузев командног кадра готово искључиво састављене од Срба, примећивале су да нешто није у реду, не само у вези опште оријентације, већ и у случајевима конкретних борби.

Наиме, напади комуниста на усташе и домобране имали су двојак карактер: Хрвати би се или брзо повлачили, готово без борбе, остављајући партизанима мноштво оружја и ратне спреме добијене од Немаца, или би се лако одбранили наносећи партизанима необично високе губитке.

Пример лаког освајања је и Бихаћ. Мада је ово место проглашено главним градом комунистичке републике, у зборнику докумената Врховног штаба не посвећује се пажња начину његовог пада, 4. новембра 1942. Има само један извештај који говори о веома богатом ратном плену. Делови извештаја, попут овог: "Пронашли смо још две хаубице поред електричне централе са већом количином барутних пуњења", више указују на договорено остављање оружја, него на борбу за град.

У истом извештају постоје и други слични примери. Тако, усташе и домобрани без борбе напуштају Босанску Крупу (али у овом случају спаљују магацине), затим село Отоку и град Цазин:

Јутрос смо добили извештај од штаба 4. хрватске и 8. банијске бригаде да су 6-ог о. м. по подне ушли у Цазин и да тамо нису нашли непријатеља, јер је овај раније побегао.⁷⁷ У овом документу, с почетка новембра 1942, када је битно проширена "Бихаћка република", наводи се да је борбом против усташа заузето једино Личко Петрово Село.

Никола Плећаш Нитоња, тада командант партизанског батаљона, сведочи о неуспешним нападима на формације хрватске нацистичке државе, са огромним партизанским жртвама: После операција у Крабавском Пољу, међу Србима партизанским борцима све учесталије су се чули гунђајући протести у односу на начин извођења операција, а посебно о томе како је могуће да нас усташе сваки пут сачекају спремне и будне, иако смо се трудили да се неопажено приближимо, најчешће ноћу или пред саму зору. Потом се говорило гласно и отворено да то неко доставља обавештења усташама за сваку нашу намеру.

У напад на Косињ 31. јула (1942. године – прим. М.С) усташе су нас дочекале у пуној спремности, па у тој борби гине 350 Срба партизанских бораца. На вести о овим подлим подметањима Срба пред усташке цеви, сеоски младићи су се разбежали, па је партизанској команди било потребно целих месец дана да мобилише нужан број нових Срба за поуну губитака. Чим је та нова мобилизација извршена и губици накнађени, упућени смо у нови напад на Удбину, где су нас усташе сачекале, по други пут на истом месту, па су губици Срба партизана у погинулим и рањеним били око 650.

Без обзира на те огромне губитке, Команда партизана Лике (Хрват Јаков Блажевић) наставља рад несмањеном брзином и у том смислу наређује нову мобилизацију, саопштавајући месним одборницима да што пре сакупе нових 1.000 Срба и да то буду само најмлађи, пошто су старији Срби почели да представљају проблем за партију.⁷⁸

Ради подизања морала својих јединица, комунисти су на католички Божић, 25. децембра 1942, напали и савладали усташки гарнизон у Ловињу. Протести Срба-партизана овим ипак нису ублажени, јер је уочи напада на Ловињац, како даље наводи Плећаш, издата наредба да усташке "животе треба по сваку цену сачувати", пошто су то наводно "силом мобилисани Хрвати, ваша браћа". Када је потом, на Српску Нову годину, комунистичка главнина упућена у напад на четнике у Грачацу, такође према Плећашу, стигло је другачије наређење: "Кад започне борба, убијај све од године младости до стотину година старости".

Плећаш је, попут многих, првом приликом побегао од партизана, да би ступио у четничке редове.

Исти процес одвијао се и у јужним деловима Лике. Партизанска 9. хрватска бригада, чији је борачки састав такође био српски, у ноћи између 23. и 24. октобра 1942. године напала је једну чету четника у селу Радуч код Грачаца. После очајничког отпора пред десетоструко бројнијим нападачем, село је пало и партизани су убили 45 четника и три жене, већином као заробљенике, на свиреп начин.

У међувремену, српска села из којих су мобилисани партизани за 9. хрватску бригаду, остала су незаштићена од усташа. Партизанска команда не враћа одмах своју јединицу, већ је задржава у селима Могорићу и Врепцу. Тада код команданта бригаде, Милана Купрешанина, који је иначе пореклом био Србин, али већ комуниста са дугим стажом и "шпански борац", на коњу стиже Маниша Диклић јављајући да су усташе блокирале село

Јошан и да врше покољ. И многи партизани 9. хрватске бригаде, из Јошана и суседних села, траже хитан повратак. Међутим, 9. хрватска бригада остаје ту, док усташе убијају 180 Срба у Јошану.

Коментаришући овај догађај, Богдан Болта, један од старешина и потом хроничара Динарске четничке дивизије, пише:

За оне који би случајно тешко разумели овакву сарадњу усташа и комуниста, допустимо да логика постави питање: када знамо да је Комунистичка партија упутила бригаду своје војске да побије, рецимо, све четнике у селу Радучу због тога што су националисти и непријатељи, зашто да не створи могућност усташама да побију исти такав српски елемент у селу Јошан, поготово када се нерадо мобилише у њене редове?⁷⁹

Сарадњу усташа и комуниста Богдан Болта доказује и мапом злочина:

Ми знамо, да тамо где су биле четничке јединице у јужној Лици, или ма где, усташе нису могли убити ни једног Србина путем масовног покоља. А тамо, где су били партизани, и то са својим јаким снагама, као што су их имали у средњој Лици и Крбави, у срезу удбинском и кореничком, усташе су у тамошњим српским селима несметано вршили покоље током рата, као што су и 1941. Доказано је да је партијска партизанска команда Хрватске у лето и јесен 1942. намерно склањала партизанске јединице из српских села у томе делу Лике, да отвори пут усташама, да у њима изврше покољ.⁸⁰

7. ПАРТИЗАНСКИ И УСТАШКИ КОМАНДАНТ – РОЂЕНА БРАЋА

Западно од Динарске четничке области налазила се Гацка четничка зона. Почињала је од Медака, па се преко Госпића и потом Горског Котара протезала до Српских Моравица, места удаљеног неколико километара од словеначке границе. Ово је Горња Лика, која је за разлику од Доње Лике брдовита, док је назив зоне дошао од Гацке долине, а овај од реке Гацке.⁸¹

После првог таласа хрватског геноцида и у Гацкој долини Срби дижу устанак, потом комунисти завладавају устаничким одредима, па их четници, низом пучева, узимају под своју команду. Крајем 1941. и ове области обухватају 2. и 3. италијанска окупациона зона, а четници склапају споразум са Италијанима. Само, италијанско питање је овде било још компликованије, јер су неки од италијанских официра били комунисти па су помагали партизанима.⁸²

Гледано са запада, у Горњој Лици су се налазиле следеће формације: Италијани, четници, комунисти, усташе. Низом напада током 1942. године комунисти су покушавали да преотму Горски Котар од четника, али то им није пошло за руком. Притом су формације Главног штаба Хрватске чиниле злочине над српским цивилима попут усташа. Овде је и дословце долазило до братске сарадње комуниста и усташа, јер су командант Главног штаба Хрватске, Иво Рукавина, и усташке Црне легије, Јуцо Рукавина, били рођена браћа.⁸³ Тако, када је 1.500 црнолегијаша кренуло преко Кордуна и Лике, партизани су повучени са правца њиховог пута и позвани на "народни збор" у село Кунић:

И док су "партизански хероји" играли коло и веселили се, дотле су усташе несметано вршиле свој крвави пир. Колики је био плен, лов на Србе, видело се најбоље по врсти убијања. Плен је био толики, да усташе нису имале времена по њиховом урођеном принципу, жртве најпре садистички мучити а потом убити, већ су им само пресецали вратове. Највећи злочин почињен је у Тржићу и Примишљу а потом у Вељуну и Перјасици. Многе жртве, које нису одмах умрле, превезене су воловском упрегом на четничку територију у Плашки, где им је указана прва помоћ. За цело време покоља није испаљена ни једна партизанска пушка на усташе.⁸⁴

Капетана Илија Поповић, официр америчке обавештајне службе ОСС, послат код комуниста у време Техеранске конференције, видео је усташког команданта Јуцу Рукавину као госта на вечери у једном партизанском штабу. Партизански комесар позвао је Поповића на вечеру, на Петровој Гори, и ево шта се потом догађало:

Дошао сам у једну кућу и за столом видео како седе двојица усташа (поручници) и мајор Рукавина (исто усташа). Тај мајор Рукавина имао је на себи немачко одело и гвоздени крст. Ја сам онда комесару рекао: `Нисам дошао у Југославију да седим и једем са крвопијама које су убијале српски народ. Ја сам дошао да се против њих борим`. Четири пута сам улазио у Југославију и никада нисам видео да су се партизани борили против Немаца. Из Југославије сам изнео много рањеника у Италију и сваки ми је казао да његове ране нису од непријатеља, него: "Моје су ране од мога брата".⁸⁵

8. НЕМАЧКО ВИЋЕЊЕ СТВАРИ КРАЈЕМ 1942. И ПОЧЕТКОМ 1943. ГОДИНЕ

У извештају команданта немачке 718. посадне дивизије, генерала Фортнера, од 12. октобра 1942, говори се о оснивању "самосталне совјетске републике Јања", југозападно од Јајца, која ће потом прерасти у "Бихаћку републику". Генерал Фортнер пише како су хрватске формације постале партизански "снабдевачи оружјем":

Организација и наоружање разних бригада ове совјетске републике напредују задивљујуће. При томе, снабдевачи оружјем у првој линији су хрватске оружане снаге и усташе, чије

посаде скоро редовно, ако је на њих извршен енергичан напад, дозвољавају да буду разоружане не пружајући никакав отпор, или беже, остављајући за собом своје тешко наоружање, а делимично чак и своје пушке.⁸⁶ У ствари, то су они "фингирани напади", путем којих су усташе и домобрани остављали ратну спрему комунистима. Због Немаца они нису смели да их снабдевају другачије, барем не у већим количинама.

И после три месеца немачки извори говоре како се "Титова држава" лако ширила на рачун "Независне Државе Хрватске", чији магацини су јој стајали надокнадити руку. У извештају 718. пешадијске дивизије од 6. јануара 1943, о комунистима пише: Изгледа као да их посебно драже упоришта која поседају само хрватске оружане снаге или усташе, пошто су управо тамо без муке могли доћи до плена у храни и оружју... Напади у облику препада на упоришта са немачком посадом очито се избегавају и предузимају вероватно тек након брижљиве припреме.⁸⁷

9. САРАДЊА КОМУНИСТА И УСТАША ПОВОДОМ КАПИТУЛАЦИЈЕ ИТАЛИЈЕ

На наклоност Ј. Б. Тита према усташама Анте Павелић је одговорио истом мером. Највећу подршку хрватски поглавник пружа комунистима у време капитулације Италије. Павелић тада упућује проглас хрватском народу позивајући партизане "које су Италијани терором приморали да оду у шуме" да се заједно са усташама боре против Италијана.⁸⁸ Потом, 30. септембра 1943. године, влада "Независне Државе Хрватске" објављује "Поглавникову уредбу о помиловању". Уредбом су сви Хрвати из дотадашње италијанске окупационе зоне, који су били у "партизанима", мада се називају "припадницима оружаних банди", амнестирани.⁸⁹

Ово су практично били позиви усташама да пређу у партизанске јединице и тако избегну одговорност за почињени геноцид над Србима. У комунистичке редове, овом приликом, прелази и велики број усташких официра.

Павелићева влада није се уздала у немачко обећање да ће највећи део приморја после капитулације Италије бити прикључен "Независној Држави Хрватској". И усташе су, наиме, виделе да ће Немци изгубити рат, процењујући како је сигурније да се област приморја укључи у Хрватску преко комуниста.

Тако се одиграо следећи процес: мислећи да је заиста крај рата, многи домобрани и усташе, као и хрватско становништво, нарочито са Јадрана, масовно ступају у партизанске редове. Комунисти су настојали да што више искористе ту појаву: "Упућујемо у Далмацију још двије дивизије", пише Ј. Б. Тито Пеки Дапчевићу 12. септембра.⁹⁰ Најпре стиже 1. пролетерска, у област Сплита, 16. септембра, а потом и 5. крајишка дивизија, 21. септембра у средњу Далмацију. Обе ове јединице се, међутим, брзо повлаче, већ крајем септембра, са наиласком првих немачких одреда (комунисти су држали Сплит од 11. до 27. септембра).

"На обали огроман плен и прилив снага", писао је Ј. Б. Тито 1. пролетерској дивизији и 2. ударном корпусу 15. септембра, уз обавештење да су Немци почели да долазе (заузели су Клис).⁹¹ Сва места у која су кренули Немци су заузели без отпора, или уз симболичан отпор.

Ј. Б. Тито 9. септембра обавештава 1. босански корпус да му уступа 50 домобрана, "који су потукли њемце из своје сатније и пришли нама".⁹² Ових дана у партизане ступају и домобрански артиљеријски пук у Вараждину, Први горски здруг "Др Анте Павелић" у Поповачи, као и делови легионарске дивизије "Тигар".⁹³

На привлачењу Хрвата комунисти су радили и пре капитулације Италије, нарочито преко сарадње са највећом хрватском политичком партијом – Хрватском сељачком странком (ХСС). Ову странку Немци су сматрали резервном варијантом за владајући усташки покрет, намеравајући да њеног лидера, Влатка Мачека, ставе на чело Хрватске уместо злочинима компромитованог Анте Павелића.

У писму Централном комитету Комунистичке партије Хрватске и Главном штабу Хрватске од 14. августа 1943, Ј. Б. Тито наводи да са Хрватском сељачком странком треба "споразуме стварати на бази Завноха".⁹⁴ ("Земаљско антифашистичко веће народног ослобођења Хрватске", тј. управни орган на комунистичкој територији у Хрватској.)

Тог истог дана Едвард Кардељ обавештава Ј. Б. Тита како на комунистичкој "слободној територији" излази лист ХСС-а "Сељачки дом", сугеришући да је "ХСС сељачка партија, и став према њој мора бити мало друкчији него према осталим партијама".⁹⁵

Разуме се, овакав однос комуниста према некој од српских политичких партија, био је незамислив.

О новим случајевима престројавања Хрвата Ј. Б. Тито 30. августа пише 1. босанском корпусу:

Домобранске снаге у великом броју прелазе на нашу страну. Радићева група из ХСС пришла је отворено нама и формирала под нашом командом одред "Браћа Радић".

У ствари, под тим именом није формиран одред, већ бригада, чије језгро је чинило 500 домобрана из Вировитице. Комунисти нису дозволили Хрватској сељачкој странци да постави

своје комесаре, с образложењем да су они "непартијска војска", уз уобичајену пропагандну флоскулу: "Наша војска није партизанска, него народноослободилачка, а комесари не спроводе ничију партијску идеологију, него линију народноослободилачке борбе."⁹⁶

Потом је, 5. септембра, Ј. Б. Тито писао Пеки Дапчевићу:

У Хрватској ХСС присташе прилазе нама. Створена је опозиција Мачеку која сарађује са нама. Читави домобрански гарнизони прилазе к нама с официрима. Распад Павелићеве војске је очит.⁹⁷

Октобра месеца највише домобрана и усташа прилази комунистима у Тузли, на челу са командантом овог места, бившим капетаном у војсци Краљевине Југославије Сулејманом Филиповићем. По пријави избегличке владе, Филиповић се од октобра 1942. налазио на листи савезничке комисије за ратне злочине у Лондону. О овом случају, бивши амбасадор Краљевине Југославије у САД-у, Константин Фотић, објавио је чланак у "Вашингтон посту" 28. јуна 1945, под насловом "Злочинац на слободи". Наслов се односи пре свега на хрватског поглавника Анту Павелића, кога комунистичке власти нису тражиле, па чак није осуђен у одсуству, док је изречена пресуда и таквим Србима као што је Слободан Јовановић, или сам Константин Фотић. Ево извода из Фотићевог чланка:

Док су Хитлер и Химлер и њима слични или извршили самоубиство или су у рукама Савезника, чекајући на суд за своје злочине, дотле се не зна где се налази Павелић, а Титова пропаганда лукаво и брижљиво избегава сваки помен Павелићевог имена. Један од Павелићевих главних помагача, Сулејман Филиповић, који је узимао директног удела у масакрима Срба у Босни, пришао је партизанском покрету у октобру 1943. године. Мада је југословенска влада у избеглиштву саопштила његово име Савезничкој комисији за ратне злочине у Лондону у септембру 1942. године, Филиповић је постао министар у Титовој влади. У другу руку, у време немачке предаје, десет Павелићевих, хрватских, усташких дивизија предале су се Титу без отпора. Можда објашњење за необично ћутање Титовог режима, односно Павелићевог боравка, треба тражити и у тим нечасним односима између Тита - Павелића и Ватикана, те партизана и усташа.⁹⁸

И многи други ратни злочинци потражили су спас у комунистичким редовима, где су оберучке дочекивани и награђивани високим чиновима и функцијама. Следи неколико познатих случајева.

Бивши поручник Краљевине Југославије, Рудолф Петовар, као усташки официр учествовао је у покољу Срба у срезу Љубиње, у Херцеговини. Командовао је свим хрватским формацијама у том крају. Код партизана је унапређен у генерала, а после рата је проглашен "народним херојем".

Хусеин Миљковић из Кадуше био је командант злогласног усташког одреда. У партизана је, са тим одредом, прешао новембра 1943. године и одмах је унапређен у чин пуковника. Немци га заробљавају 1944, а остатак његовог одреда враћа се у усташке формације. Потпуковник Фрањо Пирц по преласку у партизана одликован је Орденом партизанске звезде другог реда и унапређен у генерала. Одмах после рата, 1946. године, постављен је за амбасадора у Аргентини, где се склонио највећи број усташа, на челу са Антоном Павелићем. Иако се изјаснио за резолуцију Информбироа, није послат на Голи оток, нити је прогоњен. Комунистичка тајна полиција већ тада је слала агенте да проналазе и убијају четнике у емиграцији. Међутим, ни један атентат комунисти нису извршили на усташке лидере, па ни на Павелића (хрватског поглавника пронашли су у Аргентини и ликвидирали црногорски четници: главни атентатор био је Благоје Јововић).

Мухамед Сууук, велики жупник Пливе и Рама, новембра 1943. прилази комунистима и одмах постаје члан њихове владе (Авној). Одликован је Орденом партизанске звезде другог реда. Ибрахим Шатор, усташки натпоручник из Мостара, командант среза Коњиц, лично је убио 100 Срба. Крајем 1943. постаје члан Авноја за Босну и Херцеговину, настављајући да убија Србе. Партизански командант Коњица, Јоксим Мрковић, писао је надређенима да су због тога Срби "почели бежати" из партизанских редова.

Ибро Ибраковић, заменик котарског предстојника у Босанском Петровцу, лично је убијао и наређивао убијања Срба, почев од 16. јуна 1941. године. По преласку у партизана постао је командант једне од крајишких бригада.

Најпознатији је прелазак Марка Месића, усташког пуковника, команданта свих хрватских трупа на Источном фронту. Месића су црвеноармејци заробили фебруара 1943. године, а марта 1944. на захтев Ј. Б. Тита постављен је за команданта формације основане од хрватских заробљеника, касније назване "Прва југословенска народноослободилачка бригада". Ова јединица ће у јесен 1944, заједно са Сталиновом војском, упасти у Србију и починити велике ратне злочине.⁹⁹

У строго поверљивом досијеу комунистичке полиције - Озне - с почетка децембра 1944. године, наведена су нацистичка одликовања и сви други битни подаци о Марку Месићу.¹⁰⁰ Неоснована би била претпоставка, за овај и друге случајеве, да комунисти нису знали кога примају у своје редове. Напротив, њихова политика према Хрватима уопште, и усташама посебно, ишла је тачно одређеним правцем, још од пре рата.

Као и друге зарађене стране, и комунисти су после капитулације Италије очекивали искрцавање Западних савезника на Јадран. Тако, Ј. Б. Тито 10. септембра пише 2. пролетерској дивизији:

Директива: разбити и онемогућити четничку мобилизацију, проширити се, попунити јединице...

У октобру се може очекивати искрцавање савезника на обали. Главни задатак је мобилизација и јачање ваших снага. Не упуштајте се још увјек у јаче борбе с њемцима.¹⁰¹ Према томе, Ј. Б. Тито је наређивао да партизани нападају у леђа четнике, док су се они борили против Немаца у оквиру припрема за дочек савезничке инвазије. Наредбе су, заправо, биле уобичајене, јер су у свако доба, па и у ово, комунисти избегавали борбу против Немаца и њихових сателита, док им је први циљ био борба против четника. Тако, 8. августа 1943. године Ј. Б. Тито пише штабу 2. пролетерске дивизије:

Крените хитно у правцу Сануака и Фоче. У Сануаку, око Чајница, четници се туку са муслиманима. Треба четнике ликвидирати и мобилисати.¹⁰²

Дакле, и у ситуацији када су се четници борили против муслиманских усташа да би зауставили покоље српских цивила – 2. пролетерска дивизија, састављена већином од Срба, добија задатак да помогне усташама...

Управо у време капитулације Италије четници су предузели до тада највеће операције против Немаца и усташа. Ослободили су Подриње, делове Источне Босне, Западне Србије, Црне Горе и Херцеговине, стварајући мостобран за дочек очекиваних савезничких трупа. Истовремено, током септембра и октобра 1943, све расположиве снаге комунисти су слали у напад у леђа четницима заузетим борбом против Немаца и усташа. Главни правац четничке офанзиве против осовинских трупа, који је ишао према Сарајеву, комунисти су успели да зауставе тек крајем октобра. Тада су четничку главнину истовремено са истока и запада нападали Немци и њихови савезници, а са севера и југа партизани.

Појачања својим јединицама које су нападале у леђа четнике на сарајевском правцу, Ј. Б. Тито је најавио 1. октобра, радио депешом 2. ударном корпусу под командом Пеке Дапчевића:

Намјеравамо, чим буду ослобођене, послати на ваш сектор још једну или двије дивизије. Ово држати у највећој тајности.

Предузмите све да се онемогући четничка мобилизација.¹⁰³

У распису свима од 4. октобра, Дража предвиђа овај комунистички план:

Комунисти у Далмацији претрпели страховите губитке... Сада се искупљају, уколико су успели да се извуку из немачког обруча, у области Ливна. Сада треба очекивати следеће: прво, да се реорганизују, и друго, кад се реорганизују да ће вршити упаде у Херцеговину, Црну Гору и Источну Босну.

Наиме, комунисти су послали део снага у Далмацију, ради преузимања оружја које су им Италијани предали по заповести Западних савезника, али ускоро су наишли Немци и разбили њихове јединице. У истом распису Дража такође пише:

Објасните народу шта нам чине као и да смо ми прави борци против свих како унутрашњих тако и спољних непријатеља без разлике. Наша одлучна борба против Немаца служи нам као најбољи доказ да се боримо за ослобођење а не за политичке промене у Југославији.¹⁰⁴ Тако, четници 5. октобра савладавају Немце и усташе у Вишеграду, сутрадан им наносе тежак пораз на Сјемећком Пољу, 12. октобра ослобађају Рогатицу од усташа, а за 22. октобар планирају напад на немачко-усташко упориште на Соколцу, последње испред Сарајева.

Прва јединица коју је Ј. Б. Тито успео да пошаље против четника у офанзиви према Сарајеву, из Западне Босне, била је 5. крајишка дивизија. Ова јединица, бројна 3.000 људи, кренула је 10. октобра са линије Фојнице – Горњи Вакуф, преко Калиновика.¹⁰⁵ Дан раније, 2. ударном корпусу је најављен и долазак 1. пролетерске дивизије. Том приликом још једном је наглашен задатак број један: "Рашчистити потпуно са четницима".¹⁰⁶ Ј. Б. Тито је поновио и основни задатак комуниста, који су они већ у неколико наврата покушавали да остваре: "Мој план јесте: концентрисати 1. корпус и ваш 2. корпус на сектору Сануака и Метохије и, када за то буде моменат сазрео, кренути у правцу Србије и Македоније".¹⁰⁷

Депешом од 21. октобра, Ј. Б. Тито обавештава 2. ударни корпус:

Четници под командом Рачића заузели Вишеград и Рогатицу. Пета дивизија стигла у Фочу и данас смо јој издали наређење да одмах крене у правцу Горажда и Рогатице, заузме Вишеград и чека даља наређења.

Према томе упутите и ви две бригаде да одмах крену у правцу Прибоја и Рудога за заузимање та места.¹⁰⁸

Међутим, до партизанског Врховног штаба стигла је нежељена вест: да је 2. ударни корпус ступио у борбу са Албанцима. Ј. Б. Тито одмах упућује критику:

Нисте требали да се закачите са Албанцима, већ сте ваше операције морали уперити према Србији. То је најважнија стратешко-политичка задаћа садашњице да се онемогући Дража. Треба радити хитно у том правцу због вањско-политичких разлога.¹⁰⁹

Командант 2. ударног корпуса, Пеко Дапчевић, на ову критику је одговорио: "Ми нисмо напали Арбанасе, већ они нас заједно са Немцима са правца Андријевице. Чак смо их покушавали неутралисати и водили са њима разговоре".¹¹⁰

У овом писму од 21. октобра, Ј. Б. Тито најјављује знатно већу акцију него раније: Пета дивизија је већ на Дрини. Скоро ћу доћи и ја са још две дивизије. Дотле морате ви хитно радити. Наредићу и Војвођанској да пређе у Србију а и Кости да вас подупре код Вишеграда. Јавите ваше мере у том правцу.¹¹¹

Према томе, требало је да дођу 1. пролетерска и 6. личка дивизија (које су са 5. крајишком чиниле 1. пролетерски корпус) из околине Дрвара, затим 16. војвођанска дивизија из области Мајевице, а такође и 3. ударни корпус, под командом Косте Нађа, из области Тузле. Другим речима, комунисти су против четника на правцу Вишеград – Сарајево планирали ангажовање сва три своја мобилна корпуса (1. пролетерски, 2. ударни и 3. ударни), као и локалне јединице. Дакле, све што су могли.

У зору следећег дана, 22. октобра, два сата пре него што ће напасти Немце и усташе на Соколцу, четници су са севера нападнути од стране 17. ударне дивизије 3. корпуса, а са југа од стране 5. крајишке дивизије 1. пролетерског корпуса. У распису свим јединицама од 14. новембра, Дража је објаснио шта се тада дешавало:

Наше трупе из Босне уз садејство снага из Србије опколиле су усташе и Немце којих је било 4-5.000 на Соколцу источно од Сарајева и који су бранили Сарајево. Наше трупе пре овога победоносно су освојиле Вишеград и Рогатицу. Напад на Соколац требало је да се изврши 22. октобра, по ноћи. Уочи 22. октобра комунисти су се издајнички и подмукло подвукли позади наших снага које су дошле из Србије и ударили у леђа, а у исто време усташе и Немци извршили су удар са фронта. Ово нека послужи као најбољи доказ свима да су комунисти у пуној сарадњи са усташама и Немцима а у своје редове примили су сав олош који мрзи Југославију и Србе...

Због овог комунистичког издајничког напада ми смо морали напустити опсаду Соколца. Кажите свима овај случај као најбољи доказ да је комунистичка борба против окупатора само лаж.¹¹²

У зору 22. октобра, уместо да нападају Немце и усташе, четници су направили одбрану од напада са свих страна – у облику јежа, у селу Стенице.¹¹³

Ускоро се нападу придружује и друга дивизија 3. корпуса, 27. источnobосанска. Под борбом, четници се извлаче из потпуног окружења и пробијају према Вишеграду. Тако је напад четника на Немце и усташе заустављен. Комунисти, наравно, нису нападали Немце и усташе, а ни ови њих. Ситуацију дијаметрално супротну оној из њихове пропаганде, они су по обичају правдали лажним информацијама, чак и у интерној комуникацији. Друга пролетерска дивизија 15. октобра извештава 2. ударни корпус да четници заправо и нису ослободили Вишеград: такође, да у Вишеграду није ни било Немаца, већ само усташа. Наводно, десило се ово:

Четници су напали Вишеград и били су продрли до средине града, али су их усташе истерале. Чује се да је у Вишеграду остало око 200 мртвих четника, а велики број рањеника је допремљен у Прибој.¹¹⁴

После рата, комунистички историчари су нудили разне верзије ових догађаја. Ево једне: Почетком октобра 1943, са својим Церским четничким корпусом, Драгослав Рачић је пошао у правцу Источне Босне. Пошто су се усташе повукле, он је без отпора ушао 6. октобра у Вишеград, а убрзо и у Рогатицу, Горажде и Олово. Наступајући у правцу Романије, уз помоћ четника из Источне Босне, Рачић је присилно мобилисао српски живаљ и вршио масовне покоље и пљачку муслиманског становништва.¹¹⁵

Ово је друга верзија комунистичких историчара:

Напад четника на домобране и Немце у Вишеграду извршен је 5. октобра. Циљ напада био је да се представницима британских и америчких војних мисија, које су посматрале напад, покаже како се, тобоже, четници боре и против окупатора.¹¹⁶

Једна новија комунистичка верзија најпре констатује да су управо у ово доба, октобра месеца, уочи четничке опсаде Соколца, усташе извршиле највећи покољ Срба у овој области. "Многе четничке јединице биле су ослободиле Рогатицу, Горажде, Вишеград и опколиле Соколац да га ослободе", саопштава потом овај извор, што је раније било независливо. А онда наставља:

До партизанске команде дошло је обавештење да би у Соколцу четници могли извршити велики покољ и уништење много муслиманског народа... Сазнавши за намеру четника, команда партизанских јединица издаје наређење борцима 2. крајишке и романијском одреду да нападну четнике. Брзим напредовањем партизанске јединице су у селу Сијерци нападе Азбуковачку бригаду капетана Драгослава Рачића и том приликом су разбили четнике који су побегли ка Србији, а романијски четници на своје одредиште. У тој борби погинуо је капетан Павловић, заменик Рачића и њихових 97 четника који су касније заробљени на једном месту званом четничке гробнице у Сијерцима.¹¹⁷

Ова верзија је ипак је корисна, јер заправо открива праве размере комунистичке издаје.

У међувремену, док су делови 1. пролетерског и цео 3. ударни корпус нападали четнике на сарајевском правцу, 2. ударни корпус је нападао четничку позадину у долини реке Увац. "Општи задатак: разбити четничке банде и очистити територију до реке Увац", наређивао је штаб 2. ударног корпуса својој највећој јединици, 2. пролетерској дивизији, 29. октобра 1943. године.¹¹⁸ Трећа сануачка бригада из састава 2. пролетерске дивизије следећег дана извештава да је напала четнике код Штиткова, али да је морала да "одступи". Извештај потом описује даљи ток борбе:

Наши су се пребацили преко Кладнице потока у село Урсуне, где су после краћег споразума са муслиманима били прихваћени, одморили се, а потом се исте ноћи преко Увца пребацили у с. Акмачићи.¹¹⁹

Муслимани који су "прихватили" 3. сануачку бригаду били су заправо муслиманске усташе. Команда 3. сануачке бригаде је због овог садејства похвалила муслимане партизане у својим редовима – који су колико јуче вероватно били усташе – команданта 1. батаљона Халила Хауимуртезића и командира 1. чете тог батаљона Зећу Мусића. Комунисти су, као и усташе, према четницима и даље имали исти однос. У овој борби заробљено је 20 четника, "од којих је пет остављено живих и сврстани у наше редове, а остали су пострелани", пише у извештају 3. сануачке бригаде.¹²⁰ Познат је још један извештај ове бригаде о односу према заробљеницима, с краја децембра. У селу Забрђе две чете њиховог 2. батаљона су "похватили пет четника – зликоваца, које су одмах ликвидирали".¹²¹ Док су све расположиве комунистичке снаге нападале четнике са запада, Немци су са свим јединицама које су имали у Србији, укључујући и стратешку резерву, заједно са Бугарима и љотићевцима нападали четнике са истока. Током октобра и почетком новембра 1943. године Немци су предузели четири операције против четника у правцу Златибора и Златара: "Маисколбен", "Крум", "Долхштос" и "Хамелброт".

10. СТРАДАЊЕ ПРОТЕ КОНСТАНТИНА КРСТАНОВИЋА У ШИБЕНИКУ

За време кратке владавине комуниста у приморским градовима, поновили су се масовни злочини Хрвата над Србима. У односу на период усташке власти с пролећа 1941, разлика је била у томе што су сада, по повлачењу италијанске војске, ликвидирани и многи италијански грађани, као и изванредан број југословенски оријентисаних Хрвата. Неке убице су биле нове, а неке исте као раније, само под петокраком.

Секција Југословенског Централног националног комитета за Далмацију известила је Врховну команду о двочасовној комунистичкој владавини у Шибенику. Врховна команда 25. септембра преноси овај извештај свим радио станицама:

Када су комунисти упали у Шибеник одмах су приступили хапшењу Срба. Четири православна свештеника, чланове црквеног суда са њиховим фамилијама отела су из њихових руку четири италијанска војника са једним тенком и сакрили их у подрум касарне. Ухапсили су 80 најугледнијих Срба и на периферији града затворили у једну зграду.

По њиховом списку требало је да буде убијено одмах 900 националиста из града међу којима је било 11 Хрвата а остало Срби. Град је био искићен са црвеним и хрватским заставама са петокраким звездама. Бискупски и католички двор и католичке цркве, сем италијанских касарни и српских кућа, носили су црвене и хрватске заставе са петокраким звездама. Чак су и жене хапшене. Извршене су пљачке свих магацина и трговина.

На крају града почело је суђење и убијање. У првој партији одведен је на стрелиште прота Константин Крстановић, са још девет. Погубљење је извршено. Кад је друга партија одведена на губилиште дошао је један италијански тенк и спречио њихово одвођење. У томе моменту у град су упали Немци са правца Скрадина, а комунисти захваћени паником побегли су главом без обзира не опаливши ни једног метка на Немце. Не зна се за судбину још 30 поведених на губилиште.

Једна група националиста покушала је да побегне бродом, али су потопљени. Друга група успела је да побегне од комунистичког терора моторним бродом за Бари и не зна се да ли су тамо стигли.

Погубљење проте Константина Крстановића текло је овако: Ухапшен је у цркви. Испред цркве падају усташки поклици: "Смрт српском крвопији", "Смрт четницима", "Смрт Цинцарима". Проту Крстановића шамарају и пљују у свештеничкој одори. Крстановић прибран прекрсти се и пољуби праг цркве, дозволи се да се опрости са божјим олтаром јер зна да га више неће видети.

У томе часу вуку га за браду и дају неколико убода ножем. Прота раскопчава мантију, отвара груди и каже: "Удрите српске четничке груди, не скрнавите одежду Христову". После тога су га уболи још неколико пута ножем, гурајући га ка губилишту. Прота се окреће разјареној руљи, диже руке у вис и викну: "Опрости им Боже, јер не знају шта раде". Руља га гура напред, шамара и пљује уз усташке поклике: "Доле Цинцари, доле краљ балавац, смрт разбојнику". Прота покушава да пева: "Ускликнимо с љубављу светитељу Сави," али избуден и крвав очигледно је изнемогао.

У томе часу пролази поред бискупског двора, на коме се вију црвена и хрватска застава. Фратри безбрижно шећу тротоаром. Понавља се 1941. Руља са протом Крстановићем исчезавала.

Нађен је мртав у једној јами, главе и ребара пијуком разбијених. Поред његова леша ископане очи, одрезане уши, нос и језик. У близини још девет унакажених лешева. Ево како је изгледало два сата владавине комунистичко-усташке коалиције у Шибенику. Све ће се ово доставити преко "Демократске Југославије" у Америку.¹²²

(Много година касније, 30. септембра 2005, медији су пренели следећу агенцијску вест: "У Шибенику је већа група људи уз повике мржње према Србима упала у седиште далматинске епархије Српске православне цркве и демолирала инвентар наневши већу материјалну штету, саопштено је Тањугу из епархије Далматинске. Синоћ око 21,30 часова већа група људи прескочила је ограду и упала у двориште владичанског двора и уз повике `Уби Србина` и `Србе на врбе` развалила улазна врата на згради епископије демолиравши све што је нашла пред собом, од прозора до покућства.")

Нешто потом, 23. новембра, Врховна команда је послала распис свима о злочинима комуниста у Сплиту септембра месеца, поводом демантија генерала Чарлса Армстронга, шефа савезничких мисија код четника, да је члан преког суда у овом месту био и један британски официр, као што су то тврдили комунисти. "Када су комунисти упали у град Сплит прва им је брига била да образују концентрационе логоре националних људи југословенски оријентисаних Хрвата и Срба и одмах су отпочели са убијањем", стоји поред осталог у овом распису.¹²³

11. "ХРВАТСКА ВОЈСКА"

Основна црта комунистичке паравојске био је њен изразито прохрватски, односно, с друге стране, антисрпски карактер. Највише јединица имала је "Народноослободилачка војска Хрватске", којом је командовао "Главни штаб Хрватске". Под овом формацијом почетком 1944. године било је пет од укупно 11 комунистичких корпуса.

Реорганизацијом с почетка октобра, корпуси, уместо регионалних, добијају нове ознаке: "Народноослободилачка војска Југославије". Уместо "2. хрватског корпуса", примера ради, од тада је постојао "6. корпус Народноослободилачке војске Југославије". Истовремено нестају и национални називи дивизија: "6. хрватска" сада се помиње као "6. личка" или просто само као "6. дивизија", "7. хрватска" као "7. кордунашка", односно "7. дивизија", итд.

Међутим, суштински се ствари не мењају, јер под главним штабовима и партијским телима (централни и покрајински комитети) остају старе територије. Другим речима, и када се термин "Народноослободилачка војска Хрватске" више није користио, све јединице под Главним штабом Хрватске и Централним комитетом Комунистичке партије Хрватске и даље су сматране, и називане, "хрватском војском", како је то на пример учинио Ј. Б. Тито у депеши 2. ударном корпусу од 6. децембра 1943. године.¹²⁴

Такође, сви корпуси и друге јединице под командом Главног штаба Словеније сматрани су словеначком војском, под командом Главног штаба Босне босанском војском, итд. Главном штабу Хрватске комунисти су доделили знатно већу територију него другим главним штабовима: предратну Бановину Хрватску, која је укључивала и области неуставно прикључене 1939. године, због опасности од Хитлера (Западни Срем, Барања, Конавли и Дубровник), као и територије које су пре рата припадале Италији (део Далмације са острвима и Истра). Карактеристично је да су комунисти 24. септембра 1943. године у Истри основали две бригаде у оквиру Главног штаба Хрватске,¹²⁵ мада су већину људства у овим бригадама чинили Словенци, док је најбројније становништво на том делу Јадрана било италијанско. И Немци су знали да су партизанске бригаде у Истри састављене од Словенаца. У наредби надлежне немачке команде од 24. септембра 1943. године поред осталог се каже: "Фирер је још једном наредио да се словеначки комунистички устанички покрет у Истри угуши са безобзирном суровошћу... Словеначки народ након акције не сме за нас више представљати никакву опасност."¹²⁶

Четири дана пре овога, хрватска комунистичка влада, звана Завнох ("Земаљско антифашистичко веће народног ослобођења Хрватске"), објавила је прокламацију о прикључењу Хрватској Истре, Ријеке, Задра, Лошиња, Цреса, Ластова и осталих кварнерских острва (сва ова места и области пре рата припадали су Италији), као и Горског Котара, Хрватског приморја, Далмације и далматинскоких острва (ове области Италији је прикључила влада Анте Павелића 1941. године). Завнох је предвидео аутономију за Италијане, међутим, Ј. Б. Тито му 1. октобра пише да то "није правилно", већ да уместо аутономије треба прогласити "пуну слободу и равноправност италијанске мањине" (мисли се на мањину у оквиру Хрватске). Ј. Б. Тито затим наводи да прокламација Завноха "неће имати важности пред страним силама", јер значи сепаратизам. Да би била важећа треба да је потпише – као што ју је касније и потписао – Авној, односно влада комунистичке Југославије ("Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије"),¹²⁷ тада наравно нелегална, као и Завнох.

Чак и за Источну Босну Ј. Б. Тито користи термин "хрватске масе", мада је у тој области проценат хрватског живља био минималан: "Овде је важно истаћи да су хрватске масе,

нарочито Источне Босне, активно ступиле уз нашу борбу", стоји у његовој депеши 2. ударном корпусу од 6. децембра 1943. године.¹²⁸

Притом су, и децембра 1943. године, већину "хрватске војске" и даље чинили Срби, што потврђује Ј. Б. Тито у већ цитираној депеши 2. ударном корпусу: Домобранска војска у јачем степену прелази на нашу страну... Ускоро ће проценат Хрвата у нашим јединицама у Хрватској надмашиити Србе.¹²⁹

Оснивањем још два корпуса јануара 1944. године – 10. и 11. корпуса – са великим процентом бивших домобрана и усташа у њима, Хрвати вероватно постају већина у "хрватској војсци". Што се тиче Срба у "хрватској војсци", они су практично били легионари – борци за стварање нове независне хрватске државе.

С друге стране, бановине које су пре рата сматране српским, а то су биле све бановине осим хрватске и словеначке, комунисти су делили на велики број мањих области. Основали су главне штабове за Србију, Босну, Црну Гору и Боку, Санџак, Војводину, Косово и Метохију и Македонију. Тако је њихов "Главни штаб за Србију" обухватао само онај део Србије који је био ослобођен пре балканских ратова 1912. године ("предкумановска Србија"), односно, имао је територију знатно мању од територије "Главног штаба Хрватске", иако је у држави Срба било два пута више од Хрвата.

Непристрасан начин размишљања подразумевао би да се и територија Главног штаба Хрватске – највећа од свих – подели на територије главних штабова на пример Славоније, Далмације, Истре, и сл. Постојао је и неутралан метод, који су примењивали четници, да се обласне команде – на пример Команда Срема, Команда Војводине, Команда Славоније, Команда Старог Раса, Команда Западне Босне, итд, оснивају по функционалном принципу, који нема везе нити са поништавањем старих, нити са прејудуцирањем нових граница. А комунисти су радили управо то, још према предратним Сталиновим директивама за распарчавање српског народа.

Овако прохрватски и антисрпски постављени темељи комунизма створили су код великог дела Хрвата убеђење да у њему лежи спас од последица пораза њихове нацистичке државе и нарочито од кажњавања за страховити геноцид који је та држава починила. Убеђење је расло са сазнањима о деловању комунистичких формација на терену. Два њихова корпуса налазила су се у близини Загреба и концентрационог логора Јасеновац: 6. корпус (12. и 28. дивизија) и 10. загребачки корпус (32. и 33. дивизија). Међутим, у зборницима комунистичких и немачких докумената с краја 1943. и до пролећа 1944. године – дакле у периоду када су Немци били најактивнији против партизана – не помињу се осовинске акције против ова два корпуса. Изузетак је Операција "Вајнахтсман", коју је немачка 371. дивизија извела на сектору Сисак – Глина – Градац – Јастребарско – јужна ивица Загреба – ток реке Саве до Сиска. О томе комунистички историчари пишу:

Пошто се 28. ударна дивизија НОПВЈ, по наређењу Главног штаба НОВ и ПО за Хрватску, 26. децембра преместила из тих рејона, немачке снаге су око 30. децембра прокрстарили ову просторију без додира са снагама НОВЈ.¹³⁰

Као што смо већ видели, командант Главног штаба Хрватске, Иво Рукавина, и командант усташке Црне легије у овом делу Хрватске, Јуцо Рукавина, били су рођена браћа. Очигледно, комунисти су били обавештени о немачкој операцији и на време су се повукли. Заузврат, комунисти нису изазивали ратна страдања у околини Загреба и нису ни помишљали о нападу на Јасеновац.

Занимљива је преписка Главног штаба Словеније, Главног штаба Хрватске и Врховног штаба у вези напада на усташе и домобране у Огулину. Крајем 1943. године 18. словеначка дивизија послата је на територију Главног штаба Хрватске ради преузимања дела ратне спреме коју су Западни савезници допремали преко Јадранског мора. Главни штаб Словеније писао је Врховном штабу 30. децембра: "Осамнаеста дивизија води борбе код Огулина и Фужина над Сушаком. Хрвати повукли су своје јединице у Далмацију од Огулина. Тиме је онемогућена озбиљнија акција на Огулин..." Главни штаб Словеније је потом, 3. јануара 1944, послао депешу и Главном штабу Хрватске: "Мислимо да треба одмах нападати Огулин. Осамнаеста дивизија не може сама. Јавите какве снаге можете ангажовати за ту акцију."¹³¹

Врховни штаб обавештава Главни штаб Словеније 4. јануара како је наредио Главном штабу Хрватске да "испита могућности нападања и заузимања Огулина". Главни штаб Хрватске 5. јануара пише Врховном штабу да "испитује стање непријатељских снага у Огулину, али да се за сада не може одлучити за напад".¹³²

Од напада није било ништа. Али, комунисти другачије поступају у областима густо насељеним Србима. Тако, од 31. децембра 1943. до 3. јануара 1944. године они предузимају напад на Бањалуку, ангажујући до тада највеће снаге у једној антиосовинској акцији. На ужем сектору Бањалуке нападале су 4. и 5. крајишка дивизија, ојачане 3. крајишком бригадом из састава 1. пролетерске дивизије. На ширем сектору, односно на северу, 12. и 28. дивизија имале су задатак да сруше понтонски мост на Сави и заузму Стару Градишку (ни један од ова два задатка није остварен), као и да затварају правце према Дервенти. Немци су сматрали да је, свеукупно, ангажовано око 12.000 партизана.

У Бањалуци су се у ово доба налазили Хрвати – делови 373. легионарске дивизије, домобрани и усташе. Немаца је било веома мало: неколико штабова и војна полиција. Комунисти су на почетку напада позвали Хрвате да се предају, што они нису прихватили. Међутим, према немачком извештају, комунисти су пролазили "кроз хрватске положаје": При томе је било карактеристично како су се групе средње јачине неопажено привукле у зграде које су се налазиле насупрот наших објеката и одатле са прозора отварале ватру.¹³³

Немачки извештај садржи и посебно поглавље "Држање хрватских јединица", где се поред осталог каже:

Домобранске јединице и полиција борили су се, као што је познато, само тако дуго док нападачи нису продрли у непосредну близину њиховог објекта. Онда су се предавали или се благовремено повукли са положаја. После завршетка напада 700 домобрана је "нестало", међу којима 11 официра. У међувремену, њих око 340 вратило се назад, од којих 129 у цивилној одећи, 90 са оружјем.

Усташе су за време борбе мало дошле до изражаја. Приликом одбране "црне куће" (затвора) не може бити речи о озбиљном отпору Хрвата.¹³⁴

После гранатирања Бањалуке топовима и минобацачима, комунисти су кренули у напад. У борби се нису појављивали команданти корпуса и дивизија, а "умешно командовање", пише даље у немачком извештају, није ни било могуће "услед недостатка прикладних средстава везе". Пролазећи кроз хрватске редове, комунисти су трећег дана напада, 2. јануара, стигли до центра града и опколили малобројну немачку полицију и команду 373. дивизије (у којој су се такође налазили Немци), у хотелу "Палас" и тврђави Каштел. Онда је Немцима стигао у помоћ 901. оклопни пук из Загреба и комунисти су почели да се повлаче, "већим делом у неорганизованом бекству, које чак није дозволило да се пренесу рањеници". Немци су запазили и једну чету жена код Градишке: "Ови женски бандити наводно су убијали борце кукавице. Њихова суровост одразила се на цивиле".¹³⁵ Последњег дана борби партизанима је у помоћ дошла америчка авијација, бомбардујући Приједор, 3. јануара.

Последице напада биле су ужасне. Немци су избројали 320 мртвих партизана, а процењују да су они однели још 600 погинулих током првих дана. Заробили су 190 партизана, које су обесили на дрворедима у главној улици, док је за ова четири дана погинуло чак 1.160 цивила: "Град је после борбе, са разбацаним лешевима комуниста, покиданим телефонским водовима, горућим кућама, разбијеним прозорским окнима и густо изрешетаним стамбеним зградама, пружао слику грађанског рата", пише у немачком извештају.¹³⁶

Одмах по окончању операција усташе "у већим групама, претежно цивили са тракама" крећу у "акцију чишћења", односно убијања Срба. Зато Немци проглашавају ванредно стање, стављајући град под своју управу. Они обуздавају усташе и усменим наредбама, и плакатима. "Ова мера у сваком погледу се позитивно одразила и спречила ширење започетог захвата", пишу Немци, не наводећи колико су Срба у међувремену усташе стигле да ликвидирају. На крају извештаја Немци говоре о страховању грађана "да ће власт опет пребрзо да се преда у руке Хрвата", јер би у том случају комунисти предузели нови напад. А усташе, као и увек, нову "операцију чишћења".

Комунистички историчари кажу да је циљ напада био да се олакша положај 3. корпусу, против кога је у то време водио операције 5. СС брдски корпус у Источној Босни. Овај циљ није остварен, јер је 3. корпус претрпео тешке губитке, а сем тога изазвана је погибија још 2.000 људи у Бањалуци.

Заправо, било је нелогично очекивати да ће Немцима у Бањалуци доћи у помоћ 5. СС брдски корпус, уместо неке јединице са ближих и проходнијих терена – како се и десило. Циљ напада на Бањалуку треба потражити на другој страни, у депеши Ј. Б. Тита упућеној 31. децембра комунистичкој радио станици "Слободна Југославија", под ознаком хитно. Депеша је кратка, садржи само вест да је 5. корпус предузео "општи напад на Бањалуку".¹³⁷

Војничка правила налажу да се почетак напада скрива, а нарочито да се не наглашава његов обим ("општи напад"), како би се успорила реакција друге стране. Међутим, партизански врховни командант лично пише вест за радио станицу одмах по почетку напада... То указује да је пропаганда имала великог удела у доношењу одлуке за напад. На исти закључак наводи и летак који су комунисти остављали у Бањалуци:

5. корпус се данас налази пред једном од највећих битака која ће бити забележена у историји наших народа. Ову велику офанзиву треба читав свет да објави као трећи фронт. Битка ће сигурно да донесе још један корпус.¹³⁸

Напад на Бањалуку заиста је био највећа операција коју су комунисти предузели против осовинских трупа од почетка рата. Друга реченица из летка у вези је са депешом Ј. Б. Тита "Слободној Југославији": напад на Бањалуку представљао је врхунац како комунистичке, тако и британске пропаганде у корист комуниста. Пошто није било вере у успех, пропагандна кампања је почела када и напад, иако је шкодила самом нападу. На први поглед, нико није размишљао о огромним жртвама због ратне пропаганде. Али, само на први поглед. Наиме, догађаји указују на следећа настојања комуниста:

- Да се ратни пожар држи што даље од Загреба,
- Да се у широком луку избегава концентрациони логор Јасеновац у који су Хрвати и даље одводили и несметано убијали и по 1.000 Срба дневно.

12. НЕМЦИ О ПРЕСТРОЈАВАЊУ ХРВАТА

Од кад су им кола кренула низбрдо на великим фронтима, Немци су учили процес престројавања Хрвата на другу страну, према комунистима. Најпре су констатовали да је до делимичног извлачења комуниста у Операцији "Шварц", јуна 1943, дошло управо на сектору који су држали Хрвати (369. хрватска легионарска дивизија, тзв. Вражја дивизија), као и делови њихове најслабије јединице, 118. ловачке дивизије. Што се тиче Хрвата, на чијем сектору је прошло највише комуниста, Немци су били "огорчени" њиховим држањем и ни на који начин, ни "применом најоштријих метода", нису успели да их натерају у борбу.¹³⁹

Хрвати, било усташе било друге формације, ни раније се нису истицали у борби против партизана. У ствари, између партизана и Хрвата није вођена ни једна права битка још од почетка рата, док су, с друге стране, четници имали низ великих крвавих обрачуна са усташама и домобранима (Битка за Фочу августа 1942, Битка за Озрен, односно Операција "Тојфел" априла 1943, одбрана Српца, непрекидне борбе око Сарајева, борбе испод Вучјака, Битка за Модричу јануара 1945, итд). Међутим, у свом месечном извештају од 18. јула, командант немачких трупа у "Независној Држави Хрватској", генерал Рудолф Литерс, први пут пише о крупним стратешким променама:

Схватање да се немачка војска налази у једној пријатељској земљи давно је прошло. Највећи део становништва потпомаже устанике, део из убеђења, део из страха, а део из прорачуна, с обзиром на промену ситуације коју очекују.¹⁴⁰

До првог великог таласа преоријентације Хрвата долази поводом капитулације Италије. Како су Немци очекивали савезничко искрцавање на југу, они делове средњег и северног Јадрана остављају без и једног свог војника. Према месечном извештају немачког 15. брдског армијског корпуса од 19. септембра 1943. године, због повлачења немачких трупа на јужни Јадран комунисти су освојили област Сплита, док су све остале луке преузели Немци. На просторима на које су дошле комунистичке јединице, Хрвати су им пружили масовну подршку. Немци су очекивали да ће комунисти ускоро освојити још једну област, о чему у извештају 15. корпуса пише:

Пошто у Источној Босни само хрватске јединице врше осигурање, треба страховати од тога да комунисти не само да неће наићи ни на какав отпор, него ће од хрватских јединица добити како људство, тако и оружје.¹⁴¹

Исти извор наставља:

Изгледа да је у Хрватској сељачкој странци дошло до расцепа. Док се један део под др Мачеком држи старог програма странке, водећи људи странке у Далмацији иду уз Народноослободилачки покрет.¹⁴²

Четири дана касније, 15. корпус забрањује "појачану употребу хрватских јединица" против комуниста, "с обзиром на нове неуспехе и појаве расула, између осталог и код до сада најбоље хрватске јединице - 3. хрватске ловачке бригаде", пише у образложењу. "То условљава велику ангажованост немачких дивизија. За осигурање обале стоје на располагању само мале снаге", каже се још у овом извештају.¹⁴³

У тромесечном извештају 15. брдског корпуса од 1. октобра, забележено је како су усташе почеле да забрањују хрватским девојкама да се "друже" са Немцима, што је раније било незамисливо:

О ставу извесних хрватских кругова говори нарочито следећи случај. Усташки котарски руководилац Бјалтас из Јајца је на почетку извештаваног периода забранио женској омладини у месту да се дружи са припадницима немачког Вермахта. Затим је шеф полиције у Јајцу пљувао на улици пред хрватске девојке које су виђене са немачким војницима. Он је ухапшен и хрватске власти су повеле против њега дисциплински поступак.¹⁴⁴

У извештају се потом наводи да су усташе ликвидирале великог жупана Бањалуке, др Драгана Хадровића, који је уживао "поверење не само немачких војних команди, него и све три народности".

"Сталоно се скоро без отпора предају јаки хрватски гарнизони", типична је реченица за овај период, забележена у подсетнику Обавештајног одељења 264. немачке пешадијске дивизије, 7. новембра.¹⁴⁵

Међутим, када Немци ускоро покрећу низ великих операција, наносећи комунистима страховите губитке, Хрвати увиђају да су се прерачунали, тј. да још није куцнуо час за престројавање. Тако многи од њих почињу да се из партизана враћају натраг. Ово је извештај 42. ловачке дивизије од 14. јануара 1944. године:

Услед тешких губитака које су бандити имали последњих месеци, опет су пришли у појачаном обиму присилном регрутовању у многобројним местима на подручју дивизије. Резултат тога био је да се велики број хрватских дезертера јавио својим установама.¹⁴⁶ Дивизија се на следећи начин жали на Хрвате:

Опет се потврдило да су успехе које је немачки Вермахт изборио оружјем и својим постојаним држањем, по његовом повлачењу хрватске цивилне и војне власти у најкраћем времену проћердале.

Закључак о узроцима немира у "Независној Држави Хрватској" код Немаца је остао непромењен: "Толерисање крвавих, нељудских излива усташке политике далекосежно је нашкодило развоју пријатељства према Немачкој у Хрватској", пише у извештају Одељење за иностранство Абвера Југоистока, од 20. јануара 1944.¹⁴⁷

И о војним формацијама "Независне Државе Хрватске" Немци нису мењали мишљење: Војничку ефективну способност хрватског народа немачке су вође оцењивале из недеље у недељу неповољније. О недостатку мушке дисциплине, борбеног духа, о бекству из војске, прелажењу целих батаљона, под командом официра који су погазили заклетву, о издаји непријатељу и споразуму са њим јављано је све више и више.¹⁴⁸

Исти извор, Одељење за иностранство Абвера Југоистока, анализира и усташе:

Усташка милиција не би смела само на папиру већ такође и у стварности да буде саставни део хрватских оружаних снага и по свим службама да буде потчињена министру рата... Одговарајућим, једноставним регулисањем командних односа спречило би се да милицијске јединице воде посебни, потпуно сопствени живот, изван хрватске оружане силе и да заповести добијају од других а не од својих војних претпостављених, међу које се као врховни командант урачунава поглавник, који је и усташкој милицији посебно заклет.¹⁴⁹ Процес преласка домобрана и усташа у партизанае – који су они видели као спас од казне за почињене злочине – трајао је читавог рата, а најмасовнији је био на крају, када је све постало јасно. Имајући пред очима слику свечаног дочека који су им приредили Хрвати 1941. године, Немци нису уочили ову опасност по своје људство. Тако, командант Мотајичке четничке бригаде, капетан Владо Винчић, 17. септембра 1944. године извештава команданта Средњобосанског корпуса, мајора Лазара Тешановића, да су Хрвати без борбе предали комунистима Дервенту, додајући:

Хрвати су сами похватили Нијемце који су били у Дервенти, па су их предали комунистима повезане, а старешине немачке су сами поубијали.¹⁵⁰

Винчић је, такође, писао:

Сазнао сам да комунисти ових дана нису мобилисали никога око Мотајице, из разлога што су сви Хрвати остали под оружјем са њима. Сами видите шта се ради са Хрватима, како се предају комунистима, па Ви гледајте да Бањалука не падне у руке комунистима ко што је пала Дервента. Приликом заузимања Дервенте придобили су доста цивила уза се који иду са њима и пљачкају.

13. ЕНГЛЕЗИ И ПРЕСТРОЈАВАЊЕ ХРВАТА

Традиционално, енглески политичари били су за Хрвате, а против Срба. Једна доза антисрпства карактерисала је енглеску политику још од прве половине 19. века.¹⁵¹ Енглеска је почетком 19. века била на страни Турске, јер су преко турске територије ишли трговачки каравани за Индију. Та идеја руководила је поступцима првог енглеског конзула у престолном Крагујевцу, Џорџа Лојда Хоуеса. Његов наследник, Лонгворт, супротстављао се политици кнеза Михаила у осамостаљењу Србије. Он је сматрао да велике силе не треба да признају Преображенски устав из 1861. године, јер би то значило "атаковање на права Турске" и признавање "водеће улоге Србије међу јужним Словенима". На Берлинском конгресу 1878. године Енглези су одиграли главну улогу. Управо они су предложили да се Босна и Херцеговина припоји Аустроугарској, а не Србији, јер би се у том случају "начинила велика словенска држава, која би се пружала преко Балканског полуострва и чија би војничка снага чинила опасност народностима других племена, која су на земљишту јужно од њих". Намера енглеских политичара била је да спрече руски и омогуће немачки продор према истоку, што је довело до Првог светског рата.

Када је током анексионе кризе 1908. године Босна и Херцеговина тражила прикључење Србији, енглески министар Греј упозорио је српског министра Милутиновића да његова влада ништа не чини по том питању, јер ће јој се у супротном "разбити глава". Потом је на конференцији амбасадора великих сила у Лондону дата аутономија Албанији, тако што је утврђивањем њених граница Србији затворен најближи излаз на море, код Скадра. На помињање "српског приморја", Греј је упитао "зашто се приморје назива српским и у којим је то вековима припадало Србији". Одговорено му је да је то било од седмог до четрнаестог века, на шта је он узвратио: "Француско северно приморје вековима је припадало Енглеској, па га ипак зато не зовемо енглеским. Исти је случај и са областима које сачињавају Сједињене Америчке Државе".

Све до пред крај Првог светског рата, до средине 1918. године, Енглеска је заступала политику очувања Аустроугарске. Онда се заложила за оснивање Југославије, у чему је наишла на подршку краља Александра Првог и дела српских политичара, али се сукобила са Николом Пашићем, који је тражио уједињење Срба, без Хрвата и Словенаца. Енглези су рачунали да ће Југославија бити брана немачком продору на Исток, а истовремено неће бити под утицајем Русије због "западњачке варијанте". Ситон-Вотсон је то образлагао

речима да ће у "западњачкој југословенској држави католички запад временом преузети вођство. Слободно се може предвидети да ће цивилизованији Хрвати и Словенци ускоро имати вођство у политичком животу и мисли нове државе, пред њиховим галантнијим али примитивнијим српским саплеменицима".

Када је 1928. године Југославија била на корак од поделе, на Србију с једне и Хрватску и Словенију с друге стране, тако што би Славонија, Босна и Херцеговина и већи део Далмације припали Србији, Енглези су устали против тога. По њиховом разумевању ствари, Србија би била снажна и подложна утицајима Русије, док се оба ова елемента искључују кроз сталне сукобе са Хрватима и Словенцима.

Током Другог светског рата, док "гвоздена завеса" још није била спуштена, Енглези су замерали генералу Дражи Михаиловићу што под српским земљама подразумева и Босну и Херцеговину. Мајкл Роуз, секретар у Министарству иностраних послова, упозоравао је да се то не може прихватити, јер би иначе Британци "продали Хрвате Србима". Склоност да се само Србија и Црна Гора рачунају у српске земље, била је разлог што Енглези нису признавали велике хрватске покоље над српским живљем. Тако, у једном извештају из јесени 1943. године, који је потписао заједно са пуковником Вилијемом Бејлијем, шеф савезничких војних мисија код четника, британски генерал Чарлс Армстронг, наводи: Михаиловић и Централни национални комитет верују да укупни српски губици у овом рату премашују милион људи. Узалудни су покушаји да се овакво уверење уздрма средствима пропаганде, поготову када се имају у виду недавни случајеви сарадње између партизана и усташа.¹⁵²

Енглези не само што су знали за сарадњу усташа и комуниста, него је радио Лондон подстицао прелазак усташа у партизане, прикривајући притом страховити геноцид над Србима. Ево једне карактеристичне Дражине реакције на емисије радио Лондона, у распису свим јединицама из октобра 1943. године:

Путем летака објавите следеће: У радио Лондону Мира Рајковић, усташа, коме је место уз Павелића, затим Грга Златоперко, који је негда на сва уста хвалио Немце, био је на служби у Варшави и Риму. Обични плаћеници. Поред њих је и друга усташка мафија. Зато су слатко и објавили приступање усташа комунистима. Позовите све Србе и исправне Хрвате да разумеју ову ствар и да напуштају комунистичке редове, којима сада приступају наши крвници усташе.¹⁵³

Према томе, основна тежња енглеске политике у вези са усташким геноцидом била је спречавање евентуалне српске освете. Хрвати би били кажњени ако би се после рата успоставила српска власт, али не и у случају да се власт преда Хрвату Јосипу Брозџу Титу. Кажњавање усташких злочинаца пратило би постављање српске границе на Купи, што је садржао програм четничког покрета. Енглези су били противни томе још од Берлинског конгреса. Њима је одговарала српска граница на Дрини, зацртана у плановима хрватских комуниста.

Енглески политичари рано су уочили да је четнички покрет српски, а партизански хрватски, иако су формално и једни и други истицали југословенско име. У поверљивој белешци од 31. маја 1942. године, Черчил пише да "укупно 47 дивизија на Балканском полуострву задржавају герилске активности Србина Михаиловића, хрватских партизана, општи нереди у Грчкој и немир у тим поробљеним земљама". Били су то његови уобичајени изрази: "Србин Михаиловић" и "Хрват Тито", односно "српски четници" и "хрватски партизани". Зато се Британија понашала сходно својим старим предрасудама. Примера ради, у извештају британског посланства у Југославији из 1929. године, пише да "Срби немају традицију осим у ратовању", насупрот Хрватима, који су "цивилизованији и склонији бирократском размишљању". Верујући у такав ред ствари, Енглези су подржавали Србе када је требало ратовати против Немаца, а Хрвате када је дошло време експлоатације ратних успеха. Због тога је, чим је Хитлер прешао у дефанзиву, њихов став о борбености Срба и Хрвата потпуно измењен. Сада су говорили о "пасивности српских четника" и "херојству хрватских партизана". Разуме се, они су знали да то није тачно, али после рата само је херојима допуштено да постављају границе.

Према Кости Ст. Павловићу, Слободан Јовановић је имао следећи коментар за енглеско понашање:

Као што постоји необјашњива љубав Француза према Србима, тако постоји неразумљиво нерасположење Енглеца према нама. Они воле Хрвате, покрај свега што су они, по својим политичким убеђењима, тоталитарци, и што је ХСС, и по свом убеђењу и по начину рада, тоталитарна странка.¹⁵⁴

Другом приликом, Јовановић је рекао да Енглезе руководи "мржња према Србима", као "снажним елементима" у Југославији: "После Првог светског рата Енглези су створили онакву Југославију да `матирају` Србе. Како се Срби нису дали, сад чине други покушај с великим бројем федеративних јединица", рекао је Слободан Јовановић.¹⁵⁵

Лета 1943. године Немци су уочили окретање Хрвата према свом старом савезнику, Енглезима, који их је упућивао у комунистичке редове. Примера ради, штаб немачке 114. ловачке дивизије тада шаље следећи извештај: "У хрватском официрском кору, као и међу

усташама, примећена је јака англофилска струја. Носилац пропаганде је вероватно католички клер".¹⁵⁶

Према мемоарима војводе Јевђевића, усташе хватају везу са Западним савезницима током 1944. године. Најпре то чини "усташка дисидентска група" на челу са Јорковићем и Вокићем. Њени представници дошли су код војводе Јевђевића, који се тада налазио у Словенији, рекавши да су преко Мештровића у Швајцарској "успоставили контакт са Англоамериканцима". Сада су, преко Јевђевића, тражили везу и са Дражом. (Војвода је о овоме обавестио Дражу, који је одговорио одречно.)

После рата, у логору Гроталие у Италији Британци затварају војводу Јевђевића заједно са усташким министрима Перићем, Вранчићем, Тотом и Гутићем. Перић је, пише Јевђевић, "преговарао са Енглезима да га пусте на слободу, а он да им открије скровиште два вагона злата и сребра, које су усташе изнели из земље. Изгледа да су се касније Енглези и усташе споразумели и поделили ту пљачку." Други усташки министар, Вранчић, тврдио је "да Павелић има везе са највишим британским круговима, који сматрају хрватску државу темељом стабилизације Балкана".

Војвода Јевђевић успео је да побегне Британцима пре него што су га испоручили комунистичким властима у Београду. Од високих италијанских официра, које је познавао из рата, 1947. године је сазнао да се "у ватиканској палати у виа Г. Венезиано" крију Анте Павелић и Ванча Михајлов, организатор атентата на краља Александра Првог Карађорђевића. Јевђевић пише:

Поверио сам мисију ликвидације тих зликоваца капетану Благоги Бошковићу. Бојећи се да неће успети продрети у палату, преко трећих лица поверим ту вест енглеском агенту у Риму неком Стерђевићу, очекујући позитивно да ће Британци ухапсити зликовце. Међутим, исте недеље уз помоћ Британаца напусте палату обојица и у поповским мантијама буду пребачени у Аргентину.¹⁵⁷

14. ОДНОС КОМУНИСТА ПРЕМА ГЕНОЦИДУ ХРВАТА НАД СРБИМА

Била је позната комунистичка склоност да по свим питањима – битним и небитним – заузимају став и издају саопштења. Они се једино нису огласили поводом формирања "Независне Државе Хрватске" и геноцида над српским народом. У ствари, не само што нису осудили геноцидност Павелићеве Хрватске, него су криво представљали догађаје, настојећи да умање злочин и направе симетрију међу жртвама. Тако се у прогласу Обласног комитета КПЈ за Херцеговину из јула 1941. каже:

Крваво коло које су заиграли по нашој Херцеговини издајници хрватског народа, крволочне слуге крупног њемачког капитала Анте Павелић и његове усташе, наставља се. Послије покоља у Гацку, Требињу, Љубињу, Невесињу, Љубишком, Мостару и осталим местима, усташки уелати хрватског и српског народа и муслимана, заређали су са новим покољима. По Чапљини, Стоцу и Мостару кољу се људи, жене и дјеца. У дубоке јаме бокситних рудника (на Широком Бријегу) побацио је на стотине поубијаних, рањених и здравих људи, а међу њима огроман број муслиманских и српских радника и сељака.¹⁵⁸

Дакле, док су за измишљено угњетавање Хрвата и муслимана у међуратном периоду комунисти оптуживали читав српски народ, за стварни геноцид над српским народом они оптужују само "издајнике хрватског народа". Штавише, кажу да су највеће жртве тих "хрватских издајника" управо Хрвати.

Али, комунисти су тако говорили само у својој пропаганди "братства и јединства свих народа и народности". Из њихових интерних докумената види се да су они добро знали ко је уелат а ко жртва. Види се, такође, како њима ни на крај памети није било да жртву заштите. Напротив, они су се бојали да убијања Срба – не престану.

Када је 12. августа 1941. Светозар Вукмановић Темпо добио писмо ћуре Пуцара о покољу 650 људи, жена и деце у околини Приједора, после чега се очекивало да ће Немци узети Србе у заштиту и укинути усташку власт, он је одговорио:

Много више ме је забринула вијест да су окупатори ишли на укидање усташке власти у Приједору и да је читаву власт у граду преузела регуларна војска НДХ. Уколико окупатор почне стварати стање у коме ће се према Србима примењивати неки праведнији закони, то може да поколеба велики дио сељачких маса и да угрози развој оружане борбе.¹⁵⁹

То је иста она геноцидна политика коју су комунисти примењивали у Србији: изазивањем немачких репресалија стотину за једнога, желели су да поспеше "развој оружане борбе", без икаквих обзира према страдању српских цивила.

Комунисти су и за време и после Другог светског рата, све док је њихова власт била јака, скривали димензије хрватског геноцида над Србима, али и свих других злочина над српским народом, укључујући, по природи ствари, и злочине које су они сами починили. Највеће стратиште Срба, хрватски концентрациони логор Јасеновац, комунисти су оставили нетакнуто до последњег дана рата. Када је рат окончан, прва брига била им је да униште доказе – логорске зграде са справама за мучење и убијање. "Заточеници усташких логора у Хрватској", како су се потписали, успели су 29. јуна 1944. године да пошаљу једну ноту комунистичкој влади, Авноју, изражавајући наду да нису "заборављени и препуштени својој

судбини". Међутим, на дну ове ноте неко од комуниста је дописао: "Не треба објављивати!" (знак узвика у оригиналу).¹⁶⁰

Када је после смрти комунистичког диктатора Ј. Б. Тита ова тема отворена, осамдесетих година прошлог века, почели су се појављивати чланци, па и књиге, о томе зашто партизани раније нису напали и ослободили Јасеновац. Наиме, Јасеновац се налазио на територији која је сматрана партизанском, а не четничком. Конкретно, ово је била територија 2. хрватског корпуса, који се налазио под командом Главног штаба "Народноослободилачке војске Хрватске". Корпус је имао две дивизије: 12. славонску и 28. славонску. Приликом преформирања јединица 5. октобра 1943. године овај корпус добија нови назив – 6. корпус "Народноослободилачке војске Југославије" – али и даље остаје под командом Главног штаба Хрватске. Као и друге јединице "хрватске војске", како су Ј. Б. Тито и његови подређени називали јединице Главног штаба Хрватске, и овај корпус су већином чинили Срби. Августа 1943. године 2. хрватски корпус имао је 72,58 посто Срба и 27,42 одсто Хрвата. Још више Срба имао је 1. хрватски корпус. У време оснивања, крајем 1942. године, у 1. хрватском корпусу је било 95,23 одсто Срба и свега 4,77 одсто Хрвата. (Овај корпус чиниле су три дивизије: 6. хрватска, 7. хрватска и 8. хрватска дивизија, које ће се касније преименовати у 6. личку, 7. банијску и 8. кордунашку дивизију.)¹⁶¹

Приликом првог масовног преласка усташа и домобрана у партизанае, ујесен 1943. године, поводом капитулације Италије и очекивања скорог краја рата – највише Павелићевих војника ступа управо у 2. хрватски корпус. Нешто касније, почетком 1944. године, због великог прилива домобрана и усташа, у суседству овог оснива се још један корпус: 10. корпус, познатији као "Загребачки корпус". Теоретски, ова два корпуса могла су да савладају усташе и домобране на том сектору и ослободе Јасеновац. У стварности, они нису ни размишљали о борби против својих дојучерашњих колега.

Тешко је објаснити понашање Срба комуниста, упркос класичној пословици да су потурице увек горе од Турака. Наиме, у Јасеновцу и другим хрватским концентрационим логорима налазили су се у огромној већини Срби са партизанских територија, док су области под четничком контролом биле релативно добро заштићене. Према томе, у хрватским логорима су биле фамилије оних Срба који су, практично као легионари, служили у јединицама "хрватске војске"...

Вођена идејама цементираним још директивама Коминтерне, као и политиком хрватских лидера од Анте Старчевића до Анте Павелића, "хрватска војска" из околине Јасеновца крајем 1943. године прелази Саву, ступа на четничку територију и креће у велику акцију убијања Срба. Са јужне стране реке Саве, испод падина планине Мотајице, налази се Србац, који су четници ослободили још 1941. године и потом, као и околна села, успешно бранили од усташа. Око 1.200 одлично наоружаних партизана из састава 12. славонске дивизије накратко осваја Србац и чини страховите злочине. У дуготрајним крвавим борбама одред 12. славонске дивизије је потучен до ногу, тако да се преко Саве вратило свега 400 партизана, без свог команданта и политичког комесара.¹⁶²

Последице напада партизана на Србац и Мотајицу описао је војни свештеник Мотајичке бригаде Средњобосанског корпуса, о. Миладин Петровић, у следећем прогласу:

Браћо и сестре Мотајичани и Мотајичанке!

Ми знамо за ваше муке и патње данас као и жртве које сте дали под крволочним Титиним комесарима, па ћемо вас ради тога подсетити на једну тужну, болну и срамну истину чији сте ви живи свједоци. Из ваше средине усташе су поубијале 147 цивила Срба, а попалили и опљачкали 74 куће. Партизани су до данас поубијали из ваше средине 234 цивила, ненаоружана Србина, а попалили су 129 кућа, док су опљачкали 937 најбољих наших домаћина. Ви сте остали без стоке, без животних намирница, без најбољих и најчеститијих Срба домаћина, све за рачун побједе комунистичке партије и њихових комесара. Вама су комунисти партизани запалили шест школа, четири општинске зграде и једну црквену зграду и на тај начин лишили вас свега онога што је потребно народу, његовој просвети и напретку. Позовите све ваше синове који се налазе у партизанима, да одмах пребјегну најближим четничким јединицама. Ми ћемо их братски прихватити. Живео Краљ! Живела демократија! Доле Тито!¹⁶³

О. Миладин Петровић је поводом злочина 12. славонске дивизије у ово време упутио и један проглас партизанима, у коме се поред осталог каже:

СРБИ ПАРТИЗАНИ!

Усташе су још увек жедне невине српске крви! Мало је за њих преко 700–800 хиљада српских живота, које су они уништили у току 1941. и 1942. године. Када више своје злочине према српском народу нису могли да продуже као усташе, они то сада чине као партизани и тобожња "народноослободилачка војска". Питајте се само ко сачињава 12. славонску партизанску бригаду! То су све само усташе... Осјетивши страх пред одговорношћу за све оно што су починили, усташе су сада листом прешле у партизанае, сматрајући то као једини спас и могућност да се избегне заслужена казна, верујући да ће под заштитом Тита и утицаја међународног комунизма бити спашени...

СРБИ ПАРТИЗАНИ!

Зар у вама не тече више ни кап српске крви| Зар вас не прогони грижа савести за све оно што се данас под командом Јосипа Броза чини против српског народа, уз вашу помоћ и сарадњу| Зар ви верујете да ће се побољшати живот ваш и ваших породица, као и свет друштва, ако се уништи што више српских домова, српских имања и скине што више српских глава| О, не. Крваво и љуто се варате. Чим Тито осети да је уништено много Срба, и да су несрби у већини у нашој земљи, он ће вас бацити у запањак, сматрајући вас хрпом старог и захрђалог гвожђа, које му више није потребно. Тада ће се он, Јосип Броз, вратити међу усташе, као што се каже да се човек увек враћа својој старој љубави. Време је да најзад и ви отворите очи и да сазнате о чему се уистину ради. Жалостан је сваки Србин који неки спас и величину рода свог и браће своје очекује под вођством злогласне тројке Тито-Рибар-Моша.¹⁶⁴

Од прогласа није било користи. Партизани су сарађивали са усташама до краја рата, о чему поред осталог сведочи и извештај штаба Мотајичке бригаде – која се налазила у области Србца – команданту Средњобосанског корпуса мајору Лазару Тешановићу од 26. фебруара 1945. године. У извештају се каже да су Мотајичку бригаду наизменично, дан за даном, нападале усташе и комунисти, уз напомену: "Комунисти пролазе покрај усташког положаја, а неће да пуцају на усташе. Усташе вичу: друшкане, натерај ђикане овамо да га ми дочекамо, не дај ђикану да побегне".¹⁶⁵

Јужно од Саве, а западно од територије Средњобосанског четничког корпуса, налазиле су се партизанске крајишке дивизије: 4, 5, 10. и 11. Ујесен 1943. године 4, 10. и 11. крајишка дивизија биле су у саставу 2. босанског корпуса, који у новој формацији од 5. октобра добија име 5. корпус. Једна од крајишких бригада укључена је у 1. пролетерску дивизију, а 5. крајишка дивизија најпре у 1. пролетерски, а потом у 2. ударни корпус. Дивизије 5. корпуса увек су као први задатак имале уништење четника Средњобосанског корпуса мајора Лазара Тешановића, као и Босанскокрајишког корпуса поручника Уроша Дреновића, са којим су се граничиле на југу. Крајишка 5. дивизија послата је као појачање јединицама у нападу на четнике у Источној Босни и Рашкој области, док је 1. пролетерска дивизија у ово доба обезбеђивала Врховни штаб, док ће касније и она бити упућена на четнике у правцу Србије.

Управо са територија на којима је мобилисано људство за крајишке дивизије, а нарочито на планини Козари, Хрвати су одвели највише цивила у концентрациони логор Јасеновац. Па ипак, није било ни говора о слању крајишких дивизија на Јасеновац, нити у било какву акцију према северу, где су се, поред Јасеновца, налазили и концентрациони логори Стара и Нова Градишка, пружајући се и на босанску обалу реке Саве...

У зборницима докумената партизанског Врховног штаба и Централног комитета Комунистичке партије, не само што нема говора о акцијама у правцу спречавања страховитог геноцида над Србима, него се он и не помиње. Ако би се судило само на основу докумената Врховног штаба и Централног комитета, закључак је да геноцида није ни било. Окупатори, Немци и Италијани, били су хуманији од домаћих издајника комуниста, али и од вођа Западних савезника. Немачка и италијанска архивска грађа пуна је примера згражавања над поступцима Хрвата, уз навођење прецизних података о величини злочина. Такође за разлику од комуниста, окупатори, а нарочито Италијани, предузимали су низ мера за спасавање Срба од хрватских нацистичких формација. Уосталом, током Другог светског рата комунисти су убили више Срба него окупатори.

Већ смо видели како је један од највиших комунистичких функционера, Светозар Вукмановић Темпо, реаговао на вест о покољу 650 људи, жена и деце у околини Приједора. Ево још једном тог дела његовог писма:

Много више ме је забринула вијест да су окупатори ишли на укидање усташке власти у Приједору и да је читаву власт у граду преузела регуларна војска НДХ. Уколико окупатор почне стварати стање у коме ће се према Србима примењивати неки праведнији закони, то може да поколеба велики дио сељачких маса и да угрози развој оружане борбе. Дакле, на вест о масовном злочину, Вукмановић брине што ће Немци заштитити Србе и зауставити злочине.

А ево како су немачки окупатори реаговали на вести о масовним злочинима над Србима и какво мишљење су имали о комунистичким савезницима усташама.

Усташе су биле тако крволочне да је Хитлеров изасланик у Загребу, генерал Глез фон Хорстенау, једном приликом рекао Славку Кватернику: "Драги Славко, срећан сам што ћеш уопште и мене оставити у животу".¹⁶⁶ Генерал Турнер, начелник немачке команде Србије, проследио је јуна 1941. извештај у коме о разговору са Кватерником каже: "Србин за њега представља вредност тек када је мртав".¹⁶⁷

Мада су Немци већ годинама држали концентрационе логоре, у којима су милиони људи мучени и убијани, они су се ипак згрозили величином хрватског злочина над Србима. Зато је Хитлер 23. септембра 1941. позвао на рапорт хрватског поглавника Анту Павелића. Додуше, тешко је проценити колико је у овоме улогу имао сам чин хрватског злочина, а

колико српски устанци, који су забрињавали Немце: судећи по изјавама немачких генерала, од значаја су били и злочини и устанци.

Вођење хрватског случаја Хитлер је поверио Хајнриху Химлеру, а овај генералу Александру Леру, немачком команданту Југоистока Европе. Извештај за Хитлера био је спремљен већ 1. октобра, али је немачки посланик у Загребу, Зигфрид Каше, утицао да се избаци Леров закључак о стављању опстанка "Независне Државе Хрватске" под знак питања. Према Радету Ребићу, писцу обимне студије "Дражина Србија", Каше је ипак "навео да треба уверити Павелића да измени своју одлуку о уништењу свих Срба у НДХ". Генерал Лер је и даље захтевао уклањање Павелића и постављање Мачекових људи на његово место. Поводом тог Леровог захтева, Хорстенау шаље извештај у коме даје следећу оцену НДХ: Кад генерал пуковник Лер, на првом месту, инсистира на ликвидацији усташког ђумеза, он ставља своју руку на инфицирану рану хрватског државног тела. Од почетка рђаво основан усташки режим, са својом лудом политиком геноцида и својим криминалом, постао је симбол ове ружне државе.¹⁶⁸

Када је Хитлеров специјални опуномоћеник за Балкан, др Херман Нојбахер, 1943. године почео интензивније да се бави српским питањем, најпре је покушао да стане на крај хрватским злочинима. У својим мемоарима, за хрватски покољ Срба Нојбахер каже да "спада у најсвирепије акције масовног убиства целе светске историје". Доживео је да му се усташке вође хвале како су "заклали милион Срба, укључујући ту и одојчад, децу, жене и старце", али то је сматрао "самохвалним претеривањем". Према извештајима којима је располагао, Нојбахер је "број закланих без одбране" процењивао на 750.000. Кад сам ја, после више пута, још једном говорио у главном стану о збиља грозним догађајима у мојем хрватском суседству, рече ми Адолф Хитлер:

`Ја сам казао поглавнику да се оваква мањина не може просто истребити: она је превелика`.

Да, кад би се знала тачна граница докле је дозвољено истребљивање. Зар се она не прекорачује већ са једним уморством! - записао је Нојбахер у својим мемоарима.¹⁶⁹ И позната италијанска документа не говоре ништа боље о Павелићу и његовој држави: "Видим Павелића, окруженог његовим бандитима", забележио је у свом дневнику, 25. априла 1941. године, италијански министар иностраних послова гроф Галеацо Ћано. Тога дана, Ћано се са Павелићем и "његовим бандитима" састао у Љубљани.¹⁷⁰

Италијани су се згражавали над хрватским злочинима у Другом светском рату, остављајући о томе немали број докумената. Међу најпотреснија италијанска документа о хрватском геноциду над Србима спада писмо генерала Александра Лузана Мусолинију. Ево тог писма: Дуче! Моја безгранична оданост према Вама ми, надам се, даје за право да, у нечему, одступим од строгог војничког протокола. Зато и журим да Вам опишем један догађај којему сам, уназад три седмице, лично присуствовао.

Обилазећи среска места Столац, Чапљину и Љубиње (између 60 и 130 км северно од Дубровника) - сазнао од наших обавештајних официра да су Павелићеве усташе, претходног дана, починиле неки злочин у једном селу (Пребиловци), и да ће, кад се то прочује, околни Срби поново да се узнемире.

Недостају ми речи да опишем оно што сам тамо затекао. У великој школској учионици, затекао сам заклану учитељицу и 120 њених ученика! Ниједно дете није било старије од 12 година! Злочин је неумесна и невина реч - то је превазилазило свако лудило! Многима су одсекли главе и поређали их по ђачким клупама. Из распорених утроба усташе су извукле црева и, као новогодишње врпце, растегли их испод плафона и ексерима укуцали у зидове! Рој мува и несношљив смрад нису дозвољавали да се ту дуже задржимо. Приметио сам начети уак соли у ћошку и згрануто установио да су их клали полако, долећи им вратове! И, таман кад смо одлазили, у задњој клупи се зачуло дечје крклање. Пошаљем двојицу војника да виде шта је. Изнели су једног ђака, још је био у животу, дисао је са напола пресеченим гркљаном! Својим колима одвезем то јадно дете у нашу војну болницу, повратимо га свести и од њега сазнамо пуну истину о трагедији.

Злочинци су најпре, на смену, силовали учитељицу Српкињу (име јој је Стана Арнаутовић) и онда је, пред децом, убили. Силовали су и девојчице од осам година. За све то време, певао је силом доведени оркестар Цигана и ударао у тамбуре!

На вечну срамоту наше, римске цркве - и један божји човек, један жупник, у свему томе је учествовао! Дечак кога смо спасили, брзо се опоравио. И чим је рана зарасла, нашом непажњом побегао је из болнице и отишао у своје село, да тражи родбину. Послали смо патролу за њим, али узалуд: нашли су га на прагу куће закланог! Од хиљаду и нешто душа, у селу више нема никога! Истога дана (то смо открили касније) кад је извршен злочин у школи, усташе су похватале још 700 становника села Пребиловци и све их бацили у јаму или на животињски начин на путу до јаме побили. Спасило се само око 300 мушкараца: једино је њима успело да пробију усташки обруч око села и да побегну у планину! Тих 300 преживелих јаче је од најелитније Павелићеве дивизије. Све што су имали да изгубе, они су изгубили! Децу, жене, мајке, сестре, куће, имовину. Чак су и страха од смрти ослобођени. Смисао њиховог живота је једино у освети, у страшној освети њих је, у неку

руку, и стид што су преживели! А таквих села, као што су Пребиловци, пуна је Херцеговина, Босна, Лика, Далмација.

Покољи Срба су достигли такве размере да су, у тим крајевима, загађени и многи водени извори. Из једног врела у Поповом Пољу, недалеко од јаме у коју је бачено 4.000 Срба, избијала је црвенкаста вода, лично сам се у то уверио! На савест Италије и наше културе пашће неизбрисива мрља, ако се, док је време, не дистанцирамо од усташа и не спречимо да се нама припише да подржавамо безумље!¹⁷¹

Италијански писац Малапарте у својој чувеној књизи "Капутт", у поглављу под насловом "Котарица острига", пише о котарици пуној очију српске деце, коју је шеф хрватске државе Анте Павелић држао на свом радном столу приликом сусрета са Малапартеом. Згранутом Малапартеу, који је помислио да су у котарици остриге, Павелић је објаснио да су извађене дечје очи поклон његових "храбрих усташа".¹⁷²

Италијански историчар Марко Аурелио Ривели цитира бројна италијанска документа у вези овог геноцида невероватних размера. Тако је пуковник Ђузепе Анђелини, командант једног пука дивизије "Краљ", записао:

На хиљаде Срба беху ослепљени и зверски мучени, читаве породице су масакриране без икаквог обзира на пол и доб. Организатори и извршиоци често су славили клање весело се частећи, као кад су августа 1941. прославили убиство сина директора средње школе у Госпићу који је био њихова хиљадита жртва.¹⁷³

Према Аурелију, немачки, италијански и британски извори слажу се да су до краја рата Хрвати убили између 750.000 и милион Срба,¹⁷⁴ као и практично све Јевреје и Роме које су ухватили. Аурелио је својој књизи дао наслов "Надбискуп геноцида (монсињор Степинац, Ватикан и усташка диктатура у Хрватској, 1941-1945)", наглашавајући улогу католичке цркве у овом великом злочину.

15. ДРАЖИНА РЕАКЦИЈА

Дража је од својих команданата често добијао извештаје о борбеној сарадњи усташа и партизана против четника. На пример, командант Динарске четничке дивизије, војвода Момчило Ђујић, 3. марта 1943. године послао је следећи радиограм:

Кад смо очистили долину Врлике од партизана и почели рад по упуту бр. 5, 27. фебруара 300 црнолегијаша из Сиња продрло је ноћу до Врлике с намером да тамо успоставе своју власт, тероришући и плачкајући наш народ. У то време наш одред са 150 људи био је запослен према Динари. Наше сеоске страже прихватиле су борбу док је одред стигао. Док се изводила борба против црнолегијаша, истовремено наши су борци били нападнути са леђа из Свилаје од стране партизана. Борба је трајала цели дан. Резултат борбе следећи: Црна легија сјурена у Сињ, а партизани преко Свилаје у правцу Муча. Заробили смо 27 карабина – нешто муниције и остале спреме, убили 32 црнолегијаша и једног заробили. Број рањених непознат. Ми смо имали четири мртва и четири рањена.¹⁷⁵

Дража је, такође, о сарадњи усташа и комуниста више пута јављао влади у Лондону. На пример, у његовој депеши од 23. априла 1943. године стоји:

Комунисти сарађују са усташама од којих примају оружје. Тежња је усташа да им комунисти, као претходница њихова и Немаца, очисте територије које усташе поседају пошто их комунисти напусте. Комунисти стога и воде борбу само по српским крајевима и плански и систематски уништавају искључиво Србе, што ће се лако утврдити на згариштима наших насеља.¹⁷⁶

До тада најмасовнија сарадња усташа и партизана уследила је ујесен 1943. године. Капитулација Италије дошла је као онај пословични снег по коме зверке показују своје трагове. Јер, мислећи да се рат ускоро завршава, корак више праве, и тако јасно откривају циљеве, с једне стране сами комунисти, с друге Павелићева усташка влада и остали хрватски фактори, а с треће Велика Британија. За разлику од комуниста и усташа званични Лондон је, наравно, знао да ће рат потрајати, али у ово доба више није могао скривати на чијој је страни.

Прва Дражина реакција по овом питању уследила је управо после једне емисије радио Лондона. У распису свим јединицама од 15. октобра 1943, Дража као најодговорнијег за злочине "Независне Државе Хрватске" именује католичку цркву. Он пише:

...Лондонски радио жели да по сваку цену избегне нашу освету, у чијим редовима има највише Хрвата (тј. у редакцији радио Лондона за Југославију – прим. аут), а комунистичко вођство је стварно у хрватским рукама. Велики број усташа попунио је комунистичке редове, што је чак и радио Лондон констатовао са задовољством. Јасно је да су усташе под заштитом Немаца побиле 1941. године 700.000 Срба а 1943. године исте усташе под заштитом комуниста подржавају убијање Срба.

Радио Лондон покушава да умири Србе хвалећи Хрвате преко комуниста. Тако треба разумети радио Лондон и његове лажне вести у корист комуниста. Због тога ми радио Лондон више нећемо слушати већ ћемо слушати само америчке вести...¹⁷⁷

Генерал Мирослав Трифуновић, командант Србије, 8. новембра преноси Дражин распис у коме се каже да Хрвати из Југословенске владе у Лондону већ започињу борбу за нове границе

са Србима, настојећи да их помере према истоку озакоњењем масовних злочина Хрвата најпре у усташком, а потом у комунистичком покрету. Ево тог расписа:

Групе комуниста избегавајући борбу са Немцима стигле су на нашу западну границу (тј. на западну границу Трифуновићеве Команде Србије – прим. аут). Ове групе сачињавају сви они који су рушили Југославију и клали и убијали Србе. Ту су усташе, како Хрвати тако и муслимани, па и мађине немачке и мађарске. Циљ им је двојак, али сатански. Хоће унутра истребљење Срба, који имају једини право на одмазду, како за издајство у првим данима рата, тако и за 700.000 побијених Срба, међу којима и жена и деце. Сем тога де се пред осталим светом покажу као некомпромисни борци противу окупатора, нарочито сад у последњој фази, те да тим забашуре одговорност и за издајство и за недела.

Иако води комунисте вођа Тито – Хрват, иако се људство бори под комунистичком фирмом, оно је у маси хрватско и муслиманско. Борба је стварно и даље противу Срба, а борба противу окупатора само камуфлажа да би могли да се боре противу Срба. Заједнички циљ комуниста и Павелићевих Хрвата и муслимана је очигледан. Комунисти их добијају у своје редове као борце те се ојачавају у борби за власт у којој им Срби свуда чине сметње а Хрвати и муслимани под фирмом ослободилачке војске мисле да избегну одмазду.

Сем тога Хрвати, чак и лондонски, партизане-комунисте признају за своје, те очекују да у постављању унутрашњих граница изнесу партизанске борбе као хрватске против окупатора, те да им то служи за базу при разграничењу. Дакле комунисти и Хрвати су једно исто.

Због свега овога сви Срби на окуп и борба против комуниста на живот или смрт.¹⁷⁸

У ово доба Дража се често враћао хрватском питању. "Знајте да комунистичко дело није комунистичко већ хрватска подвала да нам и на крају рата забоду нож у леђа", писао је он потпуковнику Драгутину Кесеровићу, команданту Расинског корпуса, 14. новембра.¹⁷⁹

Нешто касније, 2. децембра, Дража критикује команданта Херцеговине потпуковника Петра Баћовића због намере да за преузимање југословенских ратних бродова у Италији пошаље и офицере који су до тада служили у "Независној Држави Хрватској". Дража је следећим речима образлагао свој став:

Зар ови офицери који би као посада наступили на наше бродове једнога дана (не би) по старом хрватском обичају заједно са бродовима прешли комунистима, односно усташама, под црвеном заставом? Извините, али ја у капетана бојног брода Дабовића имам више поверења него у све који су служили у НДХ. Мој делегат нека ово саопшти Дабовићу и нека Дабовић са свим осталим маринским офицерима изврши поделу улога на оне који ће ићи преко Јадрана, а који морају бити на првом месту Срби и један изванредан проценат најпоузданијих Хрвата који нису ступили у службу НДХ и који нису наклењени комунистима. Све остало људство које је служило Павелићу нећемо одбити, али ћемо их распоредити на нашој обали.¹⁸⁰

У прогласу растураном лета 1944. године, под насловом "Срби и Српкиње", Дража је поред осталог писао:

Покушај цепања српског народа на четири федеративне јединице у Титовом уставу, бесомучна кампања партизанске пропаганде против тобожње српске хегемоније, прогањање и убијање истакнутих Срба у целој нашој земљи, као и отворена сарадња усташких одреда са партизанима против четника, све то показује да тежиште партизанске акције није у борби против окупатора, у спровођењу социјалне реформе, него у разбијању српства и у тежи да се нашем народу наметне окрутна диктатура једне клике, којој је мање стало до идеологије него до спасавања усташких злочинаца и до рушења наших народних установа. Наш покрет има пред собом два циља: прво, да сачува нашем народу пуну слободу у погледу избора његовог унутрашњег политичког и социјалног уређења; друго, да уједини српски народ у једну засебну целину у новој Југославији и да не дозволи да му његови непријатељи повлаче границе на Дрини, Сави и Ристовцу. ТО ТРЕБА ДАНАС ДА БУДЕ ЈАСНО СВАКОМ СРБИНУ.

Наш народ треба да буде свестан да у овим озбиљним тренуцима кад се ради о одређивању његове судбине за неколико идућих поколења, њега може спасити и одржати само строга национална дисциплина. Нико не треба да верује да ће моћи да обезбеди своју личну будућност ако остане по страни ове судбоносне борбе мимо интереса народне целине. У садањем добу сви смо ми судбински повезани и будућност сваког појединца тесно зависи од будућности целокупне народне заједнице. Зато позивам цео српски народ да се сврста у један јединствени фронт, који ће сложено, као један човек, бранити и одбранити своју слободу и будућност.¹⁸¹

Ристовац је село између Враћа и Бујановца.

ИЗВОРИ:

- 1 и 5 Погледи, број 44, 20. октобар 1988.
- 2 С. Аврамов, Геноцид у Југославији у светлости међународног права, 260.
- 3 Ж. Ђорђевић, Истином за Србију, 408.
- 4 Пролетер, бр. 28, 1932. година. Архив Народне библиотеке Србије, Одељење обавезног примерка.
- 6 АВИИ, Архива непријатељских јединица, Бр. рег. 3/2, К-116/1638.
- 7 С. Трифковић, Усташе, 160.
- 8 Политика, 30. април, 1. и 2. мај 1997.
- 9 С. Аврамов, Геноцид у Југославији у светлости међународног права, 260.
- 10 Ж. Ђорђевић, Истином за Србију, 407-408.
- 11 Војноисторијски гласник, 1-2/2004, страна 141. Према: АВИИ, Фонд НОП, К-12, ф. 6, док. 1.
- 12 С. Аврамов, Геноцид у Југославији у светлости међународног права, 262.
- 13 С. Аврамов, Геноцид у Југославији у светлости међународног права, 261.
- 14 Зборник докумената, том II, књига 7, 426.
- 15 С. Скоко, Крваво коло херцеговачко 1941-1942, књига друга, 20. Наређење је објављено у Зборнику докумената, том II, књ. 3, документ 34.
- 16 Р. и Ж. Кнежевић, Слобода или смрт, 872.
- 17, 18 Зборник докумената, том II, књига 7, 426, 429.
- 19, 20, 21, 22 Зборник докумената, том II, књига 10, 18-19, 9, 12, 23.
- 23 И. Авакумовић, Михаиловић према немачким документима, 44. Према: Зборник докумената, том IV, књига 3, 169.
- 24 И. Авакумовић, Михаиловић према немачким документима, 44.
- 25 И. Авакумовић, Михаиловић према немачким документима, 45.
- 26 Зборник докумената, том XII, књига 2, 306-307.
- 27 и 28 Зборник докумената, том XII, књига 2, 307, 322.
- 29 Зборник докумената, том XIV, књига 1, 206.
- 30 Зборник докумената, том II, књига 2, 243.
- 31 Зборник докумената, том XII, књига 2, 384.
- 32 Зборник докумената, том II, књига 2, 223-224.
- 33 С. Краков, Генерал Милан Недић, књига друга, 113. Према: Зборник докумената, том II, књига 3, 58.
- 34 С. Краков, Генерал Милан Недић, књига друга, 114. Према: Зборник докумената, том II, књига 3, 61.
- 35 И. Авакумовић, Михаиловић према немачким документима, 46. Авакумовић цитира и комунистичког писца А. Сарајлића, који у књизи "Преглед стварања босанскохерцеговачких јединица НОВЈ" (Сарајево, 1958), на страни 139 пише како су "четничке коловође... успјеле да разбију изнутра већину партизанских и добровољачких јединица у Источној Босни и да их приведу на страну четника".
- 36 С. Краков, Генерал Милан Недић, књига друга, 123. Према: Зборник докумената, том IV, књига 4, 69-70.
- 37 С. Краков, Генерал Милан Недић, књига друга, 127. Према: Зборник докумената, том IV, књига 3, 258.
- 38 Зборник докумената, том XII, књига 2, 434-435.
- 39 Војноисторијски гласник, 1-2/2005, страна 151.
- 40 С. Краков, Генерал Милан Недић, књига друга, 131. Према: Зборник докумената, том IV, књига 4, 106-107.
- 41 Зборник докумената, том XII, књига 2, 306-307.
- 42 Д. Јевђевић, У служби српском народу, 63-64.
- 43 Зборник докумената, том II, књига 2, 395-396.
- 44 и 45 С. Скоко, Крваво коло херцеговачко 1941-1942, књига друга, 271-275, 298-299.
- 46 и 47 С. Скоко, Крваво коло херцеговачко 1941-1942, књига друга, 243-246.
- 48 Е. Јуришић, Судски процес Тито-Михаиловић, 59. Према: Дедијер, Дневник, том II, 368-369, 202.
- 49 АВИИ, ЧА, К-275, рег. бр. 18/1.
- 50 Зборник докумената, том XIV, књига 1, 656.
- 51 Н. Миловановић, Драгиша Васић, 66.
- 52 Зборник докумената, том XIV, књига 1, 641-642.
- 53, 54 Зборник докумената, том XIV, књига 1, 671, 728-729.
- 55 Зборник докумената, том XIV, књига 1, 645. Дража је писмима од 8. октобра одговорио Бирчанину и Радмилу Грђићу, Бирчаниновом политичком поверенику, да је "вест о акцији против муслимана и Италијана била лажна и подметнута од стране наших непријатеља", као и да се он "у своме раду увек руководио здравим инстинктом нашег народа". (Зборник докумената, том XIV, књига 1, 665, 663.)

56 Зборник докумената, том XIV, књига 1, 735.
57 АВИИ, ЧА, К-299, рег. бр. 14/1.
58 АВИИ, ЧА, К-299, рег. бр. 15/1.
59, 60, 61, 62 Зборник докумената, том II, књига 6, 91, 99, 108, 109-110.
63 Зборник докумената, том II, књига 6, 111-112.
64, 65, 66, 67 Зборник докумената, том II, књига 6, 121-122, 289, 277, 286.
68 Зборник докумената, том II, књига 6, 342.
69 Споменица Динарске четничке дивизије 1941-1945, прва књига, 237.
70 Зборник докумената, том II, књига 6, 294.
71 Споменица Динарске четничке дивизије 1941-1945, прва књига, 237.
72, 73 Зборник докумената, том II, књига 6, 316, 409.
74 Зборник докумената, том II, књига 8, 359.
75 Зборник докумената, том II, књига 6, 444.
76 П. Симић, Србија, земља необјашњива, 170.
77 Зборник докумената, том II, књига 6, 366-368.
78 Н. Плећаш Нитоња, Пожар у Крајини, 206, 210.
79, 80 Богдан Л. Болта, Грачачка четничка бригада 1941-1945, 206, 205.
81 Гацка долина и околина на предстражи српства и православља, 41.
82, 83, 84 М. Пешут, Револуција у Лици, 217-218, 180, 181.
85 Погледи, број 74, 11. јануар 1991.
86 Зборник докумената, том XII, књига 2, 768, 778.
87 Зборник докумената, том XII, књига 3, 18.
88 Зборник докумената, том II, књига 9, 98.
89 В. Р. Перовић, Енциклопедиски и политички коментар "Геносида" (прва четничка енциклопедија), књига 1, свеска 2, 269-270.
90, 91 Зборник докумената, том II, књига 10, 290, 297-298.
92, 93 Зборник докумената, том II, књига 10, 278, 279.
94, 95, 96, 97 Зборник докумената, том II, књига 10, 205, 206, 241, 264.
98 Глас јавности, Београд, 10. јануар 2004.
99 Ж. Ђорђевић, Истином за Србију, 311-314.
100 П. Симић, Србија, земља необјашњива, 183.
101, 102 Зборник докумената, том II, књига 10, 283, 141.
103 Зборник докумената, том II, књига 10, 330.
104 АВИИ, ЧА, К-279, рег. бр. 6/1.
105, 106, 107, 108 Зборник докумената, том II, књига 10, 370, 367, 368, 399.
109, 110 и 111 Зборник докумената, том II, књига 10, 397-398.
112 АВИИ, ЧА, К-275, рег. бр. 21/1.
113 Д. Трбојевић, Церско-мајевичка група корпуса, 101.
114 Зборник докумената, том I, књига 16, 124.
115 Зборник докумената, том II, књига 10, 399.
116 Зборник докумената, том XIV, књига 3, 27.
117 Ј. И. Крсмановић, Соколац (путеви Романије и историје), 190-191.
118, 119, 120, 121 Зборник докумената, том I, књига 16, 142, 144, 146, 319.
122 АВИИ, ЧА, К-279, рег. бр. 6/1.
123 АВИИ, ЧА, К-278, рег. бр. 18/1.
124 Зборник докумената, том II, књига 11, 188.
125 и 126 Зборник докумената, том XII, књига 3, 581.
127 Зборник докумената, том II, књига 10, 328-329.
128, 129 Зборник докумената, том II, књига 11, 189, 187.
130 Зборник докумената, том XII, књига 3, 731.
131 и 132 Зборник докумената, том II, књига 11, 326.
133, 134 Зборник докумената, том XII, књига 4, 52, 53.
135 и 136 Зборник докумената, том XII, књига 4, 53.
137 Зборник докумената, том II, књига 11, 321.
138 Зборник докумената, том XII, књига 4, 48.
139 Зборник докумената, том XII, књига 3, 361-371.
140 Зборник докумената, том XII, књига 3, 436.
141 Зборник докумената, том XII, књига 3, 558-559
142, 143, 144, 145 Зборник докумената, том XII, књига 3, 558, 560, 587, 639.
146, 147, 148, 149 Зборник докумената, том XII, књига 4, 73, 105, 106, 107.
150 АВИИ, ЧА, К-216, рег. бр. 44/1.
151 Група аутора, За бољу Србију. Чланак др Марка Павловића "Енглези, највећи српски непријатељи", страна 75 и даље. Чланак је објављен и у "Погледима" од 12. јуна 1992. године.
152 К. Николић, Савременици о генералу Михаиловићу, 118-119.
153 АВИИ, ЧА, К-279, рег. бр. 10/1.

- 154, 155 Група аутора, Слободан Јовановић у емиграцији. 40, 56.
156 Зборник докумената, том XII, књига 3, 331.
157 Д. Јевђевић, У служби српском народу, 249-250.
158 и 159 С. Скоко, Крваво коло херцеговачко 1941-1942, књига 1, 285-286, 294.
160 П. Симић, Србија, земља необјашњива, 170.
161 Ж. Ђорђевић, Истином за Србију, 472-473.
162 В. Малетић, Средњобосански корпус, необјављени рад.
163 и 164 АВИИ, ЧА, К-227, необележени документ.
165 АВИИ, ЧА, К-227, рег. бр. 9/5.
166 и 167 И. Авакумовић, Михаиловић према немачким документима, 35.
168 Р. Ребић, Дражина Србија, 496-497.
169 и 170 Л. Костић, Хрватска зверства у Другом светском рату (према изјавама њихових савезника), 16, 199.
171 Р. Ребић, Дражина Србија, 377-378.
172 Е. Јуришић, Судски процес Тито-Михаиловић, 61. Јуришић цитира француски превод Малапартеове књиге, ед Деноел, 322-323.
173 и 174 М. Аурелио Ривели, Надбискуп геноцида, 122, 121.
175 АВИИ, ЧА, К-293, рег. бр. 3/1.
176 Р. и Ж. Кнежевић, Слобода или смрт, 871.
177 АВИИ, ЧА, К-279, рег. бр. 6/1.
178 и 179 АВИИ, ЧА, К-278, рег. бр. 18/1.
180 АВИИ, ЧА, К-275, рег. бр. 21/1.
181 Говори и изјаве генерала Драже Михаиловића, 62-63.

САРАДЊА ПАРТИЗАНА СА АЛБАНЦИМА

1. КОМУНИСТИ ОБЕЋАВАЈУ СРПСКЕ ЗЕМЉЕ АЛБАНЦИМА

Већ смо видели да је још Четврти конгрес Комунистичке партије Југославије, према инструкцијама Коминтерне, 1928. године позвао радничку класу да "свестрано помаже борбу раскомаданог и угњетаваног албанског народа за независну и уједињену Албанију". На тим основама комунисти су сарађивали са Албанцима пре, за време и после Другог светског рата, дајући им низ уступака на штету Срба.

Као делегата Врховног штаба и Централног комитета за Јужну Србију и Косово и Метохију комунисти су одредили једног од својих најбољих агитатора, Светозара Вукмановића Темпа. Проценили су да њихова једноставна политика – обећавати свима редом све српско – овде може пожњети највише успеха. Њихов главни човек за Косово и Метохију, Миладин Поповић, средином 1943. тражио је "да се Метохија и организационо-партиски уклопи у састав Комунистичке партије Албаније", како је Вукмановић писао Централном комитету КПЈ 8. августа 1943. године.¹ Он сам није ово смео одобрити, па је тражио савет. Нема сумње да су комунисти много обећавали Албанцима, али они ипак нису хтели са њима – сматрајући их Србима. Када је један официр Албанац пристао да сарађује са комунистима, сународници су га одмах отровали. "Шиптарске масе у целини теже припојење Албанији", закључује Темпо, а при томе су, како произилази, одбацивали чак и сарадњу комуниста.

Нешто раније, 9. фебруара 1943. године, четнички командант Јужне Србије мајор Радослав Ћурић је извештавао Дражу да је на Косову убијен политички организатор комуниста учитељ Маровић, као и читаво комунистичко вођство у Грачаничком срезу. "Пали" су јер су их издали партијски "другови" Албанци. Ћурић пише и о споразуму комуниста "са Арнаутима", због кога их српски народ напушта.²

По паду Рима, формално је нестала "Велика Албанија", коју су Италијани били створили припојивши Албанији делове Косова и Метохије и Западне Македоније. Али, суштински, идеја "Велике Албаније" у ово доба јача, јер су је Албанцима обећавали и комунисти. Италијанска војска је заводила макар какав ред на Косову и Метохији, док после 9. септембра 1943. године албанске комунистичке групе из Албаније, пошто су се домогле италијанског наоружања, у повећаном броју прелазе преко Проклетија.

Истовремено, ојачала је и "Народноослободилачка војска Косова", коју су Албанци сматрали делом "Народноослободилачке војске Албаније".

Увидевши да су претерали са обећањима Албанцима, комунисти су покушали да начине корак натраг. То се јасно види из писма Светозара Вукмановића Темпа, Обласном комитету Комунистичке партије Југославије за Космет, од 2. октобра:

Из ваших материјала види се да ви већ сада потпадате под утицај великоалбанске клике у погледу будућих граница између Југославије и Шипније... То ће се решавати у братској слози и сарадњи... на основу права самоопредељења народа. Како ће се вршити та разграничења то ће зависити од развоја политичке ситуације у Југославији и Албанији... Из ваших материјала некако излази да јединице Народноослободилачке војске Косова и Метохије представљају неку засебну војску која није саставни део Народноослободилачке војске Југославије... То опет долази отуда што се плашите да јавно иступите као део Народноослободилачке војске Југославије због расположења шиптарских маса. Са таквом линијом ви, апсолутно, морате прекинути.³

Ј. В. Тито пише Вукмановићу 6. новембра да "сада" не треба постављати питање "прикључења" Метохије Албанији.⁴ И месец дана касније Вукмановић добија исту критику: Парола о присаједињењу Косова и Метохије Албанији данас, коју предлаже Миладин (Поповић – прим. аут), као и став о команди албанског Главног штаба над Метохијом, уствари би ишла на руку свим непријатељима народноослободилачке борбе.⁵

Овакви ставови комуниста стално су јачали албанске позиције на терену, изазивајући нове таласе геноцида над Србима (који комунисти ни не спомињу). Много година касније, показало се да је "Народноослободилачка војска Косова и Метохије" била ништа друго до претходник "Ослободилачке војске Косова". Поред осталог, "Ослободилачка војска Косова" је преузела гробља "Народноослободилачке војске", сахрањујући на њима своје погинуле припаднике, док је српска гробља систематски рушила. И други сецесионисти – "Зелене беретке" у Босни и Херцеговини, ВМРО у Македонији, проусташке владе у Хрватској, као и нове власти у Црној Гори и Словенији – прихватили су тековине негдашње комунистичке "Народноослободилачке војске".

Положај Срба на Косову и Метохији донекле је олакшан почетком 1944. године, када Немци предузимају операцију уништења највеће партизанске албанске групе, у области Њаковице. Према заповести 21. брдског корпуса 297. пешадијској дивизији од 22. јануара, у овој групи је било 800 партизана, који су дошли из Албаније. Енглези су им избацивали оружје и ратну спрему авионима, а у самом том одреду било је чак 12 енглеских официра. Од 297.

дивизије је тражено да прикрије покрете, "да се банде не би у својој досадашњој безбрижности узнемириле".⁶

У операцији "Пик" започетој 13. фебруара, Немци су разбили ову албанску групу, као и комунистичке главне штабове за Космет и Македонију, који су се ту затекли (шири реон Њаковице и Кичева).

2. АЛБАНИЗАЦИЈА ЗАПАДНЕ МАКЕДОНИЈЕ

И у областима Западне Македоније, које су Италијани били окупирали и припојили "Великој Албанији", одвијали су се слични процеси као и на Косову и Метохији. "Ми смо ослободили Кичево, Дебар и велики дио територије под италијанском окупацијом", јављао је Светозар Вукмановић Темпо Врховном штабу 25. септембра 1943.⁷

Теоретски, комунисти су обећавали "уједињење Македоније", позивајући "македонски народ... у свети бој против фашистичких окупатора и њихових слугу", као пут којим ће "извојевати своје уједињење последице побједе над фашизмом", како је то писао Вукмановић Ј. В. Титу 16. новембра 1943. године.⁸

Под уједињеном Македонијом комунисти су подразумевали Јужну Србију, односно скоро целу Вардарску бановину, делове Северне Грчке и Западне Бугарске, а под македонским народом све Словене који ту живе.

У Северну Грчку су чак слати комунистички одреди, "на захтев грчког штаба", извештавао је Темпо Централни комитет КПЈ 8. августа 1943. Ови одреди су "извршили велики политички продор међу македонским масама" у границама грчке државе, у области Лерина и Костурског. Главном човеку у Македонији Темпо је дао писмено овлашћење "да се у нашој Македонији баца паролу уједињења македонског народа". Онда је Централни комитет Комунистичке партије Македоније написао проглас да се "Македонија издваја из оквира Југославије и третира као посебна балканска земља". Темпо је ово сматрао грешком због "става грчке партије по македонском питању".⁹

Комунистичка партија Србије у ово време још није постојала, а када је основана, њени чланови понашали су се супротно од Грка. Штавише, најугицајнији српски комуниста, Александар Ранковић, предао је Куманово и околину, који су припадали Окружном комитету Лесковца и Врања, комунистичкој Македонији, због "техничких, организационо-конспиративних разлога", како је то образложио свом партијском другу Добрици Ћосићу, који са накнадном памећу пише: "Тако су помакедончене стотине хиљада Срба у садашњем западном и северном делу Републике Македоније, ако ту `флуктоантну масу` - македонске Словене и признамо као националност".¹⁰

У једном од првих извештаја, 21. фебруара 1943, Темпо пише да је ситуација у околини Врања "јакко слаба у погледу стања партијске организације на терену и у одреду". Одред, заправо, и "не постоји као организован одред". Тако је Темпо пре Врањског, односно 2. јужноморавског, формирао Трнски партизански одред - састављен од Бугара. Почетком 1944. године на овим просторима формиране су и друге бугарске партизанске јединице: Батаљон "Васил Левски", 1. софијска бригада, 2. софијска бригада и на крају Батаљон "Георги Димитров", који ће прерасти у бригаду.

Из Темповог писма није јасно шта су комунисти обећавали Бугарима и где су нашли толико Бугара, кад они ту не живе. Друга дилема односи се само на 1943. годину: пролећа 1944. у партизане су прелазили војници бугарских окупационих трупа.

У општем делу овог извештаја Темпо као први задатак партизана наводи "борбу против бугарског окупатора", а као други "разбијање Дражиних упоришта око Власотинаца и Суве Планине, и око Врања, Криве Паланке (Козјак)". Међутим, наводећи конкретне задатке за партизанске одреде све до Јастрепца на северу, он уопште не помиње борбу против Бугара, већ само против четника. Већи део одреда тек је требало основати а задаци су били преамбициозни. Под тачком четири, примера ради, пише: "Расински одред да расчисти Дражино упориште на Копаонику и да продре према Крушевцу, Краљеву и Трстенику".¹¹

Овај, као и већина других задатака, били су неоствариви без Стаљинових тенкова. Због протеста грчких и бугарских комуниста у вези будућих граница, Вукмановић је у поменутом писму од 16. новембра 1943. тражио излаз. Од ове теоретске расправе било је, међутим, много важније оно што се дешавало на терену, где је комунистичка политика, поред расрбљивања већег дела Вардарске бановине, доводила и до албанизације Западне Македоније.

По капитулацији Италије, комунисти су и овде дошли до извесног наоружања, основавши две бригаде: албанску и македонску. "Македонска јединица носи македонску заставу, а албанска јединица албанску", наредио је Вукмановић 6. октобра Главном штабу за Македонију. Македонска бригада послата је на подручје под бугарском окупацијом, али се, како даље пише Вукмановић, "поколебала" после првих чарки са Бугарима, па се вратила на "слободну територију", односно у негдашњу италијанску окупациону зону.

У међувремену, албанска бригада је остала сама у Западној Македонији, са задатком да се бори против одреда Албанаца некомуниста (балисти, односно качаци). Од тога наравно није

било ништа: албански партизани би се разбежали "чим опазе Џема", вођу локалних балиста, како је писао Вукмановић.¹²

Као и на Косову и Метохији, и у Западној Македонији у ово време долази до појачаног геноцида над православним живљем, како од стране балиста, тако и од стране албанских партизана. О томе поред осталог сведочи један протест Светозара Вукмановића Темпа команданту "Албанског НОП батаљона", писан 1. октобра:

...Великоалбански елементи, охрабрени том ситуацијом у Дебру, почињу дизати главе. Чињеница да у Дебру постоји партизанска власт а да ипак македонски народ не ужива никаква права, охрабрује великоалбанске елементе у Кичеву да и они поставе такву власт у Кичеву...

С друге стране, појављује се опште бежање македонског елемента у Бугарску, услед све веће несигурности од великоалбанских елемената и качачких банди. То македонско становништво одлази у Македонију под бугарском окупацијом и тамо распирује шовинистичку мржњу против целог албанског народа. Масовне демонстрације македонског народа у Скопљу и Софији под паролом "Идемо за Дебар" су доказ да је бугарским фашистима успело да заоштре шовинистичку мржњу против целог албанског народа, па чак и против партизана.¹³ У ово доба, четници су и даље држали област Куманова. Овде је њихова надмоћ над комунистима била толико убедљива, да се ови још нису усуђивали да их нападну. О ситуацији око Куманова писао је 11. децембра 1943. инструктор Централног комитета КПЈ за Македонију Добривоје Радосављевић, члану Покрајинског комитета КПЈ за Македонију и Главног штаба за Македонију Кузману Јосифовском:

У односу на дражићевце види се код Гоцета (Љупчо Арсов, партизански командант - прим. аут) извештај којебљив став. Нужно је заузети сасвим оштар став према тим издајницима. Уколико они још имају масе под својим утицајем, што је изгледа случај у том крају (у кумановском крају - прим. аут), онда је нужно учинити све да се прво политички раскринкају а тек после тога разбију и војнички.¹⁴

Овакав речник - "оштар став према тим издајницима" - комунисти нису користили за албанске формације.

3. ДРАЖИНА РЕАКЦИЈА

И вест да су комунисти обећали Косово и Метохију Албанији Дража је тумачио у контексту хрватске политике да се што више ослаби српски народ. У распису свима од 3. децембра 1943. године, он пише:

Југословенски комунисти обећали су Косово Албанији да би привукли у своје редове и Арнауते против Срба. Ово обећање дао је Тито и онај исти жилави Хрват који удружен са Павелићем систематски истребљује српски народ у Лици, Кордуну, Банији, Далмацији, Херцеговини и Срему.

Циљ је да се обезбеде данашње границе независне државе Хрватске стварањем већине Хрвата и муслимана на штету Срба, где је никада није било. Да се ово постигне најпре су, било сами било навлачењем казних експедиција само кроз српске крајеве, побили стотине хиљада Срба. А сада треба разорити и уништити снагу српског народа у Србији, Санџаку и Црној Гори. Титу за ово нису довољни Хрвати, муслимани и белосветски олош, већ покушава да обећањима српских земаља придобије и Арнауते и Бугаре и са свих страна нападне Србију. Овај се план не разликује од немачких и Павелићевих планова против српског народа, јер је то иста политика, коју воде исти људи и исти непријатељи нашег народа. Тито данас обећава Арнаутима славно српско Косово, понос наше историје, а сутра ће Јужну Србију обећати Бугарима, а Вачку и Ванат Мађарима, да би Србију свели на Београдски пашалук.

Ово у виду летака растурило свуда у народу.¹⁵

1 Зборник докумената, том II, књига 10, 154-155.

2 АВИИ, ЧА, К-293, рег. бр. 2/1.

3 Зборник докумената, том II, књига 10, 339.

4, 5 Зборник докумената, том II, књига 11, 42, 198.

6 Зборник докумената, том XII, књига 4, 111.

7 Зборник докумената, том II, књига 10, 321.

8 Зборник докумената, том II, књига 11, 42.

9 Зборник докумената, том II, књига 10, 152.

10 Д. Ћосић, Промене, 64.

11 Зборник докумената, том II, књига 8, 129.

12, 13 Зборник докумената, том II, књига 10, 347-348, 333-334.

14 Зборник докумената, том II, књига 11, 226.

15 АВИИ, ЧА, К-278, рег. бр. 18/1.

ИЗВОРИ

АРХИВСКА ГРАЋА

- Архив Војноисторијског института, Четничка архива (АВИИ, ЧА).
- "Пролетер", бр. 28, 1932. године. Архив Народне библиотеке Србије, Одељење обавезног примерка.
- Малетић Верољуб, Средњобосански корпус, необјављени рад.

ЛИТЕРАТУРА

- Авакумовић Иван: Михаиловић према немачким документима, "Наше дело", Лондон (Енглеска), 1969.
- Аврамов Смиља, Геноцид у Југославији у светлости међународног права, "Политика", Београд, 1992.
- Аћин-Коста Милош: Дража Михаиловић-Чича - Апостол слободе, "Равногорски венац", Вашингтон (САД), 1993.
- Волта Л. Богдан: Грачачка четничка бригада 1941-1945, издање писца, Сиднеј (Аустралија), 1987.
- Вучковић Звонимир: Сећања из рата, "Нови погледи", Крагујевац, 2001.
- Гацка долина и околина на предстражи српства и православља, Српски четници Гацке долине и околине у слободном свијету, Канада, 1991.
- Говори и изјаве генерала Драже Михаиловића, издање Централне управе Удружења бораца Краљевске југословенске војске "Дража Михаиловић", Чикаго, 1966.
- Група аутора, За бољу Србију, "Погледи", Крагујевац, 1993.
- Ђорђевић Животије, Истином за Србију, "Гамбит", Јагодина, 2004.
- Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије, том II (комунистичка документа), Војноисторијски институт, Београд.
- Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије, том XII (немачка документа), Војноисторијски институт, Београд.
- Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије, том XIV (четничка документа), Војноисторијски институт, Београд.
- Јевђевић Доброслав, У служби српском народу (мемоарски и други записи), "Нови погледи", Крагујевац, 2005.
- Јуришић Евгеније: Судски процес Тито-Михаиловић, Независна издања Слободана Машића, Београд, 2000.
- Кнежевић Л. Радоје и Живан: Слобода или смрт, издање писаца, Сијатл (САД), 1981.
- Костић М. Лазо, Хрватска зверства у Другом светском рату (према изјавама њихових савезника), СНО у Америци и Канади, Чикаго, 1974.
- Краков Станислав, Генерал Милан Недић, књига друга, "Искра", Минхен, 1968.
- Крвава листа комунистичких злочина у Србији, фототипско издање из 1942, НИП "Погледи", Крагујевац, 1998.
- Крсмановић И. Јово, Соколац - путеви Романије и историје, издање аутора, Нови Сад, 2002.
- Лековић Мишо, Мартовски преговори 1943, "Народна књига", Београд, 1985.
- Миловановић Никола, Драгиша Васић, "Нова књига", Београд, 1986.
- Николић Коста, Савременици о генералу Михаиловићу, "Бонарт", Нова Пазова, 2002.
- Петровић Радомир Кент, Четници Источне Србије, "Нови погледи", Крагујевац, 2004.
- Перовић Р. Вукашин: Енциклопедиски и политички коментар "Геносида" (прва четничка енциклопедија), књига 1, свеска 2, Минхен, 1969.
- Пешут М. Мане: Револуција у Лици 1941-1945, издање аутора, Билефелд (Немачка), 1966.
- Плећаш-Нитоња Никола: Пожар у Крајини, издање писца, Чикаго (САД), 1975.
- Ребић Раде, Дражина Србија, "Погледи", Крагујевац, 1997.
- Симић Перо, Србија, земља необјашњива, "Филип Вишњић", Београд, 2003.
- Скоко Саво, Крваво коло херцеговачко 1941-1942, СКД "Просвјета" Републике Српске, Пале, "Планета", Београд, 2000.
- Слободан Јовановић у емиграцији, разговори и записи, "Службени лист СРЈ" и "Досије", Београд, 1993.
- Сотировић М. Драган, Јовановић Н. Бранко: Србија и Равна Гора (историјски развој, Равногорски покрет, Шумадија 1941), Босолеј (Француска), година непозната.
- Споменица Динарске четничке дивизије 1941-1945, прва књига, Покрет српских четника Равне Горе у свету, Торонто (Канада), 1993.
- Трбојевић Душан, Церско-мајевичка група корпуса пуковника Драгослава Рачића, "Нови погледи", Крагујевац, 2001.
- Трифковић Срђа, Усташе, The Lord Byron Foundation for Balkan Studies, САД, 1998.
- Ћировић Слободан: Гружа у четницима, "Нови погледи", Крагујевац, 2000.
- Ћосић Добрица, Промене, "Дневник", Нови Сад, 1992.

НОВИНЕ И ЧАСОПИСИ

- Војноисторијски гласник, Београд, 1-2/2004.

- Војноисторијски гласник, Београд, 1-2/2005.
- Глас јавности, Београд, 10. јануар 2004.
- Погледи, Крагујевац, 20. октобар 1988.
- Погледи, бр. 64, Крагујевац, 1990.
- Погледи, 11. јануар 1991.
- Политика, Београд, 30. април, 1. и 2. мај 1997.

МИЛОСЛАВ САМАРЏИЋ

Рођен је 1963. године у Александровцу.

Завршио је Економски факултет, живи и ради у Крагујевцу, где издаје и уређује часопис "Погледи", као и интернет сајт www.pogledi.co.yu

До сада је објавио књиге:

"Ћаци на Голом отоку" (1989),

"Краљ је наш" (1992),

"Две Србије" (1993),

"Тајне `Вукове реформе`" (1995. и 1997),

"Генерал Дража Михаиловић и општа историја четничког покрета" (прво издање 1996, друго 1997, први том трећег измењеног и допуњеног издања 2004, други том 2005),

"Забрањени очеви у исповестима своје деце" (прво издање 1998, друго допуњено 2003),

"Албум српских четника генерала Драже Михаиловића у 1.000 слика" (први том 1998, други 2000. и трећи 2002),

"Истина о Калабићу" (прво издање 1999).

ЦИП - Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

94(497.1)"1941/1945"

355.48(497.1)"1941/1945"

САМАРЏИЋ, Милослав

Сарадња партизана са Немцима, усташама и Албанцима. Ћ Милослав Самарџић. -

- Крагујевац : Погледи, 2006 (Бачки Петровац :

Култура АД). - 175 стр. : фотогр.,

факс. : 21 цм. - (Библиотека "Скривена историја" : књ. 1)

Ауторова слика. - Тираж 1.500. - Белешка о

аутору: стр 175. - Напомене и библиографске

референце уз текст. - Библиографија: стр.

171-173. - Регистар.

ISBN 86-82235-49-8

а) Равногорски покрет - 1941-1945 б)

Народноослободилачка борба 1941-1945 ц)

Други светски рат 1939-1945 - Југославија

COBISS.SR-ID 133396236